Mardin Artuklu Üniversitesi
AHLAK BİLGİ ÜRETİM

19
Hejmar
Number
Sayı

2025
Sal / Year / Yıl

Artuklu Kurdology

MAÜ PRESS

e-ISSN: 3062-0236

Artuklu Kurdology

Periodical Journal for Kurdish Studies
19
Mart/Adar/March 2025

e-ISSN: 3062-0236

MARDİN ARTUKLU
ÜNİVERSİTESİ
TÜRYİYE'DE YAŞAYAN DİLLER
ENSTİTÜSÜ

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
https://dergipark.org.tr/tr/pub/artuklukurdology

SAYI / JIMAR: 19 | **ISSUE: 19**

Mart/Adar 2025 | March 2025

Yayıncı / Weşanger
Mardin Artuklu Üniversitesi/MAÜ Press
https://www.artuklu.edu.tr/mauyayinevi
puplisher.maupress@artuklu.edu.tr
/@mauyayinlari

Publisher
Mardin Artuklu University /MAU Press
https://www.artuklu.edu.tr/mauyayinevi
puplisher.maupress@artuklu.edu.tr
/@mauyayinlari

Kapsam / Qeware
Kürt Çalışmaları / Xebatên Kurdî

Scope
Kurdish Studies

Periyot / Perîyod
Artuklu Kurdology yılda iki kez (Mart-Eylül) yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

Period
Artuklu Kurdology is a peer-reviewed academic journal published biannually (March-September).

Yayın Dili / Zimanê Weşanê
Türkçe, Kürtçe, İngilizce

Publish Language
Turkish, Kurdish, English

Dergi Politikası / Polîtîkaya Kovarê
Artuklu Akademi Dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemini kullanır.

Journal Policy
Artuklu Akademi Journal uses the model of double-anonymized peer review, which has the duty of at least two reviewers.

Açık Erişim - CC-BY-NC lisansı / Gihîna Vekirî
Hakem kimlikleri gizli tutulur ve yayımlanmaz.

Open Access- CC-BY-NC
The identities of reviewers are hidden and not published.

Yazarlar, çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Authors retain the copyright of their work.

Artuklu Akademi APA 7 atıf sistemini benimser.

Artuklu Akademi Journal adopts the APA 7 Citation System.

Yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The legal responsibility of the articles belongs to the authors.

Artuklu Kurdology'nin tüm giderleri Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından karşılanır.

Mardin Artuklu University covers all expenses of the Artuklu Kurdology.

Hiçbir ad altında yazarlardan ücret talep edilmez. Dergide makalesi yayınlanan yazarlara da herhangi bir ücret ödenmez.

No fee is charged from the authors under any name. No fee is paid to the journal authors whose articles are published.

Derginin Eski Adı / Navê Berê yê Kovarê

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS) Yayımlanan Sayılar: 1 (2016) – 16 (2024)

Önceki ISSN: 2142-6659
Önceki e-ISSN: 2687-6388

Previous Title

The Journal of Mesopotamian Studies (JMS)
Range of Publication: 1 (2016) – 16 (2024)

Former ISSN: 2142-6659
Former e-ISSN: 2687-6388

İletişim / Têkilî
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü
MARDİN / TÜRKİYE
jms@artuklu.edu.tr
+90 482 212 98 84 20

Contact
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü
MARDİN / TÜRKİYE
jms@artuklu.edu.tr
+90 482 212 98 84 20

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
https://dergipark.org.tr/tr/pub/artuklukurdology
Sayı/Jimar/Issue: 18 (2025)

İmtiyaz Sahibi / Owner
Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0776-4129
ibrahimozcosar@artuklu.edu.tr

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Doç. Dr. Mustafa ASLAN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-1543-3154
mustafaaslan@artuklu.edu.tr

Editör / Editor-in-Chief
Doç. Dr. Ahmet KIRKAN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-3885-5218
ahmetkirkan@artuklu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Assistand Editor
Dr. Şehmus KURT
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-1083-8133
sehmuskurt@artuklu.edu.tr

Tasarım / Design
Rıdvan TURGUT

Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü'nün bilimsel bir yayım organı olan Artuklu Kurdology dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki sayı (Mart- Eylül) olarak yayımlanır. Dergide Kürt kültürü, dili ve edebiyatı alanlarında akademik nitelik taşıyan ve Türkçe, Kürtçe ve İngilizce dillerinde yazılan bilimsel çalışmalara yer verilir.
Artuklu Kurdology dergisinde yayınlanan makalelerin içeriğinden yazarları sorumludur.
Artuklu Kurdology is publication of The Institute of Living Language of Mardin Artuklu University. Artuklu Kurdology is an international peer-reviwed journal published semi-anually (March-September). The scientific research on Kurdish culture, language and literature written in Turkish, Kurdish and English languages are published in Artuklu Kurdology.
Authors are responsible for the content of articles published in Artuklu Kurdology.

Dizinlenme Bilgileri / Indexing

Editör Kurulu – Editorial Board

Prof. Dr. Abdurrahman ADAK
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-9124-1605
abdurrahmanadak@artuklu.edu.tr

Doç. Dr. Salih AKIN
UNİVERSİTE DE ROUEN
Fransa
https://orcid.org/0009-0002-7631-1596
salih.akin@univ-rouen.fr

Doç. Necat KESKİN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0884-1309
necatkeskin@artuklu.edu.tr

Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-3519-9892
zahirertekin@hotmail.com

Doç. Dr. Bakhtiar SAJJADİ
KURDİSTAN UNİVERSİTY
İran
https://orcid.org/0000-0002-6483-5803
b.sajadi@uok.ac.ir

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-2602-484X
yakup.aykac@yyu.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0637-8760
mustafaozturk@artuklu.edu.tr

Doç. Dr. Ahmet GEMİ
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-4124-5525
ahmetgemi04@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Shahab VALİ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0580-1598
vali.shahab@gmail.com

Alan Editörleri - Section Editors

Alan Editörü (Dil ve Gramer) - Section Editor (Language and Grammar)
Dr. Mehmet YONAT
MARDİN ARTUKLU UNIVERSITY - Türkiye
https://orcid.org/0000-0001-8576-7486
mehmetyonat@artuklu.edu.tr

Alan Editörü (Klasik Edebiyat) - Section Editor (Classical Literature)
Doç. Dr. Yakup AYKAÇ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-2602-484X
yakup.aykac@yyu.edu.tr

Alan Editörü (Modern Edebiyat) - Section Editor (Modern Literature)
Dr. Arş. Gör. Ümran ALTINKILIÇ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye h
ttps://orcid.org/0000-0003-1308-2271
umranaltinkilic@artuklu.edu.tr

Alan Editörü (Folklor) - Section Editor (Folklore)
Doç. Necat KESKİN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0884-13
necatkeskin@artuklu.edu.tr

Alan Editörü (Kültürel Çalışmalar) - Section Editor (Cultural Studies)
Dr. Öğr. Üyesi Shahab VALİ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-0580-1598
vali.shahab@gmail.com

Kürtçe Dil Editörleri (Kurmancî) – Kurdish Language Editors (Kurmanji)
Dr. Güneş KAN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-7097-6047
guneskan@artuklu.edu.tr

Dr. Arş. Gör. Sevda ORAK REŞİTOĞLU
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0001-7662-9962
sevdaorak@artuklu.edu.tr

Dr. Resul GEYİK
MARDIN ARTUKLU UNIVERSITY – Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-3516-098X
resulgeyik@artuklu.edu.tr

Kürtçe Dil Editörü (Soranî) - Kurdish Language Editor (Sorani)
Doç. Dr. Zülküf ERGÜN
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0001-8784-5636
zukkufergun@artuklu.edu.tr

Kürtçe Dil Editörü (Zazakî) - Kurdish Language Editor (Zazakî)
Dr. Arş. Gör. Pınar YILDIZ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-8175-0879
pinaryildiz@artuklu.edu.tr

İngilizce Dil Editörü - English Language Editor
Dr. Arş. Gör. Ziyattin YILDIRIMÇAKAR
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-4809-511X
ziyattinyildirimcakar@artuklu.edu.tr

Türkçe Dil Editörü - Turkish Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YALÇINKAYA
MARDIN ARTUKLU UNIVERSITY – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-4473-0078
mehmetyalcinkaya@artuklu.edu.tr

Kitap Kritiği Editörü – Book Reeview Editor
Dr. Mesut ARSLAN
MARDIN ARTUKLU UNIVERSITY – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-7929-0631
mesutarslan@artuklu.edu.tr

Etik Editörü - Ethic Editor
Doç. Dr. Kenan SUBAŞI
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0001-7744-1646
kenansubasi@artuklu.edu.tr

Mizanpaj Editörü – Layout Editor
Arş. Gör. Ferhat YILMAZ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0009-0000-4737-4665
ferhatyilmaz@artuklu.edu.tr

İndeks Editörü – Indexing Editor
Dr. Şehmus KURT
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ - Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-1083-8133
sehmuskurt@artuklu.edu.tr

Web Sitesi Editörü - Web Page Editor
Dr. Arş. Gör. Ziyattin YILDIRIMÇAKAR
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0003-4809-511X
ziyattinyildirimcakar@artuklu.edu.tr

Sosyal Medya Editörü - Social Media Editor
Arş. Gör. Ferhat YILMAZ
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0009-0000-4737-4665
ferhatyilmaz@artuklu.edu.

Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Abdulhalim AYDIN
FIRAT ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-9411-6869
halimaydin@firat.edu.tr

Prof. Dr. Farouk ISMAIL
FREİE UNİVERSTAT – Almanya
https://orcid.org/0000-0002-0574-6050
farouk.ismail@fu-berlin.de

Prof. Hayrullah ACAR
MARDİN ARTUKLU UNIVERSITY – Türkiye
https://orcid.org/0000-0001-5263-7765
hayrullahacar@artuklu.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Mesut ERGİN
DİCLE ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-5923-5731
emesut@dicle.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Nesim DORU
ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ – Türkiye
https://orcid.org/0000-0002-3519-7654
mehmetnesim.doru@asbu.edu.tr

CONTENT / NAVEROK / İÇİNDEKİLER

Reflection of Irony in O. Henry's The Gift of Magi and Firat Cewerî's Bîsîklêt Stories
Çîroka O. Henry The Gift of Magi û ya Firat Cewerî Bîsîklêt ji hêla Rengvedana Îronîyê ve
O. Henry'nin The Gift of Magi ve Firat Cewerî'nin Bîsîklêt Öykülerinde İronik Yansımalar
Sami ÇELİKTAŞ 1-16

Realîzma Sosyalîst û Minetdariya li Hemberî Sovyetan di Romanên Hopo û Jiyana Bextewar de
Hopo ve Jiyana Bextewar Romanlarında Sosyalist Realizm ve Sovyetlere Duyulan Minnettarlık
Socialist Realism and Gratitude Towards the Soviets in the Novels Hopo and Jiyana Bextewar
Hüseyin KAR 17-32

سەرهەڵدانی هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا
The Rise of National Thought in Classical Kurdish Poetry
Klasik Kürt Şiirinde Milliyetçi Düşüncenin Yükselişi
Rizgar Abdulkadir SAEED - Hemin Omar AHMAD........ 33-58

پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا
Marginalisation of Women in Kurdish Literary History
Kürt Edebiyat Tarihinde Kadının Ötekileştirilmesi
Farangis Ghaderi 59-77

ڕەنگڤەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی دناڤ کورداندا
The Reflection of Zembilfiroş Epic Among the Kurds
Zembilfiroş Destanı'nın Kürtler Arasındaki Yansıması
Karwan Salih WAISY........ 78-103

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
(19) March 2025

Reflection of Irony in O. Henry's The Gift of Magi and Firat Cewerî's Bîsîklêt Stories

Çîroka O. Henry The Gift of Magi û ya Firat Cewerî Bîsîklêt ji hêla Rengvedana Îronîyê ve

O. Henry'nin The Gift of Magi ve Firat Cewerî'nin Bîsîklêt Öykülerinde İronik Yansımalar

Sami ÇELİKTAŞ

https://orcid.org/0009-0005-3190-7179 | samiceliktas030@gmail.com,
Ph.D., Ministry of Nationla Education, Van Science High School, Van -Türkiyei

ROR ID: https://ror.org/00jga9g46

Jêgir *Citation* Atıf	Çeliktaş, S. (2025). Reflection of irony in O. Henry's *The gift of magi* and Firat Cewerî's *Bîsîklêt* stories. *Artuklu Kurdology* (19). 1-16 DOI: 10.35859/artuklukurdology.1640574
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	15.02.2025
Dîroka Qebûlê *Acceptance Date* Kabul Tarihi	24.03.2025
Dîroka Weşandinê *Publication Date* Yayın tarihi	30.03.2025
Cureyê Gotarê Article Type Makale Türü	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemtî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk Ethical Statement Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola Întihalê Plagiarism Checks Benzerlik Kontrolü	Belê – İntihal.net Yes – İntihal.net Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendiyan Conflicts of Interest Çikar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. There is no conflict of interest between the author and any parties in the article. Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî Grant Support Maddi Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telîfê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên Îndeksan Indexing Information Dizinleme Bilgisi	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Lingusitic Bibliograohy

Abstract

In this study, an analysis was conducted of the stories of the American short-story writer O. Henry and the Kurdish short-story and novel writer Firat Cewerî, *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt*, in the context of irony. Such an approach is well-suited to the field of comparative literature. This study examined the literary data that could be provided by analysing two writers and their works, who have different literary, historical and social backgrounds, around a common theme of examination. An analysis of the ironic discourses in the two stories, both of which featured similar subjects and themes, was conducted within the framework of the main types of verbal irony, including situational and dramatic irony, with the aim of explaining how irony functioned in the discourse of each story and how it was connected to the fundamental elements of the narrative. Following a thorough analysis, it was determined that both writers employed the literary device of irony to shed light on the social and personal challenges faced by their characters. Irony functioned as both a narrative tool and a key plot element, allowing for the expression of deep human emotions and experiences. In addition, it was determined that while the use of irony was identified as a central feature of O. Henry's narrative structure, its employment by Firat Cewerî was found to be limited, and implicit rather than explicit, allowing readers to interpret it through the medium of their own experiences and perspectives.

Keywords: Comparative literature, verbal irony, situational irony, dramatic irony, O. Henry, Firat Cewerî

Highlights

- The concept of irony closely related to the narrator, plot and character in the story genre, provides important data for a comparative analysis.
- We analyzed O. Henry's *The Gift of Magi* and Firat Cewerî's *Bîsîklêt* (Bicycle) stories in the context of irony.
- In our analysis of the stories *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt* according to verbal, situational and dramatic irony types, it has been determined that irony can be a functional language and narrative element in the processes of creating, presenting and resolving conflicts in the plot.
- In both stories, the common ironic ground is built on the conflict between material poverty and a strong bond of love.

Kurte

Di vê lêkolînê de, çîroka bi navê *The Gift of Magi* ya çîroknûsê Amerîkî O. Henry û çîroka bi navê *Bîsîklêt* a çîroknûs û romanûsê Kurd Firat Cewerî di çarçoveya têgeha îronîyê de wekî mijareke di biwarê edebîyata berawirdî de hatin nirxandin. Bi dahûrandina du nivîskar û berhemên wan ên ku xwedî paşxaneyeke cuda ya edebî, dîrokî û civakî ne, hat armanckirin bê ka li dor mijareke lêkolînê ya hevpar, kîjan daneyên edebî dibe bên dabînkirin. Hêmanên gotinî yên îronîk ên her du çîrokan, ku mijar û temayên wan dişibin hev, di çarçoveya îronîya gotinî, îronîya rewşê û îronîya dramatîk de hatin analîzkirin. Di lêkolîna xwe de me hewl da ku em zelal bikin bê ka îronîyê çawa di nav vegotina her du çîrokan de cihê xwe girtîye û bi hêmanên bingehîn ên çîrokê ve bi çi awayî girêdayî ye. Di encama dahûrandinan de dîyar bû ku her du nivîskaran îronî bi kar anîne da ku pirsgirêkên civakî û takekesî yên karakterên xwe derxînin pêş û bêtir berbiçav bikin. Di vê peywendîyê de van nivîskaran îronî wekî amûreke vegotinê û wekî hêmaneke bingehîn a çîroksazîyê ji bo îfadekirina hest û serpêhatîyên mirovî yên balkêş kardar kirine. Her wiha, di encamê de derket holê ku îronî di plana çîroka O. Henry de xwedî cihekî navendî ye û hêmaneke serdest e, lê ji bo Firat Cewerî bi awayekî sînordar û sergirtî bûye tercîh ku bi şîroveyên xwîner û ezmûnên xwendinê bêtir berbiçav dibe.

Peyvên Sereke: Edebîyata berawirdî, îronîya gotinî, îronîya rewşê, îronîya dramatîk, O. Henry, Firat Cewerî.

Xalên Sereke:

- Têgiha îronîyê di cureya çîrokê de ji nêzik ve bi vegêr, karakter û çîroksazîyê re têkildar e û ji bo dahûrandineke berawirdî daneyên giring berdest dike.
- Me çîroka O. Henry *The Gift of Magi* û çîroka Firat Cewerî *Bîsîklêt* li dor pêwendîya îronîyê rûberî hev kir.
- Di encama dahûrandina me ya her du çîrokan de ya li gor îronîya gotinî, îronîya rewşê û îronîya dramatîk, dîyar bû ku îronî di pêvajoya afirandin, pêşkêşkirin û çareserkirina arîşeyên nav çîrokê de dibe hêmaneke zimanî yê kargîn û hêmaneke esasî ya vegêranê.
- Di her du çîrokan de, bingeha hevpar a îronîk li ser nakokîya navbera feqîrîya madî û girêdana xurt a evîndarîyê ava bûye.

Öz

Bu çalışmada Amerikalı öykü yazarı O. Henry ve Kürt öykü ve roman yazarı Firat Cewerî'nin *The Gift of Magi* ve *Bîsîklêt* adlı öyküleri ironi kavramı bağlamında karşılaştırmalı edebiyat alanına konu olabilecek şekilde karşılaştırılmıştır. Farklı edebi, tarihsel ve toplumsal arka planlara sahip olan iki yazar ve söz konusu eserlerinin, ortak bir inceleme teması etrafında yapılacak analizlerinin ne tür edebi veriler sağlayabileceği irdelenmiştir. Benzer konu ve temaları olan her iki öykünün ironik söylemleri başlıca sözel ironi, durumsal ironi ve dramatik ironi türleri çerçevesinde analiz edilmiş ve ironinin her iki öykünün söyleminde nasıl bir yer edindiği ve öykünün temel öğeleri ile nasıl ilişkilendiği aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, her iki yazarın da karakterlerinin yaşadıkları sosyal ve bireysel sorunları yansıtmak için ironiden yararlandıkları ve vurgulamak istedikleri çarpıcı insani duygu ve yaşantıları dile getirmek için ironiden bir anlatım aracı ve olay örgüsünün bir parçası olarak istifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca ironinin O. Henry'nin söz konusu öyküsünde merkezi bir konumda ve öykü planının temelinde başat bir öğe iken, Firat Cewerî için sınırlı bir şekilde tercih edildiği ve okurun yorumları ile açığa çıkabilecek şekilde örtük olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Karşılaştırmalı edebiyat, sözel ironi, durumsal ironi, dramatik ironi, O. Henry, Firat Cewerî

Önemli Hususlar

- İroni kavramı öykü türünde anlatıcı, olay örgüsü ve karakter gibi öğelerle yakından ilişkili olup karşılaştırmalı bir analiz için önemli veriler sağlar.
- O. Henry'nin *The Gift of Magi* ve Firat Cewerî'nin *Bîsîklêt* (Bisiklet) adlı öykülerini ironi bağlamında analiz ettik.
- *The Gift of Magi* ve *Bîsîklêt* öykülerinin sözel, durumsal ve dramatik ironi kavramlarına göre yaptığımız analizleri sonucunda, ironinin olay örgüsünde çatışmaları yaratma, sunma ve çözüme kavuşturma süreçlerinde önemli bir dilsel ve anlatım işlevine sahip olabileceği görülmüştür.
- Her iki öyküde de ortak ironik zemin maddi yoksunluk ile güçlü sevgi bağları arasındaki tezat üzerine kurulmuştur.

Introduction

Comparative literature continues to offer the opportunity to compare writers with different literary backgrounds and preferences, and who have written works in different languages and from distant geographies, with various priorities and limitations. In this study, we examine the stories of O. Henry, who left his mark on the story genre in the early twentieth century in American literature, and Firat Cewerî, one of the late story writers of modern Kurdish literature. William Sydney Porter, better known by his pen name O. Henry, is a famous short story writer in American literature. He wrote his stories in the early 20th century and as Long (1949, p.1) stated, the short story was a popular genre at the time. Newspapers and magazines encouraged writers and paid them to send short stories. According to the information provided by Scofield (2006, p.115-120), most of O. Henry's stories were published in famous magazines such as Dispatch, Ainslee's and Sunday World, and all of his stories were included in a collection of 12 books. He wrote stories for newspapers, and in order to be read more and gain interest, he had to come up with interesting stories. So irony was one of the means he used to make his stories catch the attention of readers. He tells the lives of ordinary city dwellers in his stories.

Having settled in Sweden for political reasons in the early 1980s, Firat Cewerî began his writing career in this country. As Scalbert Yücel (2016, p.176-180) points out that Sweden is the birthplace of professional Kurdish writing and that Kurds who have sought asylum in Sweden for compelling political reasons, she also mentions the name of Firat Cewerî as a writer from this generation. In the early years of his writing career, he mainly wrote short stories. In an interview he gave in the early 1990s, he stated that he had been working on story writing techniques for over ten years and that he wanted to break new ground in the modern Kurdish story (Uzun, 1995, p.403). In the later years, he became known for the novels he wrote. Cewerî's works have a characteristic that addresses political and social issues in the context of Kurdish society, focusing on individual and social conflicts experienced by individuals. Even if we cannot speak of an ironic style and narrative approach that is indispensable in Cewerî's works in general, as he usually chooses his heroes from individuals who represent the problems, inequality and oppression of Kurdish society, ironic situations and characters can be traced in his stories.

We focus on *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt* (Bicycle), which have similar characteristics in terms of subject, theme and character, in the context of the concept of irony. The concept of irony, which is closely related to the narrator, plot and character in the story genre, provides important data for a comparative analysis. This is because irony is open to discovery in literary texts as inherent in the basic elements of the story. In some cases, although it is not directly observed through the narrator, plot or character, the subject and theme chosen by the author and the extratextual meaning of this subject theme can form the basis for an ironic perception in the reader.

In the stories *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt*, the subject chosen by both authors is shaped around the theme of poverty and the characters they portray want to buy gifts for their loved ones despite being poor. Material poverty and limited purchasing power lead them to different searches and they react differently. The economic problems experienced by individuals with similar social and economic opportunities and the desire to make their loved ones happy despite these problems are a common theme that unites both stories. In our study, the authors' methods of handling these subjects, themes and problematic similarities, their methods of using irony as a narrative element and their ironic and empathetic attitudes towards their characters are examined. After discussing the concept of irony in general, we will touch upon irony in the field of literature and analyze both works within the framework of the concepts of verbal irony, situational irony and dramatic irony.

1. A Summary of *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt* Stories

The Gift of the Magi tells the story of Della and Jim, a young but poor couple. Della is a young woman who lives with her husband Jim in a cheaply furnished rented flat. On the day before Christmas, she sits at home counting her savings. In the early years of their marriage, Jim's business was doing well and he was making more money, but over time the couple had grown poor. Della has been a good saver, but her savings are very small. She wants to buy Jim something special for Christmas with her savings, but when she realizes she doesn't have enough money for a present, she has tears in her eyes. Della looks at herself in the dirty mirror and decides to try to do something. Her long brown hair has been Della's greatest treasure. She puts on her old coat and her old hat and goes to a shop where hair is bought and sold. The owner of the shop, Madame Sofronie, agrees to cut Della's hair and to buy it from her. Della spends the rest of the day wandering about trying to find something to give Jim. Jim has a gold pocket watch that had been in his family, and Della wants to buy a nice chain to match it. She finally finds a beautiful platinum chain. Della is so excited that she goes home to give Jim his gift.

When Della gets home, she tries to style her short hair in the best possible way. She is afraid that Jim will be angry and that he will no longer think she is beautiful. When Jim sees Della cutting her hair, he has a strange look on his face. She explains that she sold her hair to pay for his Christmas gift. Jim gives her a hug in return and tells her that he loves her no matter what her hair looks like. He then gives her a Christmas present: a set of jewelled tortoiseshell combs that she once admired in a department store window. Della loves the gift, but when she realises that she will not be able to use it, she bursts into tears. Jim tries to comfort her, and Della excitedly gives him her platinum watch chain as a present. Jim laughs and tells her that he had to sell his precious watch to pay for the combs. The narrator praises the couple for their selfless gift of love, ending the story by comparing them to the three wise men who brought gifts to the baby Jesus.

Remo, a child from a poor family, and his passion for bicycles is the central story of *Bîsîklêt*. Remo's family, who have moved to the city due to financial difficulties in the village, continue to live in poverty. But Remo's desire to own a bicycle, which only the son of the landowner in the village had and which became a passion for him, continues in the city. When Remo returns from school, he sits unhappily at the table and refuses to eat. This upsets his mother and makes his father very angry. When he does not answer his father's persistent questions, his father scolds him and tries to hit him, but his mother stops him. Knowing that the reason for his sadness is the bicycle they could not buy, his father tells him that he will buy him a bicycle to calm him down after a while.

His father keeps asking him questions like where in the city bicycles are sold, the addresses of the places that sell them, and Remo wants to be sure by giving detailed answers to these questions. Having difficulty believing his father's words, he offers to go look tomorrow, but his father refuses, promising to buy it tomorrow. Remo falls asleep dreaming of a bicycle but is haunted by nightmares of never owning one. In the morning, his mother comforts him by telling him that his father will buy him a bike when he goes to school. When he comes home from school in the evening, he first has trouble believing it when he sees a red bike in front of the house, then he gets on the bike and rides off with joy and tears. Remo's parents try to escape feudal exploitation and poverty in the village by moving to the city, but they can't escape poverty there either. The story ends happily enough with Remo getting a bike, but it's a bit of a irony that the poor Kurdish villagers who want to live a happy and prosperous life by moving from the village to the city are met with the opposite of their expectations, and it's a theme that many Kurdish writers have chosen for their works, such as this story.

2. Irony in General

McArthur (1992, p.532) draws attention to the etymological roots of the concept of irony in both the Latin word "ironia" and the Greek "eirôneia", and defines "irony" as the expression of words that imply a contrary meaning to that typically associated with them. In general usage, irony is an imbalance between what is expected and what happens. Pfordresher et., al. (1989, p.973) state that irony is a concept used to express the contrast between the seeming state of something and its actual state. Peck & Coyle (1984, p.135) define irony as a way of writing in which what is meant is contrary to what the words appear to say. According to Wright (1953, p.111), the existing discourse is not yet sufficiently universal to permit the use of the term "irony" without some explanation, but the word has clear meanings of a limited kind: dramatic irony, verbal irony, romantic irony, the irony of fate.

The historical background of irony goes back to ancient Greece. Aristophanes' comic plays and Socrates' questioning wisdom disguised as an ignorant man are considered to be the pioneers of the ironic style. Colebrook (2005, p.2-10) points to the changing function of irony in the historical process from ancient Greece to the present day. Prior to the explicit and extended theorisation of irony in the nineteenth century, irony was a recognised but minor and subordinate figure of speech. Up until the Renaissance, irony was theorised within the field of rhetoric and was often listed as a kind of allegory. Tittler (1984, p.15) claims that although somewhat displaced by the concerns of deconstructive criticism, irony remains a key element in contemporary literature, literary criticism and theory.

Irony has been studied theoretically and has attracted interest from many different disciplines. Historical and contemporary studies of irony can also be found in fields as diverse as anthropology, literary studies, linguistics, psychology, philosophy, cultural studies and more, as Colston & Gibbs (2007, p.3) note. The subjects that are related to irony are as diverse as the arts, literature, the media, language, politics, and many others. As a result of attempts to define and classify the concept of irony, various expressions and definitions have emerged. McArthur (1992, p.532) classifies the types of irony that have developed in the course of history. Three types of irony have been recognized since antiquity: (1) Socratic irony, which involves adopting a mask of innocence and ignorance to win an argument; (2) dramatic or tragic irony, in which events in a play or real situation present a double vision; and (3) linguistic irony, a duality of meaning now considered the classical form of irony. In modern times, two further concepts have been added: 1) Structural irony, a quality built into texts where a naive narrator's observations reveal the deeper implications of a situation. 2) Romantic irony, where authors make a deal with readers to share the double vision of what is happening in the plot of a novel, film, etc.

Pfordresher et al. (1989, p.973:) discuss irony under three headings: "verbal irony", "situational irony" and "dramatic irony". In verbal irony, the literal meaning of a word contrasts with its intended meaning. Situational irony refers to what happens as opposed to what is expected or intended to happen. Dramatic irony relates to a situation in which events or facts unknown to one character in a work of fiction are known to another character and to the reader. Colebrook (2005, p.13) alternatively uses the term "cosmic irony", saying that it is as if human life and understanding of the world is undermined by some other meaning or design beyond our powers. Colebrook (2005, p.15) also distinguishes between types of irony. Dramatic, cosmic and tragic irony are ways of thinking about the relationship between human intentions and contrary outcomes. Muecke (1986, p.23) defines the concept of "romantic irony", which he attributes to the German philosopher and literary critic Schlegel, as the irony of the universe with man or the individual as the victim. He also uses two concepts, "instrumental irony" and "observable irony". While the instrumental irony is more functional in text-centred communication and in literary texts, the observable irony is that in which language is the instrument.

Tittler (1984, p.17-18) explains the concept in terms of the human attitude towards irony and

attempts to explain the concept in terms of its subjective and objective nature. Irony can be divided into two elements, objective and subjective. There are also two types of objective irony, commonly called intended irony (mostly verbal) and another called accidental irony (alternatively, irony "of events"). Colebrook (2005, p.15) refers to various expressions of the linguistic function that reveal and specify irony. We know that a word is ironic when it seems out of place or unconventional. The recognition of irony therefore brings to the fore the social, conventional and political aspects of language. Lucariello (2007, p.471-472) brings the function of irony to the surface in the context of the outcomes it produces, noting that irony produces various social outcomes, primarily gains and losses.

2.1. Irony in Literature

Irony is a concept that has become important in literary studies and in creating literary texts in general. According to Muecke (1986, p.3), the importance of irony in literature is beyond question. All art, or all literature, is essentially ironic - or all good literature is said to need to be ironic. Literary irony is often used for critical or humorous effect. Different types of irony can be used to express various emotions in the dialogue of a literary text. The author may aim to create an ironic text to create a sense of surprise in the reader, to convey a persuasive message or to convey an idea with such an effect on the reader's emotions. Mavlanova & Ruziyeva (2020, p.362) touch on the function of irony in literature, stating that most of the irony is of a rhetorical, satirical or heuristic nature. Irony can be used as a rhetorical device to assert one's meaning. It can be used as a satiric device to attack a point of view or to reveal folly, hypocrisy or vanity. It may be used as a heuristic to make the reader see that things are not as simple or certain as they seem, or perhaps not as complex or dubious as they seem.

According to Kostenko (2014, p.12), irony in literature is a much more complicated manifestation. It appears in the confrontation of the human mind with the paradoxes of life, which have no solution, and it is here that an ironic distance, understanding or fixed uncertainty of human life and knowledge becomes an alternative, which allows a person to live with the awareness of the paradox of existential problems. Irony is a device of the implicit meaning of the text, it is a construction based on the difference between an objectively simple meaning and a meaning as a concept. It acts as a hidden joke and in this way it differs from satire and parody. Farrell et., al. (1987, p.537) assert that to understand irony requires experience in reading. In literature, it is very common for an ironic twist to come only at the end of a poem, a story or a play. The purpose of dramatic irony may be to elicit sympathy for a character, to create a sense of suspense, or to produce a comic effect.

Irony can be found in almost all literary genres. According to Muecke (1986, p.68), among literary genres, irony is most closely associated with the genre of theatre. Theatre, drama and irony are related in many ways. All observable ironies are by definition theatrical. They require the presence of an observer to complete the irony. Irony is not just something that happens; it is something that can at least be imagined as happening. As Muecke (1986, p.70-71) puts it, we can think of the dramatis personae as the victim of irony. We can say that drama, though not necessarily ironic, is usually ironic. In most plays, the audience will have more knowledge of what is going on than the dramatis personae. As a result, it will see the dramatis personae as being possessed by false or unnecessary hopes, fears, or beliefs.

Colebrook (2005, p.18) suggests that poems are ironic because they take the words we use in everyday language and give them a range of significations. Texts are ironic not because they refer to the world and its conflicts; irony lies in the tensions of language. Muecke (1986, p.92) points out that what is perhaps more important is that, unlike drama, prose fiction does not bind its audience, the individual reader, to a fixed time for performing. The freedom of the reader to read at his or her own pace, to pause, to re-read and to reflect, makes a number of things possible. It allows greater length,

therefore breadth, and finer detail, complexity, explanation, reflection and deliberation. Irony in the novel, for Muecke (1986, p.87-88), is the false picture a character has formed of the world he inhabits, which conflicts with the real world. This wider irony has been a basic irony of the novel from the beginning.

2.2. The Use of Irony in Short Story

In stories, the basic elements of the story genre, such as character, narrator and plot, are most often used to create irony. The writer sometimes creates irony by using an ironic narrative style. In order to create an ironic effect, some writers use an ironic character as the narrator in their works. The actions and expressions of such a narrator arouse suspicion in the reader. The writer and the reader meet at an ironic point through the words and actions of the ironic character, which are not in accordance with the real or ideal situation. Sometimes ironic characters set the stage for irony. Sometimes the plot creates an ironic situation with various contrasts, coincidences and difficulties. Although irony is most often found in literary works with comic situations, Wright (1953, p.114) points out that there are also ironic situations that do not contain comedy or even humoup.He gives the example of Oedipus searching for the murderer of King Laius when the murderer is himself.

Colebrook (2005, p.10) states that irony can either lie in the situation, where what the character says is undercut by what he does or says elsewhere; or the irony can lie in the speech itself, where the rhetoric is so excessive or clichéd that we assume the author is making fun of the character's own limited imagination. Irony in its various forms is, according to Alkhidir (2024, p.50), a powerful plot device. Unexpected events or the behaviour of characters can create a sense of suspense for the reader, enhance the humour of a literary work, or leave a greater impression on the audience. As a means of plotting, irony makes the reader reconsider his or her knowledge, expectations, and understanding. In this way, writers can draw attention to themes in their work and at the same time catch their readers by surprise. As a literary device, irony does not just reveal unexpected events or turns in the plot. It is used to show the differences in the behaviour of characters, making them far more complicated and realistic. By challenging the audience's assumptions and expectations, irony can also reveal their prejudices. As such, it is a powerful tool to use when writing.

It should be noted that irony is used in stories for a variety of purposes. It is an effective and strong literary device that is used by many writers for decoration, to create a twist of fate and to give many twists in such a way that the last events are back to the previous ones, or to create a sense of excitement. It is used for its social function, to show how the speaker feels about a certain social problem. It is used to bring some real social problems to the readers, which are covered with deep and unexpected irony, either in the form of statements made by some characters, an unexpected situation, or a misunderstanding and unawareness among the characters. Irony allows the reader to view the events, situations and actions of the characters in the work with judgement and questioning. It is used to judge, to criticise, to mock and to tell the truth in an indirect way. It is also used to show a degree of emotional control, making the reader consider what he or she expects or what the speaker intends.

3. Reflection of Three Types of Irony in *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt*

The Gift of the Magi is one of O. Henry's most representative works, which exemplifies his mastery of irony. In this work, O. Henry ironically narrates the social and economic situations of his characters who are experiencing financial difficulties and their ordinary desires, which are often not fulfilled according to their tastes. Scofield (2006, p.118) regards O. Henry's ironic attitude as indicative of love and sympathy towards his characters, and asserts that O. Henry's most famous story, *The Gifts of the Magi*, exemplifies his usage of plot in relation to the lives of the poor in the big city. Firat

Cewerî's story *Bîsîklêt*, written in the early 1980s and selected from the author's book Girtî, published in 1986, is one of the author's early works. In this story, the author chooses a narrator who expresses a sympathetic attitude towards the main character, Remo. The narrative style used in *Bîsîklêt* is notable for its absence of judgmental, critical or ironic discourse. Instead of subjecting the characters and their situations to open and direct irony, the author presents situations that may be ironic to the reader with a neutral attitude. In the analysis that follows, we will examine the stories *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt* through the lenses of 1) verbal irony, 2) situational irony, and 3) dramatic irony. These three types of irony are widely studied in the literary genre.

3.1. Verbal Irony

As stated by Wilson & Sperber (2007, p.36), verbal irony finds expression in literary texts through techniques such as "ironic understatements", "ironic quotations" and "ironic interjections". Understatements are typically analysed as statements that do not convey the opposite of the intended meaning, but rather, they convey a less intense version of the intended meaning. Ironical quotations, for example, are only successful as irony if they are recognised as quotations, rather than merely being interpreted as the opposite of the literal meaning. Finally, ironic interjections involve the narrator or one of the characters preparing the ground for an ironic situation by interrupting or intervening. Colston & Gibbs (2007, p.6) state that utterances of verbal irony must 1) violate the sincerity or belief condition, and 2) occur in instances of a violation of expectations.

It is evident that verbal irony is present in certain instances. The author uses examples of verbal irony, exemplifying the interjection technique through the narrator, to provide an ironic tone to the narrative. The narrator, who uses the term "bulldozing" to inform the reader, states that Della bullies the shopkeepers in various ways in order to save small amounts of money:

Pennies saved one and two at a time by bulldozing the grocer and the vegetable man and the butcher.

In the subsequent sentence, the narrator similarly disrupts the sequence of events and expresses an ironic perspective by contrasting the conventional functionality of tools such as "letter-boxes" and "electric buttons" with their present state of malfunction.

In the vestibule below was a letter-box into which no letter would go, and an electric button from which no mortal finger could coax a ring.

In the story *The Gift of Magi*, the narrator skilfully uses irony to create striking situations by exaggerating some of Della's behaviours through the use of idiomatic expressions, or by providing an ironic twist to her actions and reactions. For example, her excitement at buying gifts with the money she receives from selling her hair is expressed as follows:

Oh, and the next two hours tripped by on rosy wings.

Della's visit to the stores is characterised by a sense of excitement. The word "ransacking" is used ironically to describe the act of looting the stores:

She was ransacking the stores for Jim's present.

Furthermore, the following statements exemplify the underestimate approach in the narrator's discourse. While the narrator presents the gift and the intended recipient in an ironic manner as unique, this actually serves to normalise the gift:

She found it at last. It surely had been made for Jim and no one else. There was no other like it in any of the stores .... It was a platinum fob chain simple and chaste in design. .... It was even worthy of The Watch.

In the story *The Gift of Magi*, there is an ironic tone in Della’s monologues in the final parts of the story:

“If Jim doesn’t kill me,” she said to herself, “before he takes a second look at me, he’ll say I look like a Coney Island chorus girl.

A similar ironic tone can be seen in the dialogue between Jim and Della:

“You’ve cut off your hair?” asked Jim, laboriously,

“Cut it off and sold it,” said Della.

“You say your hair is gone?” he said, with an air almost of idiocy.

“You needn’t look for it,” said Della. “It’s sold, I tell you--sold and gone, too.

In the story *Bîsîklêt*, there is minimal use of irony in the narrator’s language or the conversations between the father, mother and Remo, with only one or two exceptions. However, the irony is indirect, through creating expectations, which are initially left unanswered and which reach a happy conclusion depending on the characters’ various reactions. The subsequent conversation is notable for the abrupt shift in tone of Remo’s speech when he refrains from answering the father’s questions at the story’s outset, leading to the father’s reaction. This serves as an example of verbal irony:

- Dersa te îro çawan çû, lawê min? (How was your class today, my dear son?)

Despite not receiving an answer, the father repeats his question in a more insistent tone:

- Ez ji te dipirsim lawê min, dersa te çawan çû? (I’m asking you my son, how was your class?)

When he repeats his question for the third time, the father becomes visibly agitated, as he feels that his expectation of an answer has not been met. The profanity he incorporates into his speech when posing his final question is, ironically, directed at himself. Another ironic choice in the speech is to ask Remo, who has remained silent despite the shouting, if he has heard.

- Ez ji te re dibêjim, ker lawê keran, ma qey deng nayê te? (I’m telling you, you son of a donkey, don’t you hear me?)

The following sentence is an example of verbal irony in the story *Bîsîklêt*. The author expresses an idiom that also has a swear word version by changing its verb, probably because it is a conversation between a father and his son. He uses the following expression in an absurd tone to express the financial impossibility of buying a bicycle:

- Kuro, ma ezê bi kenê xwe ji te re bîsîklêtan bikirim? Ma tu rewşa me nabînî? (Boy, shall I buy you a bike with my laughter? Can’t you see the situation we’re in?)

In the above example, we observe a clear violation of expectation. Remo’s father had previously promised to buy him a bicycle, but did not keep this promise. Consequently, Remo expresses his disappointment verbally, showing signs of sadness and a lack of desire to eat. He anticipates a positive reaction from his father, but instead receives a scolding and an expression of financial constraints. This interaction consequently results in a violation of expectation for Remo.

In the story of *Bîsîklêt*, the narrator employs the following strategy to present a situation as significant, whilst adopting an underestimated attitude:

Remo wisan ji matematîkê hez dikir, ku li ser wê ruh û can dida. Wî ji yekê heya bi milyonan û deh milyonan kanî bû bihejmarta û binivîsanda. (Remo was mad about maths, he was practically obsessed with it. He could count and write from one to a million, and even up to ten million.)

The ironic situation that emerges in this example may be an intentional irony created by the author through the narrator, or it may be an ironic perception on the part of the reader that arises from the fact that Remo's mathematical skill no longer has any importance today, regardless of the narrator's intention.

3.2. Situational Irony

As described by Peck & Coyle (1984, p.136-137), situational irony depends on a gap between how characters understand a situation and the true nature of the situation. Lucariello (2007, p.467) explains that situational irony is a state of events that is contrary to what was or could be naturally expected, or a contradictory outcome of events. Situational irony points to those situations that should not be the case. Similarly, Lucariello (2007, p.467-468) notes that situational and verbal irony could be said to be similar in that they exhibit a duality characterised by an opposition of concepts. However, the two forms of irony are not equivalent, despite these similarities. Verbal irony implies an ironist, a speaker who consciously uses a technique. Situational irony does not imply an ironist. It implies an observer of a situation that is perceived as ironic.

The Gift of Magi begins with a sentence emphasizing a small amount, "One dollar and eighty-seven cents." The second sentence, "That was all," expresses that this is the total amount of money. The ironic presentation created by listing one dollar and its fractions with the expression "all" is reinforced with the sentence "And sixty cents of it was in pennies.", so that we learn that some of the money is also change. The fact that one dollar and its fractions are "all" expresses an ironic absence. In the following sentence, we learn how Della, who counted this small amount of money three times, saved this amount with great difficulty. Finally, the narrator makes the situation of not having money even more ironic by equating it to a time when money should be spent with the sentence "And the next day would be Christmas." Later in the story, we learn that Della and Jim, who are a young and poor married couple, experience financial deprivation and the fact that the next day is Christmas. This creates the ironic structure of the story.

In the following sentence, there is an irony built on the contrast between the functions of objects as they should be and their current dysfunction:

In the vestibule below was a letter-box into which no letter would go, and an electric button from which no mortal finger could coax a ring.

In the example below, we see a type of situational irony with the wealthy years of Jim and Della's lives and their current poor state, the name tag on the door and the fading and fading colors. This example is also a type of irony of fate, showing how material wealth and poverty affect today's human life and perception.

The "Dillingham" had been flung to the breeze during a former period of prosperity when its possessor was being paid $30 per week. Now, when the income was shrunk to $20, the letters of "Dillingham" looked blurred, as though they were thinking seriously of contracting to a modest and unassuming D.

Della has decided that she will definitely buy a gift for Jim's watch, and she will get the money she needs by selling her hair. The narrator's comparison of Della's hair to a flowing brown waterfall, the way her hair complements Della, and the decision to cut it gives an ironic image of the situation:

So now Della's beautiful hair fell about her, rippling and shining like a cascade of brown waters. It reached below her knee and made itself almost a garment for her.

Della's most distinctive and unique feature is her thick hair, but Della is going to cut it and sell it. Although Della gives the impression of being hesitant for a while between the thick and beautiful appearance of her hair and her decision to sell it, the narrator quickly dismisses this hesitation with Della's hasty and nervous mood. The narrator distances both the reader and Della from the ironic reality of the situation and moves on to the next step in the plot:

And then she did it up again nervously and quickly.

While the author contrasts the word possession with the difficulties of being poor, which is its equivalent, being wealthy, in the story, he also displays a separate ironic attitude by expressing material and spiritual capital only with the word "possession":

Now, there were two possessions of the James Dillingham Youngs in which they both took a mighty pride. One was Jim's gold watch that had been his father's and his grandfather's. The other was Della's hair.

While Jim's gold watch has a material property value, a physical part of us, such as our hair, is presented in the context of material possessions. There are other examples of situational irony in the text, as the story culminates in some examples of verbal irony and a major example of dramatic irony in the final part.

The conflict in the story of *Bîsîklêt* is established with an approach that corresponds to situational irony. Remo, who should be happy, eating and talking to his parents under normal circumstances, displays the exact opposite mood. Remo, who is expected to be happy to return home from school, is quite sad:

Gava ku Remo êvarî ji dibistanê vegeriya malê, kêfa wî ne lê bû, çentê di destê xwe de avête ser masê û li quncikeke xênî runişt. (When he came home that evening, he looked pretty unhappy, and he was in a bad mood, he threw his bag down on the table and sat in a corner.)

Similarly, although he should be eating at the table, he sits without eating anything. He does not answer his father's question, which he repeats three times with different tones and emphasis:

Lêwik lêva xwe daliqand, milên xwe hejandin û tu bersiv neda. (The boy just pursed his lips, shook his head and didn't say anything.)

Living a poor life in the village, Remo's family moved to the city to get better living conditions. Remo was beaten by the son of the lord in the village because he was playing with his bicycle, but his father promised him that he would buy him a bicycle when they moved to the city:

Bavê wî jî jê re gotibû "Lawê min jehr di bîsîklêta lawê axê de be, mere cem wî; ku em malê bar kin bajêr, bi soz ezê ji lawê xwe re bîsîklêtekê bikirim. (His father said: "Damn my son, Aga's son's bike, don't play with it, when we move to town I promise I'll buy you a bike.)

However, despite moving to the city for a year, his father does not buy Remo a bicycle and constantly puts him off. Therefore, Remo's silent reaction is against this unfulfilled promise. The father probably

sees Remo's desire for a bicycle as a luxury to be put on the back burner, since they also have financial difficulties in the city. However, for Remo, bicycles are a passion and moving to the city is equivalent to having a bicycle for him. In this case, situational irony occurs due to the difference in attitudes of the father and son, who perceive a given situation differently and react accordingly.

The contrast between the family's poverty and Remo's unhappy state is resolved by the strong feeling of love that the parents feel for their children. First, the mother instills a vague hope in her son:

Îcar diya wî li ber geriya û got:

- Erê lawê min, hela were şîva xwe bixwe, emê dû re li ser bipeyivin.

(Now his mother spoke to him pleadingly.

- Ok, my son, come and eat your meal, we can talk about this later.)

Later, an attitude towards buying a bicycle is observed in the Father, and he reflects this by asking Remo questions about places that sell bicycles. The fact that the Father asks Remo questions about places that sell bicycles shows that he is making some calculations in his mind.

Bavê wî bi dengekî hebekî bilind got:

- Niha ew jehrtêketiyên bîsîklêtan bi çiqasî ne? (His father asked a little loudly:)

- So, how much are these goddamn bikes?

The questions asked by the father at short intervals, similar to the ones above, appear as a kind of situational irony. Because the reader witnesses the internal ironic conflict and questioning experienced by the father through the questions he asks.

3.3. Dramatic Irony

Dramatic irony is a literary device that allows the audience to know more than the characters in a story, thereby creating a sense of awareness regarding the characters' potential challenges. This is achieved by the author providing information to the reader that the character is unaware of, thus creating a form of dramatic tension. Muecke (1986, p.81-82) asserts that dramatic irony emerges when an audience perceives a character to be confidently unaware of their own ignorance. Tittler (1984, p.22) emphasises that dramatic irony is a pivotal concept, as it depends on the reader's or spectator's knowledge of the character's situation, which the character themselves does not. It is relevant in both the intended and accidental fields. According to McArthur (1992, p.532), a sophisticated ironic style was established in European writing during the 17th and 18th centuries. This can be seen in examples such as Henry Fielding's novels, where he would interrupt the action to address his readers directly and comment on events. By engaging in this technique, writers are able to combine creative egotism with a charming and satirical self-mockery. The following example illustrates the ironic attitude of the narrator and the reader towards Della and Jim throughout the story:

While the mistress of the home is gradually subsiding from the first stage to the second, take a look at the home.

Della's situation is an example of dramatic irony, as she is unaware that the narrator has given up on telling about her, leaving her alone in her tearful state and showing the poor state of the house to the reader.

The most striking example of dramatic irony in the story *The Gift of Magi* is when Della and Jim unknowingly give up their most valuable possessions to buy each other gifts. Della sold her hair for $20 and bought a platinum watch chain for Jim's gold watch. However, Della is unaware that Jim sold his gold watch to buy a comb for Della's long hair:

"Be good to me, for it went for you. Maybe the hairs of my head were numbered," she went on with a sudden serious sweetness, "but nobody could ever count my love for you."

On the other hand, the reader is aware of the characters selling their most valuable possessions to buy each other gifts. However, at the end of the story, Della and Jim find out about what happened much later than the reader, and in this way, the story ends with a kind of dramatic turn.

In the story of *Bîsîklêt*, dramatic irony is not a technique preferred by the author. However, although Remo's sadness and hiding this sadness offers the opportunity to use the dramatic irony technique in the narrative, the author does not prefer this method. Similarly, if a plot such as the father buying a bicycle without telling Remo was preferred and the narrator had only informed the reader at the beginning and conveyed this information to Remo at the end of the story, a concrete dramatic example that we can analyze would have emerged in the story of Bîsîklêt.

The reason for Remo's sadness can be shown as an example of dramatic irony, even if only partially, from the mother's perspective. The mother has difficulty understanding Remo's state, which is sad and does not eat:

- Çi ye lawê min, ma çi bûye? Qey dersdarê te bi te re xeyidî ye? (What happened son, what's the problem? Was your teacher angry with you?)

However, the father knows the reason and tells her immediately. Therefore, the mother's unawareness of the source of Remo's sadness ceases to be a factor affecting the plot.

Conclusion

In our analysis of the stories *The Gift of Magi* and *Bîsîklêt* according to verbal, situational and dramatic irony types, it has been determined that irony is a functional language and narrative element in the processes of creating, presenting and resolving conflicts in the plot. In both stories, verbal irony elements have been an important means of expression to clearly and strikingly express the material difficulties experienced by the characters. *In The Gift of Magi*, the knowledgeable discourse of the ironic narrator expresses ironic expressions with more complex words, sentences and emphasis, while in *Bîsîklêt*, irony is expressed simply and directly with the plain expression possibilities of the father or other characters. In the story *The Gift of Magi*, examples of verbal irony, situational irony and dramatic irony have been seen to be placed throughout the story in a planned manner. While verbal irony is mostly conveyed through the narrator's tone, it is also present in character conversations. The attitudes and actions of the Della character, who is the focal point of the story, have been made verbal irony material by the narrator with exaggerated idioms and statements. In the story of *Bîsîklêt*, more situational irony examples were detected. Although the author included some verbal irony examples, he did not prefer the dramatic irony technique.

As a result of our analysis, it has been seen that in the story of *The Gift of Magi*, irony is considered by the author as a fundamental feature of the text. Irony is the main form of discourse of the narrator and the plot is meticulously processed to reinforce the ironic effect. In this respect, irony is delicately constructed as a conscious choice of the author in the story of *The Gift of Magi*. In the story of *Bîsîklêt*, irony is not a technique placed at the center of the narrative. In this work, irony can be observed

through a mediation created by the situations such as the opposing perceptions and priorities of the characters in the story and their unmet desires, which can be interpreted by the reader or the researcher. Therefore, a key difference between O. Henry and Firat Cewerî is how they incorporate irony. While irony is central to *The Gift of the Magi*, it is used more subtly and sparingly in *Bîsîklêt* despite thematic similarities.

In both stories, the common ironic ground is built on the conflict between material poverty and a strong bond of love. In the story *The Gift of Magi*, both Della and Jim reflect the sadness of the lack of money with their behaviors, while on the other hand, even in this poverty situation, they do not neglect to buy love and a gift for their loved ones, which is an indicator of this. Similarly, in the story *Bîsîklêt*, Remo's parents reflect their strong love for Remo by buying a bicycle, which is a luxury for their poor lives. It is a typical irony of life that poor people who have difficulty in buying gifts for their loved ones due to financial difficulties make sacrifices with strong bonds of love. In this way, there is a common ironic ground that brings the two stories and the attitudes of their characters together. In both stories, the writers have created a spiritual and moral shelter for their characters by working on spiritual values such as love, loyalty and sacrifice. Irony has acquired a function that makes the difficulty of the conditions and the solutions found by the characters striking in both stories. As a result, despite their obvious differences, it has been seen that the interpretation of the two works we have examined, one written in English and the other in Kurdish, with a historical difference of half a century between them, within the framework of a concept such as irony, provides some literary data that can be used for various research purposes.

References

Alkhidir, A. Y. A. (2024). Irony in storytelling of two short stories, "Rip van Winkle" and "The story of an hour". *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. DOI:10.32996/ijllt. Journal Homepage: www.al- kindipublisher.com/index.php/ijllt

Cewerî, Firat. (1986). *Girtî*. Weşanên Nûdem.

Colebrook, C. (2005). *Irony. The new critical idiom*. Routledge Taylor & Francis Group.

Colston & Gibbs (2007). A brief history of irony. In I*rony in language and thought.* Edt. Raymond W. Gibbs, Jr. and Herbert L. Colston. Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group. pp. 3-24.

Farrell, Edmund J., Ruth S. Cohen, Christensen, L. Jane. (1987). *Discoveries in Literature*. America Reads Seventh Edition. Scott, Foresman and Company.

Kostenko, A. P. (2014). The concept of irony in the study of literature. *Science and Education a New Dimension. Philology,* II (4), Issue: 24, 2014. pp. 9-13.

Long, E. Hudson. (1949). *O. Henry- the man and his work*. University of Pennsylvania Press.

Lucariello, J. (2007). Situational irony: A concept of events gone awry. In *Irony in language and thought*. Edt. Raymond W. Gibbs, Jr. and Herbert L. Colston. Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group. pp. 467-497.

Mavlanova, U. K., & Ruziyeva, D. S. (2020). The use of irony in literature. *ISJ Theoretical &Applied Science,* 04 (84), 362-364. Doi: http://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.04.84.63

McArthur, T. (1992). *The Oxford companion to the english language*. Oxford University Press.

Muecke, D. C. (1986). *Irony and the ironic*. The Critical Idiom Series. Methuen & Co. Ltd.

O. Henry. (1995). 1*00 Selected stories of O. Henry*. Wordsworth Classics.

Peck Peck, J., Coyle, Martin. (1984). *Literary terms and criticism*. Macmillan Publishers Ltd.

Pfordresher, John; Veidemanis V. Gladys; McDonnel, Helen. (1989*). England in literature*. America Reads Classic Edition. Scott Foresman Edition.

Scalbert Yücel, Clemence. (2018). *Kürt edebiyatının anatomisi*. Ayrıntı Yayınları.

Scofield, M. (2006). *The Cambridge introduction to the American short story*. Cambridge University Press.

Tittler. J. (1984). *Narrative irony in the contemporary Spanish-American novel*. Cornell University Press.

Uzun, M. (1995). *Antolojiya edebiyata kurdî*, C.2. Tümzamanlar Yayıncılık.

Wilson, D., Sperber, D. (2007). On verbal irony. In *Irony in language and thought*. Edt. Raymond W. Gibbs, Jr. and Herbert L. Colston. Lawrence Erlbaum Associates, Taylor & Francis Group. pp. 35-56.

Wright, Andrew H. (1953). Irony and fiction. *The journal of aesthetics and art criticism,* Vol. 12, No. 1, Special Issue on Symbolism and Creative Imagination (Sep., 1953), pp. 111-118. URL: http://www.jstor.org/stable/426306.

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
(19) March 2025

Realîzma Sosyalîst û Minetdariya li Hemberî Sovyetan di Romanên Hopo û Jiyana Bextewar de[1]

Hopo ve Jiyana Bextewar Romanlarında Sosyalist Realizm ve Sovyetlere Duyulan Minnettarlık

Socialist Realism and Gratitude Towards the Soviets in the Novels Hopo and Jiyana Bextewar

Hüseyin KAR

https://orcid.org/0000-0002-3344-982X| huseynelif1@gmail.com
Xwendekarê Lîsansa Bilind, Zaningeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê,
Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Mêrdîn, Tirkiye
ROR ID: https://ror.org/0396cd675

Jêgir *Citation* Atıf	Kar, H. (2025). Realîzma Sosyalîst û Minetdariya li Hemberî Sovyetan di Romanên Hopo û Jiyana Bextewar de. *Artuklu Kurdology* (19). 17-32 DOI:10.35859/artuklu kurdology.1641642.
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	17.02.2025
Dîroka Qebûlê *Acceptance Date* Kabul Tarihi	26.03.2025
Dîroka Weşandinê *Publication Date* Yayın tarihi	30.03.2025
Cureyê Gotarê ***Article Type*** **Makale Türü**	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemtî **Peer-Review** **Hakemlik**	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk ***Ethical Statement*** **Etik Beyanı**	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola Întihalê ***Plagiarism Checks*** **Benzerlik Kontrolü**	Belê – İntihal.net *Yes – İntihal.net* Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendiyan ***Conflicts of Interest*** **Çikar Çatışması**	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. *There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.* Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî ***Grant Support*** **Maddi Destek**	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telîfê & Destûr ***Copyright & License*** **Telif Hakkı & Lisanslama**	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. *Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên Îndeksan ***Indexing*** **Dizinleme Bilgisi**	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Linguistic Bibliography

1 Ev gotar ji teza nivîskar a bi serenavê "Têgeha 'Emrê Teze' di Romanên Kurdî yên Sovyetê de" hatiye hilberandin.

Kurte

Realîzma sosyalîst, doktrîneke polîtîk a edebî ye ku di 1934an de ji aliyê Sovyetan ve bi awayekî fermî hatiye qebûlkirin û li ser nivîskarên Sovyetê hatiye ferzkirin. Li gor vê doktrînê, divê nivîskar wekî endezyarên civakê tev bigerin û berhemên xwe li gor wê binivîsinin. Di edebiyata kurdî ya Sovyetê de, Erebê Şemo, yekem ji wan kesan e ku berhemên xwe bi rê û rêbazên realîzma sosyalîst dinivisîne. Ew di berhemên xwe de cih dide neçarî û hejariya karker û gundiyan û paşê wan bi sosyalîzmê digihîjîne zanîn, kêfxweşî û rehetiyê. Lehengên berhemên wî, ji ber vê yekê tim û dayîm minetdarê Sovyetan in. Her wiha ew, fedakar û nobedarên pergala nû ne. Erebê Şemo, di her du romanên xwe *Hopo* **û** *Jiyana Bextewar* de prototîpa "insanên nû yên Sovyetê" destnîşan dike. Di van romanên xwe da axa, beg û kedxuran mehkûm dike, Lenîn û dîwana Sovyetê hêjayî pesnan dibîne. Ev xebat li ser jiyana Erebê Şemo, berhemên wî û nîşaneyên realîzma sosyalîst di her du romanên wî *Hopo* û *Jiyana Bextewar* de, disekine. Her wiha di van her du romanên navborî de şopên minetdariya pergala Sovyetan vedikole û analîz dike.

Bêjeyên Sereke: Edebiyata Kurdî ya Sovyetê, Realîzma Sosyalîst, Erebê Şemo, Jiyana Bextewar, Hopo

Xalên Sereke:

- Erebê Şemo, di romanên xwe *Hopo* û *Jiyana Bextewar* de, bi rêbazên îdeolojîk ên realîzma sosyalîst, kurdên Sovyetê digihîjîne aramî û rehetiyê û wan dike minetdarên Sovyetê.
- Erebê Şemo, hem wekî nivîskarekî kurd û hem jî wekî kesayetek, bi awayekî sîstematîk di xizmeta siyaseta Sovyetê de cih digire.
- Di *Hopo* û *Jiyana Bextewar* de karakterên wekî Emerîk, Sehîd, Hesen û Zînê, mînaka "insanên nû yên Sovyetê" ne ku ew ji bo pêşxistina civaka sosyalîst dixebitin.
- Di *Hopo* û *Jiyana Bextewar* de Sovyet, wekî hêzekê ku kurdan ji zordariyên feodal û dewletên serdest rizgar kiriye tê nîşandan û ev yek dibe sedema minetdariya kurdan li hemberî Sovyetan.

Öz

Sosyalist realizm, 1934 yılında Sovyetler tarafından resmi olarak kabul edilen ve Sovyet yazarlarına dayatılan politik ve edebi bir doktrindir. Bu doktrine göre, yazarlar toplumun mühendisleri gibi davranmalı ve eserlerini buna göre yazmalıdır. Sovyet Kürt Edebiyatı'nda, Erebê Şemo, eserlerini Sosyalist Realizm'in yöntemleriyle yazan ilk yazarlardandır. Eserlerinde işçi ve köylülerin çaresizliğine ve yoksulluğuna yer verir, onları sosyalizmle bilgi, mutluluk ve rahatlığa ulaştırır. Bu nedenle, eserlerinin kahramanları Sovyetler'e her zaman minnettardır. Ayrıca onlar, yeni sistemin fedakar ve sadık savunucularıdır. Erebê Şemo, her iki romanı olan *Hopo* ve *Jiyana Bextewar*'da "yeni Sovyet insanı" prototipini ortaya koyar. Bu romanlarında toprak ağalarını, beyleri ve işverenleri mahkum eder, Lenin ve Sovyet sistemini övgüye değer bulur. Bu çalışmada, Erebê Şemo'nun hayatı, eserleri ve her iki romanı olan *Hopo* ve *Jiyana Bextewar*'daki sosyalist realizmin izleri incelenmektedir. Ayrıca, bu iki romanda Sovyet sistemine minnettarlığın izleri araştırılmakta ve analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet **Kürt Edebiyatı**, Sosyalist Realizm, Erebê Şemo, Jiyana Bextewar, Hopo

Öne Çıkanlar:

- Erebê Şemo, *Hopo* ve *Jiyana Bextewar* romanlarında Sovyet Sosyalist Realizmi'nin ideolojik araçlarını kullanarak Sovyet Kürtleri'nin Sosyalizmle kurtuluşunu ve sisteme bağlılığını yansıtır.
- Erebê Şemo, hem bir Kürt yazarı hem de kişilik olarak, sistematik bir biçimde Sovyet siyasetinin hizmetinde yer edinir.

- *Hopo* ve *Jiyana Bextewar* romanlarında Emerîk, Sehîd, Hesen ve Zînê gibi karakterler, Sosyalist toplumun gelişimi için çalışan "yeni Sovyet insanı" örnekleridir.
- *Hopo* ve *Jiyana Bextewar* romanlarında Sovyetler, Kürtleri feodal zulümlerden ve egemen devletlerden kurtaran bir güç olarak tasvir edilir; bu durum Kürt toplumunda Sovyetlere karşı derin bir minnettarlık duygusuna yol açar.

Abstract

Socialist realism is a political and literary doctrine officially adopted by the Soviets in 1934 and imposed on Soviet writers. According to this doctrine, writers should act as engineers of society and write their works accordingly. In Soviet Kurdish literature, Erebê Şemo is one of the first writers to compose his works using the methods of socialist realism. In his works, he addresses the helplessness and poverty of workers and peasants, and then leads them to knowledge, happiness, and comfort through socialism. The heroes of his works are therefore always grateful to the Soviets. Moreover, they are devoted and loyal defenders of the new system. In both of his novels, *Hopo* and *Jiyana Bextewar*, Erebê Şemo presents the prototype of the "new Soviet man." In these novels, he condemns landowners, beys, and employers, while praising Lenin and the Soviet system. In this study, the life of Erebê Şemo, his works, and the traces of socialist realism in both of his works, *Hopo* and *Jiyana Bextewar*, are examined. Additionally, the traces of gratitude towards the Soviet system in these two novels are explored and analyzed.

Keywords: Erebê Şemo, Socialist Realism, Kurdish Literature, Hopo, Jiyana Bextewar, Soviet Kurdish Literature

Highlights:

- Erebê Şemo, in his novels *Hopo* and *Jiyana Bextewar*, employs the ideological tools of Soviet socialist realism to depict the liberation of Soviet Kurds through socialism and their allegiance to the system.
- Erebê Şemo, establishes himself both as a Kurdish writer and as a personality, systematically positioning himself in the service of Soviet politics.
- In *Hopo* and *Jiyana Bextewar*, characters like Emerîk, Sehîd, Hesen, and Zînê exemplify the "new Soviet man" who works for the advancement of socialist society.
- In *Hopo* and *Jiyana Bextewar*, the Soviets are depicted as a force that liberated Kurds from feudal oppression and dominant states, which creates profound gratitude among the Kurdish people toward the Soviet Union.

Destpêk

Şoreşa ku di 25ê Cotmeha sala 1917an de li Ûrisetê pêk hat, derfetên mezin li ber xebatên kurdî vekirin. Xebatên ku ji wê demê heta hilweşîna Sovyetê dewam dikin, wekî Edebiyata kurdî ya Sovyetê tê binavkirin. Di vê çarçoveyê de berhemanîna ewil bi çêkirina elîfbayên kurdî ye. Di sala 1931ê de li Zanîngeha Lenîngradê di bin banê beşa Îranolojiyê de binbeşa kurdî tê damezirandin. Li vir zanyarên kurd û biyanî li gel hev dixebitin û nivîskarên kurd ên wekî Erebê Şemo (1897-1978) û Qanadê Kurdo (1909-1985) derdikevin pêş. Di sala 1934an de Kongreya Yekemîn a Kurdolojiyê tê lidarxistin. Dîsan li Taşkentê di sala 1957an de Kongreya Hemû Rojhilatnasên Ûrisetê dicive û kurdologên ûris lêkolînên xwe yên der barê kurdolojiyê de parve dikin. Di sala 1958an de li beşa rojhilatnasiyê ya Akademiya Zanistî ya Ermenistanê ligel xebatên der barê miletên Rojhilatî de, xebatên bi kurdolojiyê re têkildar jî tên kirin. Piştî vê rûdanê bi salekê, di 1959an de li Lenîngradê beşa kurdolojiyê tê avakirin. Ev beş, ji avakirina Sovyetê heta hilweşîna Yekîtiya Sovyetê, bûye navenda lêkolînên kurdolojiyê (Alakom, 1991, r. 111-115).

Edebiyata kurdî ya Sovyetê, heta dawîyê jî, li gel guhertinên demkî, hema bêje bi temamî li ser rêçekê ye û bi taybetmendiya xwe ya çandî, civakî û sîyasî, her çiqas mecbûrî be jî, vê rêça xwe diparêze. Mîna ku Ergün jî diyar dike, ev edebiyat, ji ber hinek sedemên diyar, wekî edebiyateke yekdeng û yekreng xuya dibe û heta demeke dirêj li ser xeteke berçav tê berhemanîn. Nebûna çavkaniyeke edebî ya kritîk, xwespartina folklorê, travmaya etnîkî, pêwendiya bi îdeolojiyê re û serdestiya rêbaza realîzma sosyalîst dibin sedem ku ev edebiyat li dora anonîmiyeke civakî bizivire û heta asteke baş wekî edebiyateke hevşêwe derkeve holê. Bêguman, dema ku folklor, anonîmî, îdeolojî û rêbaza civakî ya edebiyatê tên berhev, derfetên ji bo xeyalên alternatîf, wêneyên şexsî, deng û rengên cuda û lêgerîna şêwazên nû yên derbirînê gelek kêm dibin (Ergün, 2022, r. 150). Lê dîsan jî her çiqas ev rastiyeke giring be jî, di vê êwrê de ji destpêkê heta îro, bi dehan pirtûkên kurdî hatine weşandin, radyo û dibistanên kurdî hatine vekirin, fîlm hatine çêkirin, werger hatine kirin, komên şanoya kurdî hatine sazkirin û hwd. Di van kiryaran de armanca sereke her **çiqa**s propagandaya komunîzmê be jî, ev derfeta zêrîn ji bo kurdan guherîn û pêşketineke rasterast pêk tîne. Kurdên ku koçer, gundî û belengaz in bi perwerdekirinê dikevin ber bayê guherînê. Bi vî bayî re dibin xwende, rewşenbîr û nîvîskar. Bi vî awayî êwra edebiyata kurdî ya Sovyetê şitil dide. Di vê **ê**wrê de romana kurdî ya ku bi Erebê Şemo dest pê dike, bi Eliy**ê** Evdilrehman, Heciyê Cindî, Ahmedê Hepo, Sehîdê Îbo, Egîtê Xudo, Wezîrê Eşo, Ezîzê Gerdenzerî, Eskerê Boyîk û Tosinê Reşîd dewlemendtir dibe. Bi destê van nivîskaran, nêzîkî hevdeh heb roman**ên k**urdî yên ewilîn tên nivîsandin.

Erebê Şemo, nîvîskar û rewşenbîrê ji nifşa ewil a edebiyata kurdî ya Sovyetê ye ku nivîskarê romana yekem a edebiyata kurdî ye jî. Şemo, di romanên xwe yên bi navê *Jiyana Bextewar* û *Hopo* de, der barê kurdan de behsa demên xweş ên piştî şoreşa sosyalîzm**ê** dike. Erebê Şemo, bi hilkefta bûyer û karakterên van romanan, pesindariya rejîma Sovyetê dike û ji bo destkeftinên şoreşê, minnetdariya gelê kurd tîne zimên. Ji aliyê nivîskar û rewşenbîrekî kurd ve helwesteke wiha, ku ev helwest ji edebî bêhtir helwesteke polîtîk e, hêjayî lêkolîn û dahûrandinê ye. Ji ber vê yekê ev xebat hewl dide ku, minnetdariya kurdan li hemberî rejîma Sovyetan vekole.

Xebat, ji sê beşan pêk tê; beşa yekem, li ser jiyan û kesayetiya edebî ya Erebê Şemo û berhemên wî disekine. Beşa duyem li ser teoriya Realîzma Sosyalîst disekine, her wiha têkiliya vê teoriyê bi edebiyata kurdî ya êwra Sovyetê re dinirxîne. Beşa sêyem li ser mijara sereke, Realîzma Sosyalîst di romanên *Jiyana Bextewar* û *Hopo* de disekine. Di xebatê de wekî berxebat û çavkanî, romanên nivîskar *Jiyana Bextewar* û *Hopo* hatin hilbijartin; ji ber ku ev her du berhem, şopên minetdariya li hemberî Sovyetan karakterîze dikin û daneyên rênîşander dihewînin.

1. Jiyan, Berhem û Kesayetiya Edebî ya Erebê Şemo

1. 1. Jiyan û Berhemên Wî

Erebê Şemo, bi navê xwe yê fermî Ereb Şamîlov, di 23yê îlona 1897an de li gundê Sûsizê hatiye dinyayê. Ev gundê êzidî li ser Dîgora Qersê ye. Navê Bavê wî Şemo bû, loma jê re digotin Erebê Şemo. Ji ber ku rewşa wan a aborî ne baş bû, bavê wî gavantî û xulamtî dikir (Boyîk, 2019, r. 124). Ereb, vê rewşa bavê xwe di romana Şivanê Kurmanca de tîne zimên: *Diçû ber dewarên xelkê. Wî li wê qezaya kurdan, li gundên Molokanan, Adirbêcana, Huruman û Ermenan rêncberî dikir. Salekî şivan bû, sala dî gavan û bi teherekî ebûra zarokên xwe dikir (Şemo, 2009, r. 53).*

Ereb, ji biçûkatiyê ve ji bo alîkariya bavê xwe bike, gavantiyê dike. Demekê li dibistaneke ûrisan dibe dergevan. Bi alîkariya keça mamosteyê dibistanê hînî rûsî dibe. Bala mamoste dikişîne ser xwe, mamosteyê dibistanê, wî wekî xwendevan qebûl dike. Ji bo dabînkirina aboriya xwe di malên dewlemendên ûris, ermen, azerî, tirk û gurciyan de dixebite û bi vê hilkeftê fêrî ziman û çanda wan dibe (Boyîk, 2019, r. 125).

Ji ber zanîna zimanan di şerê osmanî û ûrisan de bi qasî çend mehan wergêriya ûrisan dike. Di rêya hesinî de dixebite, li wir rastî fikrên şoreşgerî tê û tev li komên şoreşger dibe. Ji ber ku di mitîngekê de diaxive û di axaftina xwe de doza mafên xebatkaran dike, demeke kurt di girtîgehê de dimîne. Gava li bajarê Ûrisetê, Stavrapolê ye, şerê navxweyî dest pê dike, Li kêleka Bolşevîkan şer dike û birîndar dibe. Piştî qenc dibe, dest bi xwendina bilind dike (Xelîl, 2014, r. 93). Paşê diçe Moskovayê, xwendina xwe li wir didomîne. Di 1924an de vedigere Ermenistanê û tev li Navenda Partiya Komunîst dibe (Boyîk, 2019, r. 127). Hikûmeta Ermenistanê ji bo asta perwerdeya gel pêş bixin mamosteyan dişînin gundan û xwendin û nivîsandinê hînî wan dikin (Reşan, 2008, r. 144). Erebê Şemo jî di vî karî de peywirdariyê dike û her wiha der heqê jiyana kurdan de, di rojname û kovaran de nivîsaran dinivîse.

Şemo di sala 1928an de bi bi alîkariya Îshak Maragulov elîfbayeke kurdî bi tîpên latînî amade dike. Navê vê elîfbayê *Xo Xo Hînbûna Xandina Nivîsara Kurmancî* ye (Şamil, 2005, r. 94). Di sala 1928an de bi înîsiyatîfa Erebê Şemo komeke ciwanên kurd tên Lenîngradê. Ew ciwan, piştî xwendina xwe vedigerin nav gelê xwe û xizmeta wan a ziman û çandî dikin. Şemo bi nivîskar, rewşenbîr û siyasetmedarên wê demê re radibe û rûdinê. Ji bo rewşa kurdan bîne ziman, ew diçe cem Lenîn, bi wî re hevdîtinê dike (Boyîk, 2019, r. 132). Erebê Şemo, ji bo rojnameya *Riya Teze* jî roleke mezin dilîze. Ev rojname, di sala 1930î de li Yêrêvanê dest bi weşanê dike. Şemo, yek ji rêvebirên rojnameyê yê herî çalak bû (Boyîk, 2014, r. 10). Belavok*ên* bi navê *Emirê Lenîn*, *Terîqa Rêvolûsiya Oktyabirê* û *Kolxoz û Kara Wê Gundiya Ra* dinivîse. Paşê ji bo komên şanoyê yên gundên kurdan şanoya Aleksander Araratyan ya bi navê *Koçekê Derewîn* werdigerîne bi kurdî. Li dû wê jî romana xwe ya navdar Şivanê Kurmanca dinivîse. Di 1936an de bi navê *"Kurdê Elegezê"* pirtûkeke çîrokan dinivîse (Boyîk, 2019, r. 130).

Di sala 1935an de piştî mirina Lenîn rojên xerab careke din dest pê dikin ji bo kurdan. Stalîn tê ser rêvebiriyê û bi awayekî zalimane tev digere. Ew rê li pêşiya kurdan û kurdî dibire, berê wan dide sirgûnê. Erebê Şemo jî sirgûnî Sibîryayê dibe. Di 1955an de, du sal piştî mirina Stalîn, ew tê berdan û vedigere Yêrêvanê. Ew ji nû ve dest bi xebatên xwe yên nivîsandinê dike. Şemo di Radyoya Yêrêvanê de dixebite, bernameyan çê dike, sê romanên din dinivîse. Ew di sala 1959an de *Jiyana Bextewar*, di sala 1969an de jî *Dimdim* û *Hopo* dinivîse (Boyîk, 2019, r. 134, 138). Erebê Şemo, di sala 1978an de, li Yêrêvanê diçe ser dilovaniya Xwedê.

1.2. Kesayetiya Wî ya Edebî

Erebê Şemo, nivîskarekî realîst sosyalîst e. Ew berhemên xwe li gorî fikra xwe ya siyasî, yanî realîzma sosyalîst dinivîse. Li gorî realîzma sosyalîst di berheman de karakterên îdealîzekirî tên teswîrkirin. Karakterên romanên wî bibiryar û rasterast in (Ahmedzade, 2011, r. 49). Ev rêbaz, ne tenê di teswîrkirina lehengan de, di honandina romanan de jî derdikeve pêş. Bûyerên ku Şemo ji bo berhemên xwe hilbijartine yan beşek ji jiyana wî ne yan jî serpêhatiyên kesên din in ku ew bûye şahidê wan. Di romanên wî de bawerî heye, ji ber ku îdealîzm her li pêş e. Mîna romanên klasîk ên sedsala nozdehan, lehengên xwe ji nava rastiya jiyanê diafirîne. Şemo di romanên xwe de bûyeran derdixe pêş û tehlîlên psikolojîk gelekî kêm in.

Erebê Şemo, wekî hemû nivîskarên kurd ên Sovyetê, di berhemên xwe de zimanekî sade yê axaftina rojane bi kar tîne (Boyîk, 2019, r. 137). Nivîsandina bi zimanê sade û herêmî, rêgezeke sereke ya realîzma sosyalîst e. Di realîzma sosyalîst de edebiyat ji bo perwerdekirina gel tenê amûrek e; ji ber vê yekê jî di berhemanînê de ji hunerê zêdetir giringîpêdayîna dîdaktîzmê li pêş e. Zimanê xwerû di vê edebiyatê de her çiqas giring be jî, zimanê rojane bêhtir giring e. Peyvên ku ji zimanên erebî, tirkî, farsî, ermenî û rûsî ketine nav axaftina kurdî ya rojane, gelekî hatine bikaranîn. Ji ber ku di nivîsandina van berheman de armanca sereke ne huner e, bi rêya van berheman tê xwestin ku propagandaya rejîmê bê kirin û îdeolojiya komûnîzmê li nav milet zûtir bê belav kirin; lewma ev peyvên biyanî ji zimanê edebiyatê nehatine mehrûmkirin (Ahmedzade, 2011, r. 39).

Di hemû romanên Şemo de haya vegêr ji hemû bûyeran heye, ew hemû qewimînan dibîne û dizane. Ev vegêriya îlahî, ku Erebê Şemo her tim bi kar aniye, di gelek romanên kurdî yên pêşîn de jî heye (Ahmedzade, 2011, r. 38). Mijarên romanên Şemo (*Hopo* ne tê de), her tim di demên şer û pevçûnên giran de derbas dibin: Li aliyekî şerê di navbera dewletên serdest de ku kurd her tim di navbera wan de dimînin, li aliyê din jî şerê di navbera milkdarên zalim û belengazan de. Ji ber ku ew bi xwe di nav de bû û bûyerên wê demê bi xwe jiyabû, pevçûn û guherînên mezin ên di romanên xwe de bi hostatî vedigêre. Ew di nivîsandina romanên xwe de hem ji bîranînên xwe hem jî ji xwendin û bihîstinên xwe sûd werdigire.

2. Teoriya Realîzma Sosyalîst û Têkiliya Wê bi Edebiyata Kurdî ya Sovyetê re

2.1. Teoriya Realîzma Sosyalîst

Mirov dikare edebiyata kurdî ya Sovyetê di nav edebiyata giştî ya Sovyetê de wekî beşeke biçûk qebûl bike ku ev edebiyat li gorî taybetmendiyên realîzma sosyalîst ava bûye. Di bin çarçoveya polîtîk a Sovyetê de, tu derfet ji bo çêkirina edebiyateke cuda tunebû; kontrola rejîmê, bi sansûreke giran li ser hemû cureyên weşanan hebû. Ji ber vê yekê, edebiyata kurdî ya Sovyetê wekî naverok û şêwaz bi tevayî li gorî îdeolojiya Sovyetê saz bûye ku ev jî teoriya realîzma sosyalîst e. Li ser vê binyadê, edebiyata kurdî ya Sovyetê bi piranî ji aliyê komeke kurdên êzîdî ve hatiye berhemanîn ku di encama şerên dirêj ên di navbera împeratoriyên Ûris û Osmanî de xwe li ûrisan girtibûn. Bi vê sedemê, ev edebiyat xwe li ser sosyolojiyeke diyar a kurdewarî datîne, ku rû û rûçikên komeke etnîkî ya paşdemayî jê xuya ye(Ergün, 2017, r. 645). Di vê edebiyatê de, têkiliyên civakî, dîrokî û çandî yên kurdên êzîdî bi awayekî berbiçav têne nîşandan. Bi vî rengî, ev edebiyat ne tenê qeydeke çandî û zimanî ye, lê di heman demê de şahidê guhertinên mezin ên dîrokî û civakî ye, ku vê koma etnîkî, di navbera du împeratoriyên mezin de ew tecrube kiriye. Loma, edebiyata kurdî ya Sovyetê ne tenê wekî beşek ji edebiyata Sovyetê, lê wekî dîmeneke taybet ji çanda kurdî jî tê dîtin.

Binaxeya realîzma sosyalîst a felsefîk digihîje felsefeya marksîst, ya polîtîk digihîje tevgera Bolşevîzmê û ya estetîk û edebî jî digihîje edebiyata rûsî ya klasîk. Binaxeya herî kevin a realîzma sosyalîst jî digihîje nivîskar, feylesof û rexnegirê ûris N. G. Çernişevskî (1828-1889) ku, ew li ser

têgihîştina vê hunerê sekiniye û berhemên xwe li ser estetîka vê teoriyê daniye. Çernişevskî, di 1855an de teza xwe ya doktorayê bi navê *Boçûna estetîk a hunerê ber bi rastiyê ve* parastiye. Fikra sereke ya vê tezê ev e: "Ya xweşik, jiyan bi xwe ye." Her wiha li gorî Çernişevskî "jiyan, bi awayê ku em dixwazin wê bibînin xweş e." Ev hevok, bi temamî binyada estetîka marksîst pêk tîne. Çernişevskî, vê têgihîştina estetîka xwe di romana xwe ya bi navê Şto D*yelat?* (Çi Bikin?*)* de xwestiye bi awayekî pratîkî nîşan bide. Wî di vê romana xwe de hêza edebiyatê ya li ser siyaset û perwerdeyê destnîşan kiriye. Lehengê Çernişevskî, ewil pirtûkan dixwîne xwe bi pêş dixe, piştre bi rêya edebiyatê, kesên derûdora xwe ji gelemşeyên jiyanê rizgar dike. Bi rêya lehengê xwe, fikrên xwe yên siyaset û felsefî digihîjîne xwendevanan (Tagızade, 2006, r. 10).

Binyada esasî ya realîzma sosyalîst, felsefe û îdeolojiya Marksîst e. Di berhemên afirînerên Marksîzmê, Marks û Engels, de digel ku li ser edebiyatê fikrên zêde tunene jî, dîsa di wê fikrê de ne ku guherîna şikl û naveroka berhemên hunerî bi guherîna civakê re hevyek e. Her wiha ji bo Marks û Engels edebiyat, ji bo têkoşîna îdeolojiyê giring e. Piştre ev fikr, ji gotara V. Lenîn ya bi navê "Teşkîlata Partiyê û Edebiyata Partiyê" re bû sermijar. Ev gotara ku ji bo weşanên partiyê hatibû nivîsîn, demekê bi şûn ve di warê edebiyat û hunerê de dibe "Binyada Teorîk" a polîtîkayên Partiya Komunîst a Sovyetê. Li gorî Lenîn, nivîskarê ku dixwaze rastiyê têbigihîje, ne tenê yê xwe, her wiha fikr û hestên derûdora xwe û civaka xwe jî nîşan dide. Loma li gorî Lenîn, edebiyateke serbixwe û bêalî ne mimkin e. Ev boçûn, dibe binyada têgihîştina/feraseta edebiyata Sovyetê û realîzma sosyalîst jî li gor vê fikrê tê sazkirin. Her wiha bingeha esasî ya vê têgehê jî, têgihiştina hunerî ya Marksîst-Lenînîst danî. Li gor vê "Huner pêwîstiyên civak, çîn, komên estetîk û cîvakî bi cih tîne, şikil dide dinyaya menewî ya ferdan, norm û fikrên ku ji paşila çandê derketine li ferdan belav dike (Tagızade, 2006, r. 10).

Realîzma sosyalîst ku bi Lenîn re di nav edebiyata Sovyetê de belav dibe, ne bi awayekî tundewarî û zordarî ye, lê di dewra desthilatdariya Stalîn de, Partiya Komunîst a Sovyetê rêyek tenê dide pêşiya nivîskaran, ku ew rê jî pesindayîna sîstema sosyalîzmê ye. Bi serkêşiya rêhevalê Stalin, Jdanov, edebiyateke partîperest tê avakirin (Moran, 2009, r. 52). Di hemû berheman de îdeolojiya sosyalîzm-komunîzmê serwer e. Yek ji armancên sereke ku tê qebûlkirin endazyariya civakî ye. Afirandina welatiyên nû yên Sovyetan cihê herî giring digre di vê îdeolojiyê de (Ahmedzade, 2011, r. 49). Ev yek, vê gotina nîvîskarê desthilatdariya Stalîn, Karl Redek piştrast dike ku wî di "Kongreya Diyarkirina Rê û Rêbazên Edebiyata Realîzma Sosyalîst" de wiha gotiye: Rastî, ne ew e ku tenê hilweşîna kapîtalîzmê û çanda wê ya rizandî nîşan bide, di heman demê de nîşandayîna civakeke nû û afirandina çîneke nû ye ku bi wê çînê çandeke nû jî bê afirandin (Moran, 2009, r. 54).

Li gorî realîzma sosyalîst, rastiya ku di hunerê de ye, rastiya civakî ye. Ev rastî, di nav pêşketina şoreşê de tê dîtin û ji bo pedagojiya çîna karker tê bikaranîn (Moran, 2009, r. 53). Lehengên vê edebiyatê, ku ji bo perwerdekirin û terbîyekirina welatiyan hatine afirandin, bi cewherên payebilind hatine dagirtin. Ev lehengên ku fezîleteke polîtîk nîşan didin, dibin rêberê rêya rast û mînakekî bêhempa ji bo gel (Alan, 2009, r. 197). Jdanov, dîsa di heman kongreyê de li ser vê yekê dibêje ku; divê edebiyata Sovyetê, bi lehengên erênî bê têrûtijekirin. Bila ev, wekî xeyaleke utopîk neyê dîtin. Lewra ev leheng, insanên paşerojeke plankirî ne (Moran, 2009, r. 61). Bêguman, realîzma sosyalîst, bi awayekî berbiçav, hunerê wekî amûreke siyasî dibîne ku divê hem rastiya niha nîşan bide hem jî plansaziya paşerojeke sosyalîst bike. Di vê çarçoveyê de, lehengên vê edebiyatê, bi taybetmendiyên îdeal û erênî, ne tenê refleksa civakê ne, her wiha mînakên pêşeng ên ji bo guhertinê ne. Armanca bingehîn ew e ku xwendevan, bi navgîniya hunerê, ji bo avakirina civaka nû ya sosyalîst bêne teşwîqkirin an jî perwerdekirin. Ji ber vê, em dikarin realîzma sosyalîst wekî rêbazeke perwedehiyê jî bi nav bikin.

2.2. Têkiliya Realîzma Sosyalîst bi Edebiyata Kurdî ya Sovyetê re

Edebiyata kurdî ya Sovyetê bi temamî li ser hîmên realîzma sosyalîst ava dibe. Di berhemên vê edebiyatê de, ji bo guherîna kurdên vê herêmê, nasnameyeke ku bi nirxên sosyalîzmê hatiye ristin, tê pêşkêşkirin (Yavuzer, 2020, r. 55). Ji ber rêgezên realîzma sosyalîst, berhemên vê edebiyatê, hewla guherîna civakê di xwe de dihundirînin. Armanca van berheman, helbet ne tenê avakirina pergaleke nû ya civakî ye. Bêguman ew şahidê rabirdûyê ne jî û bi qasî ku di van berheman de em serkeftina tîpên erênî dibînin, em binkeftin û pûçbûna tîpên neyînî jî dibînin (Yıldırımçakar, 2020, r. 156). Lewra li gorî rêgezên realîzma sosyalîst ev jî mecbûrîyetek e, ku xwendevan yanî civak têkeve nav wê baweriyê ku sosyalîzm hebe serkeftin heye, ji xeynî wê her binkeftin e.

Edebiyata kurdî ya Sovyetan, ne encamek vejîna neteweyî an jî pêşveçûnên çandî yên xwezayî ye. Ev edebiyat, di bin şert û mercên guncaw ên siyasî û civakî de, bi alîkariya dewletê, ji bo pêşketinê derfetan dibîne û berheman diafirîne, ku ev berhem jî, bi awayê fikrî, ji manîfestoya sosyalîzmê pir ne dûr in. Wekî nimûne em dikarin van berheman bi nav bikin, ên ku li nav Edebiyata Kurdî ya Sovyetê bi ruhê îdeolojiya Sosyalîzmê hatine nivîsîn û hişyarkirina gel ji xwe re kirine armanc; Romanên Erebê Şemo Şivanê Kurmanca, *Jiyana Bextewar*, *Hopo* û *Dimdim*, Romana *Hewarî* ya Heciyê Cindî, romana *Kurdê Rêwî* ya Sehîdê Îbo, romana *Bawerî* ya Ahmedê Hepo, romanên Eliyê Evdilrehman *Gundê Mêrxasan*, *Xatê Xanim*, Şer Li Çîya, romana *Dê û Dêmarî* ya Egîdê Xudo, romana *Fîncana Ferfûrîyê* ya Ezîzê Gerdenzerî.

3. Realîzma Sosyalîst û Minetdariya li Hemberî Sovyetan di Romanên Hopo û Jiyana Bextewar de

Ji ber ku Erebê Şemo, endamê Komîteya Navendî ya Partiya Komunîst a Ermenistanê bû, her du romanên xwe *Hopo* û *Jiyana Bextewar,* bi rê û rêbazên realîzma sosyalîst nivîsîne. Qewimîna bûyeran, teswîra dîmenan û qisetkirina vegêr elametên vê ekolê nîşan didin. Her wiha zimanê vegêran û romanê jî li gor vê ekolê hatiye dîzaynkirin. Ji ber ku cih, kes û bûyerên *Jiyana Bextewar* û *Hopo* hema hema bi temamî yek in, ev her du roman wekî berdewama hevdu tên nasîn. Bûyer, di *Jiyana Bextewar* de bi teswîrkirina jiyana êleke li Serhedê dest pê dikin. Ew êl, êla Sîpkan e ku endamên wê li gundê Entabê, di navbera çiyayên Sîpanê Xelat, Kosedax, Eledax û Dumanliyê de dijîn. Lê piştre ji ber zilma Romê, ew direvin xwe diavêjin bextê ûrisan. Li gorî wan ûris, ne zalim û ne kedxwer in. Dema leşkerên ûris, dikevin nav gund û tiştan ji gundiyan distînin, ne bi zorê lê bi pere ji wan distînin (Şemo, 1994, r. 36, 37, 122). Lê li Romê ne wiha bû. Paşayê Romê, bi destê milazim, qeymeqam, kûlak û axayên kurdan ên ji wan re bûne noker, neheqiyekê gelek mezin li gelê belengaz ê bêhêz û bêziman dike. Radibin tên bertil, xerc û xerecê bi zorê ji wan distînin û heta ji ber ku li mala wan xwarin xwarine, kirêya diranê xwe (dîş kîrasi) jî ji wan distînin (Celalî, 2014, r. 74).

Gava ku li derekê zilm û tehde hebe û li dereke din qencî û mirovatî hebe, wê demê mirov dikare berawirdiyekê, yan jî li gorî rewşê bijartinekê bike. Li gor vê daneyê, bijartina êla Sîpkan jî, bicihbûna li welatê ûrisan e. Lewra li welatê wan, zilm û zordariya axa û begên kedxwer her ku diçû zêdetir dibû, ji koçberiyê wê de tu rêyek li ber wan nemabû. Bi van bûyeran, têkiliya navbera kurd û ûrisan dest pê dike. Her wiha bi vê têkiliyê, hewildana nivîskar jî dest pê dike ku dilrehmî û dilsoziya ûrisên bolşevîk nîşan bide. Loma gelek caran em dibînin ku nivîskar dev ji vegotina mijarê berdide, dest bi pesindayîna sîstema sosyalîzmê dike. Vê yekê, carinan bi xwe, carinan jî bi devê lehengên xwe dike (Şemo, 1994, r. 119, 189-193, 204, 211, 214, 224). Ev pesindayîn, di *Hopo*yê de jî berdewam in. Kurd, bi saya artêşa sor azad bûne. Her wiha wefadariya welêt li ber dilê wan çêdibe, ku teqsîr nakin li hemberî faşîstan ruh û canê xwe bidin. Di vî “şerê weteniyê” de jin, ji bo zilamên xwe yên ku diçin şer, nagirîn, serûçavên xwe venarûn. Bereksê vê, ji ber ku mêrên wan dê ji bo “weten” şer bikin kêfxweş dibin (Şemo, 2007, r. 18, 50). Di destpêka romana *Jiyana Bextewar*ê de berawirdiya di

navbera romê (roma reş) û ûrisan de tê kirin, bi herikîna bûyeran re ku kurd koçberî Sovyetê dibin, ev dibe berawirdiya bolşevîk û molşevîk, karker û milkedaran. Carinan çardeh dewletên emperyalist ên Ewropî jî para xwe ji vê berawirdiyê distînin (Şemo, 1994, r. 164).

Li gorî sosyalîzmê perwerde, ji bo rêkûpêkiya mirovan pêwîst e. Perwerde nebe, ne mimkun e hînkirina îdeolojiyê bigihîje serî. Mistoyê di van her du romanan de, Ereb bi xwe ye ku ewil golikvanî û wergêriya zimanan dike, piştre dest bi xwendinê dike. Ew dê paşê jî bibe endamê Partiya Bolşevîkan, bixwîne, tezên Lenîn hîn bibe û ji miletê xwe re bixebite (Şemo, 1994, r. 154, 161). Xwendina ku bi Lenîn û bolşevîkan dikeve nav kurdan, dibe sedema hişyarbûnê. Di vê heyamê de dibistan vedibin, keç û xortên mîna Zînê, Hesen dibin xwende û ji gundên xwe re xizmetê dikin. Edetên berê yên xerab, wekî qelendayîn û bi zorê keç birin yan revandin ji holê radibin (Şemo, 2007, r. 246). Ew edeta ku, ji dêvla qelendekî mezin keçikeke ciwan bo zilamekî zewicandî, salmezin û têrpere dihat dayîn, kevin dibe. Mîna berê êdî xwediyê qîzan ne bav û birayên wan in ku wan bidine mêr; xwediyê qîzan Dîwana Sovyetê ye (Şemo, 2007, r. 124).

Erebê Şemo di *Hopo* û *Jiyana Bextewar* de fikreke gelemperî jî berovajî dike. Wekî ku tê zanîn kurd her tim bi dewletên serhikum re dijber bûn, lê di van her du romanên Şemo de em dibînin ku kurd dostên dewletê ne. Ew ji bo pêşketina komunîzm û Sovyetê bi dil û can dixebitin. Her wiha ji bo Sovyetê bi faşist, axa, milkedar, daşnak, emperyalîst û kapîtalîstan re şer dikin, dibin eskerê sor, dikujin, birîndar dibin û tên kuştin. Ew nahêlin zirar bigihêje dewletê. Lewra hemû hebûna wan bi saya komunîzmê pêk hatiye, bi wê pêş ketine û jiyana bextewar bi wê bûye para gelê kurd (Celalî, 2014, r. 75).

Di piraniya roman û çîrokên edebiyata kurdî ya Sovyetê de rewşa xerab a kurdan tê berbiçavkirin. Kurdên herêmê ji ber zilm û zordariya axa û began ji welatên xwe direvin û bi alîkariya ermen û ûrisan ji komkujiyê xelas dibin (Ergün, 2018, r. 808-811). Ji van berheman yeka ku mijareke bi vî awayî vedikole romana *Jiyana Bextewar* e. Ev berhem, romana Erebê Şemo ya duyemîn e. Ev roman, piştî sirgûna Ereb, di 1959an de hatiye çapkirin (Boyîk, 2019, r. 134). Ev di nav romanên Erebê Şemo de ya herî berfireh e. Nivîskar, mijara xwe ji jiyana êla Sîpkanê wergirtiye. Bûyerên dîrokî ji xwe re kiriye paşxane û li ser vê fonê jiyana kurdên herêma Serhedê û Sovyetê nîşan daye. Lehengê sereke Emerîk e û bûyerên sereke, li derûdora qedera malbeta wî û kurdên wê herêmê dizîvirin. Di encama tevliheviyên wê demê de malbata Emerîk û endamên êla Sîpkan, ji bêgaviyan direvin diçin welatê Sovyetê. Li dora çiyayê Elegezê, li nav kurdên ku beriya wan ji zilm û zordariyan reviyane, bi cî û war dibin (Boyîk, 2019, r. 134).

Wekî di *Şivanê Kurmanca* de, nivîskar, di vir de jî bi rêzikên realîzma sosyalist nêzîkî *bûyer û lehengên* xwe dibe. Ew, hewl dide ku nîşan bide lehengên wî yên erênî her tim serkeftî ne. Ew, bi heysiyet, bêqisûr, xebatkar, paqij û zana ne. Ji bo heqiy*ê, pêşveçûyînê, edalet, dostanî û* gelên bindest şervaniyê dikin (Boyîk, 2019, r. 137). Ew, ne bi dilê xwe, lê bi hişê xwe yê îdeolojîk tev digerin. Di rewşên zehmet de jî, civaka xwe hêvîdar û bi cesaret dikin. Ew, tu caran ji armanca xwe û ji fikr û ramanên xwe dûr nakevin (Çoban, 2017, r. 122). Axa û milkdar jî ewqas zalim û tehdekar in ku, di dema xelayê de, wexta ku ji birçîna dest û lingên xelkê diwerimin û dimirin, jixwe li rewşa wan nafikirin, bi ser de jî dawetê digirin. Erebê Şemo, bi van hevokan axa û kedxwer mehkûm kirine:

> *Gava ku ji ber derê Resûl Axa bîna nanê petî û qeliyê kete nava gund, çend kesîb, jin û zarên birçî temûl nekirin, hatine ber mala wî. Ciyê qelî diqelandin dûr ve sekinîbûn stûyê xwe xwar kiribûn lê dinihêrîn. Waxtê te li wan meriyê birçî dinihêrî, ew pirçûkirî bûn, çavên wan çûbûne kort, dest û piyên wan werimîbûn. Ji dûr ve meriv tirê xurt bûne, hema ku meriv nêzîkî wan dibû, dihate xuyakirinê wekî ewana werimîne (Şemo, 1994, r. 55).*

Di *Jiyana Bextewar* de, kurd serê pêşî li welatê xwe yê eslî di nav tengasiyê de ne. Leşker, axa û

beg bi zilm û zorê pişta wan dişikînin. Piştî ku kurd ji ber zilma axa û milkdaran direvin, berê xwe didin welatê ûrisan, demeke din jî bi zehmetî û dijwariyên jiyanê re rû bi rû dimînin. Ji ber ku careke din xwe di nav şer de dibînin. Ev, şerê Bolşevîk û Monşevîkan e ku di dawiyê de Bolşevîk bi ser dikevin. Lê heta ku pergal diguhere jî, zilm û tehdeya heyî berdewam dike. Mîsal gava Sehîd û bavê xwe Emerîk ji bo xebata rojane diçin Tiflîsê, li wir, Sehîd ji hevalên xwe dibîne û cara yekem daxwaza xwendinê dikeve dilê wî, lê gotineke wiha xerab jê re tê gotin, ji alîyê xwedîyê pastexaneya ku tê da dixebite:

Wekî tu bixûnî, lê kê bixebite? Ancax pera qezenc kî xwe xweyî kî. Perê bavê te hene, wekî te bide ber xwendinê? Ji wê şûnda kurd gişk hemal in, xulam in û dergevan in, çi te, çi xwendin e (Şemo, 1994, r. 183).

Ev gotin Sehîd diêşînin. Sehîd dilê xwe ji bavê xwe re jî vedike, bav wiha dibêje û bi gotinên bav re nîyeta nivîskar jî eşkere dibe:

Lao, xwendin tiştekî zef pak e, lê em nikarin ewqas pere destxin bidne heqê xwendinê. Tereqê me jî dibên: "Xwendin ji me ra gune ye" nizam çima hemû mileta ra ne gune ye, her me ra gune ye? Bi aqilê min ewê ku xwendinê ji me ra kiriye qedexe, ew dijminê me ye. Ewî çima ew tiştê pak kiriye qedexe? (Şemo, 1994*, r. 183)*

Piştî ku Bolşevîk bi ser dikevin, Sovyet ava dibe, rêya xwendinê çawa heqê her gelî be, wisa dibe heqê kurdan jî. Daxwaza Sehîd tê cih. Ew jî wekî hevalên xwe yên ji miletên din dest bi xwendinê dike:

Ew meremê ku Sehîd ser bû, şev û ro li ser difikirî, lê ew çend sal bûn nedihate serî, îcar hate serî. Ewî jî her bi saya partiya bolşevîka. Ew partiya ku rê û hemû derge vekirin û hemû zehmetkêşa ra, usa jî vekir bona kurdêd zehmetkêş, ê gele sal û zemana çetinî û zelûliyê da bûn, bin nîrê siltanê Romê û şahê Îranê, usa jî bin nîrê bega, axa û şêxê milkedar (Şemo, 1994, r. 189).

Eger em hinekî bala xwe bidinê, em ê bibînin ku Sehîd di jêhatîbûnê de bi temamî yekî mîna bavê xwe Emerîk e û hemû liv û tevgerên wî ji bo berjewendîyên Sovyetê ne. Ew, mînakê herî baş ê civaka xwe ye ku li gorî realîstên sosyalîst divê karakterên wiha hebin, ji ber ku ew ji bo dîzaynkirina civakê pêwîst in. Loma Sehîd gava ku wextê xebatê tê dixebite, gava ku şer tê ber derî (a rast şerê bi almanan re ji ber derîyê wî gelekî dûr e) bêyî tirs diçe şer. Ew, çawa ku di xwendin û xebata xwe de jêhatî ye, wisa di şer de jî jêhatî ye. Heta ewqasî jêhatî ye ku nav û dengê wî, tirs û xofê dixe dilê dijminên wî. Mîna ku "Cin ji hesin bitirsin" ji wî ditirsin (Şemo,1994, r. 248). Gava ku şer diqede û Sovyet bi ser dikeve, Sehîd mîna qehremanan tê pêşwazîkirin û xelatkirin, lê piştî çend rojan dîsa dest bi kar û xebata xwe ya gund dike. Lewra, divê em bala xwe bidinê, lehengên wekî Emerîk û Sehîd hema bêje qet nawestin, eger biwestin û nexweş bikevin jî qet nasekinin, helbet ev jî sebebek wê heye, ku ev sebeb jî bi îdeolojiya sosyalîzmê re rasterast têkildar e.

Hopo, romana Erebê Şemo ya dawîn e. Mirov dikare *Hopo*, wekî berdewama romana *Jiyana Bextewar* bihesibîne, ji ber ku lehengên sereke yên her du romanan yek in û mijar hevûdu temam dikin (Celalî, 2014, r. 73). *Lê Hopo*, berevajî her sê romanên Şemo yên din, li ser temaya aramî û kêfxweşiyê hatiye honandin. Di her sê romanên wî yên pêşîn de şer, pevçûn, şoreş, guherînên mezin, hilweşîn û hwd. hene, lê di vê romanê de bûyer kêm in. Şemo, di vê romanê de jiyana gundekî kurdan a di dema sosyalîzmê de vedigêre. Li gund, sîstema kolxozvaniyê hatiye avakirin û gundî bi awayekî serfiraz û jidil, di karên gund de dişixulin. Zilma beg, axa û şêxan ji holê rabûye. Jixwe serdema desthilatdariya wan qediyaye. Şerên mezin jî yên mîna şerên yekemîn û duyemîn ên cihanê li paş mane. Civak, di nav aramî û serfiraziyê de ye. Digel ji holêrabûna desthiladariya axa û began û hatina sîstema sosyalîzmê, di nav civakê de xwendin belav bûye. Ciwanên gundên kurdan diçin bajarên wekî Yêrêvan, Moskova û Tiflîsê, bi xwendina bilind mijûl dibin. Dibin endazyarê çandiniyê û hwd. û vedigerin gundê xwe.

Li gundê xwe di xebata kolxozê de dibin rêvebir. Gava ku mirov vê romanê dixwîne, mirov guherîna di nav civakê de bi awayekî berbiçav dibîne. Pergaleke nû ava bûye. Mercên jiyanê hêsan bûne. Gundî bi xwe dikin û bi xwe dixwin. Ji xaniyên bin erdê derketine. Di berhemanînê de teknîkên herî pêşketî bi kar tînin. Zarok tev dixwînin. Ji bo zarokên ku hîna naçin dibistanê bexçeyên zarokan hatine avakirin. Her wisa têkiliyên nav malbatê jî guherîne. Jin xwedî maf û rayê ne. Lehenga bi navê Zînê mînaka guherîn û pêşveçûna jinê ye. Ew keçeke sêwî ye, xwendiye û bûye endazyara çandiniyê û ji bo pêşveçûna gelê xwe ji dil û can dixebite (Boyîk, 2019, r. 138).

Şemo, bi vê romanê, wêneyê jiyana gundên kurdên li dora Çiyayê Elegezê kişandiye. Guherîn û pêşketina di civakê de hatiye qeydkirin. Xwezî û daxwaziyên ku wî di her sê romanên xwe yên pêşîn de ji bo jiyaneke bextewar ji bo gelê xwe dikir, di vê romanê de bi dest dikevin. Gelê wî jî, mîna her gelî azad dibe. Bi zimanê xwe dixwîne û keda xwe dide xwe. Loma ew her minetdarê vê pergalê û dîwana Sovyetê ne. Yek ji lehengên romanê, Morov, vê rewşê wiha nîşan dide:

> *- Werin em gişk kasên xwe vexwin eşqî Partiya Lenîn, eşqî Dîwana Sovêtê, ya ku azayî da me, em ji qetla Romê xelas kirin, ji destê wan axa, beg û miftexuran, ên ku em bi hesabekî bêpere ji xwe ra didane xebatê! Lê niha şikur hûn dibînin, em aza dijîn, êdî kesek me naşêlîne! Û niha gelek cahilêd me, ên mîna Zînê û Hesen, dixebitin, çêdikin emrê teze, çêdikin deb û edetên teze (Şemo, 2007, r. 259).*

Bi rûniştina sîstema sosyalîzmê re, xwendeyên kurdan zêdetir dibin. Ciwanên kurd, li bajaran dixwînin û berê xwe didin gundê xwe da ku ji bo gundê xwe bixebitin, gundê xwe bi pêş bixin. Di *Hopo* de Hesen û Zînê, vî barî hildigirin ser milên xwe. Ew, piştî xwendina xwe dibin agronomê (muhendîsê zîreetê) gundê xwe. Bi dil û can dixebitin da ku gundê wan, miletê wan, dîwana Sovyetê bi pêş bikeve. Her wiha ew wekî qasidên dîwana Sovyetê ne, ku wekî mînakên baş ên vê pergalê li nav gel tên bicihkirin. Divê ew bi dil û can bixebitin, da ku gel jî çav li wan bikeve û wekî wan bixebite, bi vê jî hînê pergala sosyalîzmê bibe. Jixwe wisa jî dibe, lewra di romana *Hopo* da gundî her roj hinekî din zêdetir dixebitin û di rola karkeran a berhemanîna ji bo sosyalîzmê de, her carê hinekî din jêhatîtir dibin. Lê bereksê Hesen û Zînê, yên ku xwendina xwe kuta dikin û venagerin gundê xwe jî hene, ku ji van kesan yek jê hevalê Hesen, Letîf e. Letîf, di nameyeke xwe de, ku ji bo Hesen dişîne, ji Hesen dixwaze ku ew jî neçe gund, lê Hesen di bersiva xwe de van gotinan dibêje:

> *Ez dizanim tu yê bibêjî ezî şaş im. Lê ez ne şaş im, ew zanîna ku min stendiye, lazim e bidim gund… Letîf, hinek cahilên me ji gundan çûne şeheran, hînê xwendinê bûne û di şeher da hema wisa mane, êdî venagerin, nayên gund. Ji te tirê wan tiştekî pak kiriye? Tê bîra te, em çûn Moskovayê seyrangehê, me bi çavên xwe dît çiqas cahil komsomol, xwendekar, kur û keç diçûne Sibîryayê, Qazaxistanê û Altayê, ne li wan garan bi hezaran cahil bûn, ên ku diçûn bixebitin? Çima em jî ne komsomol in?* (Şemo, 2007*, r. 87)*

Em dizanin ku di berhemên realîzma sosyalîst de, nivîskar dikevin rola endezyarîyê û bi devê karakterên xwe yan jî bi tevgerên wan, rê li ber civakê dixin. Di romana *Hopo* de xwendekarek û hevalekî mîna Letîf heye, ku ji nameyên di navbera wî û Hesen de em fam dikin, ew serê xwe bi rewşa civakê naêşîne û bi tenê li kêfa xwe dinêre, loma rastî bertekên tund ên Hesen tê. Di vê romanê da hebûna Letîf zerûrîyetek e. Li gorî rêgezên realîzma sosyalîst divê yekî wekî Letîf teqez hebe da ku xwendevan fikrên Hesen (a rast fikrên nivîskar û jê wêdetir polîtîkaya xebat û perwerdehîyê ya Sovyetan) ên der barê xebata piştî perwerdehîyê de bibihîzin.

Hesen di nameyeke din de, ku wê jî ji bo Zînê dişîne, zelalîya xwe ya der barê fikra xebata ji bo gund de xurt dike û di dawîya nameyê de vê wekî wezîfeyeke pir giring destnîşan dike:

> *…Ez çawa komsomol im, wekî gaziya partiyê neqedînim, neçim gundêd me kurdan, li kê dere zanîna ku min bi saya partî û dîwana Sovêtê standiye, niha gelekî lazim e, bidim gundê me.*(Şemo, 2007, r. 73)

Helbet em dizanin ev name, her çiqas Hesen nivîsîbe jî, bersiveke din ya nivîskar e, ji bo fikrên

neyînî ên vê der barê de.

Di romana *Hopo* de, gundî di kar û xebata gund de wekhev dixebitin û alîkariya hev dikin. Her kes, li gorî tecrûbe û karîna xwe wezîfeyekê digire û dixebite. Hin jê dibin şivan, hin jê dibin cotkar, hin jî dibin çêlekdoş û bêrîvan. Kar û mehsûl jî wekî xebatê, bi parvekirinê tê kirin, yên ku pir xebitîbin, heqdestê xwe pirtir distînin. Loma her kes ji dil û can dixebite. Heta hinek ji wan, rojên xwe yên berê yên xerab tînin bîra xwe, şukir dikin û bêtir dixebitin.

Bêguman tişta ku nivîskar di vê romanê de dixwaze bide îspatkirin ev e; îmkanên ku bi dest ketine, ji ber xwe ve çê nebûne, yê ku van îmkan dane, milet ji şer û pevçûnan xelas kirine, di nav mexlûqet de aramî û sukûnet ava kiriye û bûye muxatabê şikur û diayan ji xeynî Lenîn û partiya wî, ne kesekî din in.

> - Şukir ji partiya Lenîn r*a; kê bawer dikir wê wexteke wisa bê, wekî kurê kurdan jî hînê maşîneke wisa bibe, a ku xwe bi xwe di riyan da here û ji ga, hespan, deveyan jî zûtir here, şukir…(*Şemo, 2007*, r. 27).*

Loma lehengên romanên E. Şemo, mîna ku di nav ayînekê de bin, hema bêje di her sohbetê de rojên berê bi bîr tînin û ji bo halê xwe yê niha şikur dikin, paşê spasîya xwe li Lenîn û dîwana Sovyetê dikin. Helbet, nivîskar vê berawirdîya ku bi devê lehengan her tim tîne pêşîya me, bi hêvîya armancekê dike, ku ew jî ji ruhê edebiyata realîzma sosyalîst pê ve ne tiştekî din e. Li gor vî ruhî di nav edebiyatê de, gava ku behsa dema berê bê kirin, ji xeynî tunebûnê, bêguman her tiştê berê divê kevn û perîtî be, bereksê vê, her tişta nû û nûjen jî divê "niha" hebe. Bêguman divê "hebe". Lewra "hebûn" dîwarekî bilind ê edebiyata Sovyetê ye, ku nivîskarên vê edebiyatê gelek caran pala xwe dayê. Helbet afirîner û xwedîyê vê "hebûn"ê jî, li gor van nivîskaran, ji dîwana Sovyetê pê ve ne kesekî din e:

> *Lê wextê tarî kete erdê, li ezmanê şîn tiji stêyrk bûn, cahil ji hev bela bûn, her kes ber bi mala xwe çû. Meriyê kal man. Wana derheqa xebata kolxozê da xeberdida, wekî bi maşînê xebat çiqas zû dibe, xebata kolxozvana çiqas sivik kirine. Wê êvarê wana xebata berê û yê niha anegorî hev dikirin: Wextê bi cotê darîn zevî radikirin, wextê bi dasa, melendiya û kêlendiya giha û nan didrûtin, wextê bi kama nan dikutan: cote ga kamê da girêdayî, sibê heta êvarê ber tava havinêye germ, merî diqijlîn, serî li merîya dibû mînanî "dew'. Wextê wana ceh tenê li erdê diçandin, hine sal ew ceh surê dibir, şîn nedibû. Bedo digot:*
>
> *- Lê icar? Îcar maşînê erdê diqelêşe, cot dike, gihê û nan didrû, nan dikute, hemû xebatê rind, temiz û zû jî dike. Tê bira we, berê cem me xên ji ceh, tiştek şîn nedibû, lê niha bi ulmê agronomiyê genimê kirik û bostanê kartola, gizêra, pîvaza û silqa şîn dibe (Şemo, 1994, r. 219).*

Encam

Erebê Şemo, hem ji aliyê edebî hem jî ji aliyê sîyasî ve kesayetekî giring e. Ew di romanên xwe *Hopo* û *Jiyana Bextewar de,* bi rêbaza realîzma sosyalîst, jiyana kurdên Sovyetê û guherînên civakî yên ku bi şoreşa sosyalîst re pêk hatine, bi awayekî berbiçav vedigêre. Ew, di van her du berhemên xwe de, ne tenê çand û hunera kurdî nîşan dide, her wiha minetdariya gelê kurd li hemberî Sovyetan û pergala sosyalîst jî tîne ziman. Bi karakterên xwe yên wekî Emerîk, Sehîd, Hesen û Zînê mînaka "insanên nû yên Sovyetê" pêşkêş dike. Ev karakterên ku bi taybetîyên realîzma sosyalîst hatine afirandin û ji bo pêşketina civakê û pergala sosyalîst bi dil û can dixebitin û fedakariyan dikin, di nav edebiyata kurdî ya Sovyetê de wekî prototîp cih digirin.

Hopo û *Jiyana Bextewar,* her çiqas ji aliyê arşîvên folklora kurdî ve, wekî çavkaniyên giranbiha bên dîtin jî, diyar e ku ev berhem, rasterast temsîlkariya realîzma sosyalîst dikin. Ji ber ku bi armanca bernameya polîtîk a edebî hatine nivîsandin û bi awayekî sîstematîk, şikirdarî, minetdarî û spasiya ji bo Sovyetê dihundirînin. Her wiha, ev her du roman, ji bo detnîşankirina jiyana nû -emrê teze- hatine

nivîsîn, ku ev jiyana nû, li gorî Erebê Şemo, bi saya dîwana Sovyetê çê bûye. Di van her du romanan de, ev jiyana nû, wekî muqayese li hemberî dema berê, ku di wê demê de her tim şer, pevçûn û birçîtî hebû, hatiye nîşandan.

Bi tevayî, *Hopo* û *Jiyana Bextewar*, ne tenê ji bo dîroka edebiyata kurdî, her wiha ji bo dîroka civakî û siyasî ya kurdên Sovyetê jî du çavkaniyên giring in. Her du roman, bi rêbazên realîzma sosyalîst, nîşan didin ku Sovyet ji bo kurdan bûye cihê rizgarî û pêşketinê. Her wiha, kurd, bi saya Sovyetan ji zilm û zordariya axa û began rizgar bûne, ji bo pêşketina xwe û pergala sosyalîst bi dil û can xebitîne û bi kêfxweşî jiyane.

Çavkanî | References

Ahmedzade, H. (2011). *Romana kurdî û nasname*, wer. Fahriye Adsay. Avesta.

Alakom, R. (1991). *Kürdolojî biliminin 200* yıllık *geçmişi (1787-1987),* Deng.

Alan, R. (2009). *Bendname.* Avesta.

Boyîk, E. (2019). Çanda *kurdên sovêtê.* Peywend.

Boyîk, E. (2014). Rojnameya riya teze. *Nûbihar*, 126 (Jimara Taybet), 9-15.

Celalî, M. (2014). Di romanên Erebê Şemo Jiyana Bextewar û Hopo de: Tîpên şoreşger ên romantik, *Nûbihar*, 126 (Jimara Taybet), 72-76.

Çoban, B. (2017). Lehengên erênî û şoreşger di romanên kurdî yên sovyeta berê de, *Wêje û Rexne*, 9/10, 105-124.

Ergün, Z. (2017). Ducemseriya realîzma sosyalîst di romanên Erebê Şemo û Heciyê Cindî de, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 644-661.

Ergün, Z. (2018a). Fonksiyonên hevbeş û zincîreya rûdanê di vegêrana edebiyata kurdî ya sovyetê de. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 805-818.

Ergün, Z. (2018b). Taybetiyên vegêrana edebiyata kurdî ya sovyetê. *Mukaddime*, 9(1), 133-150.

Ergün, Z. (2022). Emerîkê Serdar: Dengekî ciyawaz di edebiyata kurdî ya sovyetê de, *Mukaddime*, 13(1), 147-169.

Moran, B. (2009). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim.

Reşan, N. G. (2008). *Navdarên kurd*. Doz.

Şamil, H. (2005). *Diaspora k*ürtleri*.* Perî

Şemo, E. (1994). *Jiyana bextewar*. Deng.

Şemo, E. (2007). *Hopo*. Lîs.

Şemo, E. (2009). *Şivanê Kurmanca*. Lîs.

Tagızade, L. (2006). Sosyalist realizm: Kökeni, oluşum süreci ve kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 3(4), 7-24.

Xelîl, T. (2014). *Antologiya 35 helbestvan û nivîskarên kurd ên sovyeta bere*. Na.

Yavuzer, M. N. (2020). Panoramaya nasnameya neteweyî di romana Êwra Kavkazê de (1935-1991). dnd. *Destpêka romana kurdî*. Edt. M. Zahir Ertekin-Mehmet Yıldırımçakar, Peywend. 49-78.

Yıldırımçakar, M. (2020). Bi perspektîfa hînwerîya lehengên erênî tîpê şoreşger ê rûs di romana kurdê rêwî ya sehîdê îbo de. dnd. *Destpêka romana kurdî*. Edt. M. Zahir Ertekin-Mehmet Yıldırımçakar, Peywend. 155-169.

EXTENDED SUMMARY

The global political and economic upheavals that intensified in the 18th century led to a world war in the early 19th century, engulfing the Middle East and the Caucasus. During this period, the Serhat region, where Kurds predominantly lived, and the Caucasus region, which today has almost no Kurdish population, faced severe social and political instability due to prolonged wars between the Ottoman Empire and the Russian Empire, followed by the world war. This spiral of violence ended with the Russian Empire's withdrawal from World War I and the establishment of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), resulting from popular movements and internal conflicts. The old system based on bourgeois dominance was abandoned, and a new governance approach that gave voice to the working class and peasants was adopted, initiating a process of social and cultural reconstruction. During this period, reforms were implemented in education, culture, and the economy, particularly targeting workers, peasants, and minority nations who had been neglected during the imperial era.

Thanks to these socialist-based reforms, Kurdish youth, mostly studying in Soviet republics such as Armenia, Azerbaijan, and Georgia, opened the door to a new literary movement with the help of Armenian intellectuals and writers fluent in Kurdish. Hundreds of literary works were produced, Kurdish-language schools were established, theater groups were formed, Kurdish newspapers (the most famous being *Rêya Teze*) began publication, and Kurdish-language broadcasts were aired on state radio. Countless works were created, serving as archives for Kurdish language, literature, and culture. Among the writers contributing to this archive was Erebê Şemo, a prominent writer and intellectual who authored the novels *Hopo* and *Jiyana Bextewar* using the method of Socialist Realism, the subject of our article. Erebê Şemo published his first novel, Şivanê Kurmanca (The Kurdish Shepherd), in Yerevan in 1935, which was also the first novel in Kurdish literature. In 1937, due to the deteriorating political atmosphere in the Soviet Union, he was exiled to Siberia by Stalin's order, along with thousands of others. He returned from exile in 1955 when the political climate changed again and resumed his literary work. Despite 19 years of exile, Şemo, who had joined the Bolsheviks from the beginning of the October Revolution and dedicated his life to socialism, continued to write his works in line with this purpose. In his works, he praised the new order brought by the revolution through his characters and expressed gratitude to V. Lenin and the Soviet Communist Party for establishing this system.

Erebê Şemo wrote his novels *Hopo* and *Jiyana Bextewar* using the method of Socialist Realism, as did other Soviet writers. This method, which became the official policy of the Soviet Union in the 1930s, posits that literature and all other disciplines derive their strength from the economy and are therefore obligated to reflect societal realities. Writers and artists who adopted this method viewed their works as tools for social development, assuming the role of politicians rather than mere creators, and used their skills to praise the revolution and Marxism, the foundation of Socialist Realism. The old and the new were compared, and the benefits of socialism were championed. The bourgeoisie and feudal structures and methods were condemned, while epics and songs were composed in honor of the working class, including peasants and workers.

The novels *Hopo* and *Jiyana Bextewar* bear all the hallmarks of Socialist Realism. The plot, dialogues between characters, visual descriptions, and the narrator's style all support these traces. The complementary narrative styles, plots, settings, and characters of the two novels further reinforce this. In *Jiyana Bextewar*, Şemo focuses on members of the Sipkan tribe, who fled the wars and turmoil in the Serhat region in the early 19th century and sought refuge in the Elegez (Alagöz) region of Armenia under Russian military control. According to the novel, while the tribe members, who had previously lived under Ottoman rule in the Serhat region, faced oppression and humiliation by authorities, law enforcement, and wealthy landowners, they found some relief after migrating to areas

controlled by Russian soldiers. However, their struggles continued. The working-class, laborer, and peasant protagonists of the novel, who joined the Bolsheviks in their struggle against the Mensheviks, became staunch supporters of the "New Life" brought by socialism after the revolution. In *Hopo*, this new life post-revolution is described in detail, contrasting the "bad" old ways with the "good" new ones. Through the novel's characters, gratitude is expressed to V. Lenin and the Soviet Communist Party for opening the doors to this new and peaceful life, enabling their educational and economic development. Unlike Şemo's other novels, *Hopo* does not focus on war and conflict but rather on the recovery and reconstruction process of a Kurdish village brought to life by socialism. As a result, the plot is less event-driven, with more emphasis on descriptions, and the characters are educated and calmer. Weapons have been replaced by pens and notebooks, young people who can read and write have emerged, oppressive customs restricting equality and justice have been abandoned, and a new system of communal living and working has begun to take shape.

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
(19) March 2025

سەرهەڵدانی هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا[1]

The Rise of National Thought in Classical Kurdish Poetry

Klasik Kürt Şiirinde Milliyetçi Düşüncenin Yükselişi

Rizgar Abdulkadir SAEED
https://orcid.org/0009-0008-1573-4206 | saeedrizgar@yahoo.com
Xwendekarê Lisansa Bilind, Zanîngeha Bingolê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Bingol, Türkiye
ROR ID: https://ror.org/03hx84x94

Hemin Omar AHMAD
https://orcid.org/0000-0003-1985-9512| heminahmad40@gmail.com
Doç. Dr. Zanîngeha Bingolê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Bingol, Türkiye
ROR ID: https://ror.org/03hx84x94

Jêgir *Citation* Atıf	Saeed, R. A. & Ahmad, H.O. (2025). سەرهەڵدانی هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا. Artuklu Kurdology (19). 33-58 DOI: 10.35859/artuklukurdology.1605503
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	22.12.2024
Dîroka Qebûlê *Acceptance Date* Kabul Tarihi	03.02.2025
Dîroka Weşandinê *Publication Date* Yayın tarihi	30.03.2025
Cureyê Gotarê *Article Type* Makale Türü	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemtî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk *Ethical Statement* Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola İntihalê *Plagiarism Checks* Benzerlik Kontrolü	Belê – İntihal.net *Yes – İntihal.net* Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendiyan *Conflicts of Interest* Çikar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. *There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.* Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî *Grant Support* Maddi Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telîfê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. *Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên Îndeksan Dizinleme Bilgisi Indexing	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Linguistic Bibliography

1 Ev gotar ji teza nivîskar a bi serenavê “Gutarî Netewegerî le Şî’rekanî Hêmîn da” hatiye wergirtin.

کورتە

هـزری نەتەوایەتـی وەکـو یەکێـک لـە بابەتـە گرنـگ و هەسـتیارەکان بووەتـە بابـەت و ناوەڕۆکـی زۆر ژانـری ئەدەبـی، بەتایبـەت شـیعر. ئەدەبیاتـی کوردیـش پێشـوازییەکی بەرچـاوی لـە هـزری نەتەوایەتـی کـردووە و شـاعیرانی کـورد بـە سـەدان شـیعر و بەرهەمیـان لەسـەر بنیاتنـاوە. یەکـەم کەسـیش کـە زۆر بـە ڕوونـی ئـاوڕی لـەم بابەتـە داوەتـەوە (ئەحمـەدی خانـی) شـاعێری کلاسـیکی کوردییـە، کـە بـە ڕێچکەشـکێن و تەنانـەت باوکـی هـزری نەتەوایەتیـی کـوردی ناودەبرێـت. ئـەم توێژینەوەیـەش هەوڵـی داوە ناوەڕۆکـی خـۆی بـۆ هـزری نەتەوایەتـی بـە شـێوەیەکی گشـتی و لای شـاعیری کلاسـیکی کـورد (خانـی) بـە تایبەتـی تەرخـان بـکات و پـەردە لەسـەر ئـەو هـزرە نەتەوایەتییانـە لابـدات کـە خانـی لـە دووتوێـی بەرهەمەکـەی خـۆی بەرجەسـتەی کـردوون. هەروەهـا لـەم توێژینەوەیـەدا هەوڵـدراوە بەگشـتی بیـرورا جیاوازەکانـی نووسـەر و لێکۆڵەرەوەکانـی کـورد لەسـەر هـزری نەتەوایەتـی (خانـی) تاوتـوێ بکرێـت. بـۆ ئـەم مەبەسـتەش ناوەڕۆکـی توێژینەوەکـە کـراوە بـە دوو بەشـی سـەرەکی، کـە لـە بەشـی یەکەمـدا هـزری نەتەوایەتـی لـە چەنـد لایەنێکـی وەکـو: چەمـک و تیـۆر و مێـژووی سـەرهەڵدان و پەیوەنـدی لەگـەڵ ئـەدەب دەخاتـەڕوو، هەروەهـا باسـی هـزری نەتەوایەتـی لـە لای کـورد و ڕەنگدانـەوەی لـە نـاو شـیعری کـوردی دەکات. لـە بەشـی دووەمیشـدا تیشـک دەخاتـە سـەر (خانـی)، وەکـو نموونەیەکـی شـاعیری کلاسـیکی کـوردی، چەنـد لایەنێکـی هـزری نەتەوایەتـی لـە (مـەم و زین)ەکـەی، وەکـو لایەنـی: بەرجەسـتەکردنی ناسـنامەی کلتـوری کـوردی، کلتـوری ئازایەتی و چاونەترسـی و ناتەبایـی و دووبەرەکـی، وروژانـدن و دروسـتکردنی هەسـت و ویسـتی ئـازادی و سـەربەخۆیی لـە ناخـی میللەتـی کـورد، خزمەتـی زمـان وئەدەبیاتـی کـوردی و هـەوڵ بـۆ بەرجەسـتەکردنی هەسـت و هۆشـیاری نەتەوایەتـی... هـیتر، پێشکەشـدەکات.

وشەی سەرەکی

هزری نەتەوایەتی، ئەدەبی نەتەوایەتی، ئەحمەدی خانی، شیعری نەتەوایەتی، ئەدەبیاتی کلاسیکی کوردی

خاڵە سەرەکییەکان

لەناو شیعری کلاسیکی کوردیدا، ئەحمەدی خانی بە باوکی هزری نەتەوەیی دادەنرێ.

هەموو بنەماکانی ناسنامەی نەتەوایەتی، لە بەرهەمەکانی خانی ڕەنگیداوەتەوە.

کاریگەری هزری نەتەوایەتی خانی، لەسەر هۆشیاری نەتەوایەتی ئەدیب و ڕۆشەنبیرانی کورد دەبینرێت.

خانی بە پاشخانێکی ئیسلامی هەوڵی ئەوەی داوە لە چوارچێوەی ئیسلامەوە باس لە هەستی نەتەوایەتی بکات.

Abstract

National thought as one of the most important and sensitive issues has become the subject and content of many literary genres, especially poetry. Kurdish literature has welcomed national thought and Kurdish poets have written hundreds of poems and works on it. The first person to look at this issue very clearly is the classical Kurdish poet Ahmadi Khani, who is called the pioneer and even the father of Kurdish national thought. This study has tried to devote its content to national thought in general and the classical Kurdish poet Khani in particular and to unveil the national thought that Khani embodied in his work. This study also attempts to discuss the different opinions of Kurdish writers and researchers on Khani's national thought. For this purpose, the content of the research is divided into two main parts. In the first part, national thought is presented in several aspects such as: concepts, theories, history of emergence and relationship with literature. In the second part, he focuses on Khani, as an example of a classical Kurdish poet, several aspects of national thought in his Mam and Zin, such as: embodying Kurdish cultural identity, culture of courage, fearlessness, discord and division The desire for freedom and independence in the heart of the Kurdish nation, the service of language Kurdish literature and efforts to embody national feelings and consciousness, etc.

Keywords: National thought, Literature and nationalism, Ahmadi Khani, National poetry, Classical Kurdish Literature

Highlights

• In classical Kurdish poetry, Ahmadi Khani is considered the father of national thought.

• All the principles of national identity are reflected in Khani's works.

• The influence of Khani's national thought on the national consciousness of Kurdish writers and intellectuals can be seen.

• With an Islamic background, Khani tried to express national feelings within the framework of Islam

Öz

Millî düşünce, edebiyatın en önemli ve hassas konularından biridir ve başta şiir olmak üzere birçok edebî türün içeriğini oluşturmuştur. Kürt edebiyatı da millî düşünceye önemli bir yer vermiş, Kürt şairler bu konuda zengin bir külliyat oluşturmuşlardır. Bu alanda öncü rol oynayan kişi, Kürt ulusal düşüncesinin kurucusu ve babası olarak kabul edilen klasik Kürt şairi Ahmedî Hanî'dir. Bu çalışma, genel olarak millî düşünceyi ve özel olarak Ahmedî Hanî'nin eserlerinde yansıttığı millî düşünceyi incelemektedir. Ayrıca Kürt yazar ve araştırmacıların Hanî'nin ulusal düşüncesi hakkındaki farklı görüşlerini de ele almaktadır. Araştırma iki ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde millî düşünce; kavramlar, teoriler, tarihsel gelişim ve edebiyatla ilişkisi açısından incelenmektedir. İkinci bölümde ise Hanî'nin "Mem û Zîn" eserinde Kürt kültürel kimliğini, cesaret kültürünü, ayrılık ve bölünme sorunlarını nasıl ele aldığı ve millî bilinci nasıl temsil ettiği analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Millî Düşünce, Millî Edebiyat, Ahmedî Hanî, Millî Şiir, Klasik Kürt Edebiyatı

Öne Çıkanlar

• Ahmedî Hanî, klasik Kürt şiirinde millî düşüncenin kurucusu olarak kabul edilmektedir.

• Millî kimliğin temel ilkeleri Hanî'nin eserlerinde kapsamlı biçimde yansıtılmıştır.

• Hanî'nin millî düşüncesi, sonraki nesillerdeki Kürt yazar ve aydınların millî bilincini derinden etkilemiştir.

• İslamî bir arka plana sahip olan Hanî, millî duyguları İslam çerçevesinde yorumlayarak sunmuştur.

پێشەکی

ناونیشان و بواری ئەم توێژینەوەیە:

ناونیشانی ئەو توێژینەوە بریتییە لە (سەرهەڵدانی هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، بە نموونەی شیعرەکانی (ئەحمەدی خانی))، ئەم توێژینەوەیە هەوڵێکە بۆ تاوتوێکردن و دیاریکردن و خستنەڕووی هزری نەتەوایەتی لە شیعری کوردی بە شێوەیەکی گشتی و هزری نەتەوایەتی لای شاعێری کلاسیکی کورد (ئەحمەدی خانی) بە تایبەتی و دیاریکراوی، بە پشتبەستن بە تیۆرەکانی نەتەوایەتی

٢-ئامانجی ئەم توێژینەوەیە:

باسکردن و دیاریکردن و بەرجەستەکردنی هزری نەتەوایەتییە لە شیعری کلاسیکی کوردی، بە نموونەی هزری نەتەوایەتی لای شاعیری کلاسیکی کورد (ئەحمەدی خانی)، کە بەم کارەش دەمانەوێت پەردە لەسەر هزری نەتەوایەتییەکانی شاعیر لابدەین و بیر و بۆچوونەکانی لێکۆڵەر و نووسەرانیش بە شێوەیەکی گشتی لەم بارەیەوە بخەینەڕوو

٣-هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتەیە:

دەتوانین بڵێین زیاتر لە هۆکارێک لە پشت هەڵبژاردنی ئەم بابەت، وەکو ناوەڕۆک و بابەتی توێژینەوەکەمانەوەیە، کە بەرچاوترینیان دەگەڕێتەوە بۆ سەرنجراکێشی و بایەخ و گرنگی ئەم بابەتە، بەتایبەت هەبوونی لە ناوڕۆکی شیعرەکانی شاعیرێکی کلاسیکی وەک (خانی) کە مێژووی وروژاندنی ئەم بابەتە لای ئەو یەک دوو سەدە پێش دەرکەوتنی ناسیۆنالیزم لە ئەوروپا دەکەوێت.

٤-رێبازی ئەم توێژینەوەیە:

ئەم توێژینەوەیە لە چوارچێوەی رێبازی چۆنییەتی و لەسەر بنەمای ڕاڤەکردن و وەسفی، بۆ دیاریکردنی هزری نەتەوایەتی لای شاعێری کلاسیکی کوردی (خانی)، ئەنجامدراوە. نموونەی وەرگیراوی شیعرەکانیش، نموونەی نائەگەرین و بە شێوەی مەبەستدارانە بەپێی گرنگیان بۆ خزمەتی باسەکە، کە بە پێی کۆنتێن ئەنەلایز (ناوەڕۆک شیکاری) کاریان لەسەر کراوە

٥-کەرەسەی ئەم توێژینەوەیە:

کەرستەو نموونەکانی ئەم توێژینەوەیە لە (مەم و زین)ی (خانی) وەرگیراوە، کە بە کوردیی کرمانجی پێشکەش کراوە و شاعێر هەوڵیداوە بە زمانی کوردی کلاسیکی ئەو سەردەم هەست و پەیامەکانی خۆی بەرجەستەبکات

٦- گرنگی ئەم توێژینەوەیە:

گرنگی ئەم توێژینەوە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە ڕاستەوخۆ جەخت لەسەر خستنەڕووی چەند لایەنێکی هزری نەتەوایەتی، بەتایبەتی لای (خانی)ی شاعێری کلاسیکی کورد، دەکات، هەروەها بەکورتی و بەشێوەیەکی گشتی تاوتوێی بیروبۆچوونەکانی لێکۆڵەر و نووسەرەکانی کورد لەسەر بوون و نەبوونی هزری نەتەوایەتی لای (خانی) دەکات

٧- پرسیاری ئەم توێژینەوەیە:

بەشێوەیەکی گشتی ئەم توێژینەوەیە هەوڵی وەڵامدانەوەی چەند پرسیارێکی سەرەکی دەدات:

-هزرە نەتەوایەتییەکانی (خانی) چین و چۆن بەرجەستەکراون؟

-ئایا بیر و بۆچوونی لێکۆڵەرو نووسەرانی کورد لە بارەی هزری نەتەوایەتی (خانی) بەشێوەیەکی گشتی چییە و هەموویان لەسەر یەک بیرورا کۆکن، یان جیاوازن؟ چۆن و بۆچی؟

ئیتر توێژەر دەیەوێ لە ڕێگەی وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە سەرەکییانە چەند ئەنجامێکی زانستی بەدەست بهێنێت.

٨- گرفتی ئەم توێژینەوەیە:

بێگومان توێژینەوەی ئێمەش وەکو هەموو توێژینەوەیەکی تر بەسەر چەند گرفتێک هەنگاوی ناوە، بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین بوونی دەقی جیاوازی (مەم و زین)ی خانی و نەبوونی وەرگێڕان و لێکدانەوەی بە دیالێکتی سۆرانی بە شێوەیەکی تەواو و

زۆر ورد و زانستی... هتد لە گرفتە بەرچاوەکانی ئەم توێژینەوەیەمان بوون

٩- ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە:

ئەم توێژینەوەیە لە کورتە و وشە سەرەکییەکان، پێشەکی، دوو بەش، ئەنجام و سەرچاوەکان پێکهاتووە. بە گشتی بەشەکانیش بەم شێوەیە خراونەتەڕوو

-بەشی یەکەم: ناونیشانی ئەم بەشە بریتییە لە (شەپۆلی هزری نەتەوایەتی لە دەریای ئەدەبیاتدا)، کە تێیدا باس لە هزری نەتەوایەتی بە شێوەیی گشتی و لە لای کورد بەتایبەتی دەکات و پاشان دێتە سەر باسی هزری نەتەوایەتی، بە شێوەیەکی گشتی، لە ئەدەبی کوردیدا و لە چەند لایەنێکەوە دەیخاتەڕوو.

-بەشی دووەم: ئەم بەشەش بە ناونیشانی (هزری نەتەوایەتی لای (ئەحمەدی خانی) وەکو شاعێرێکی کلاسیکی کوردی) ناونراوە. لەم بەشەدا تیشک خراوەتە سەر مێژووی ژیان و سەردەمی ئەحمەدی خانی و پاشان لە تەوەرەیەکی تردا هەڵوەستە لەسەر هزری نەتەوایەتی لای (خانی) کراوە و چەند خاڵێکی گرنگ و بەرچاوی هزرە نەتەوایەتییەکەی خانی، وەکو: یەک ڕەگەز و شوناسنامەکردنی هەموو کورد و مامەڵەکردن لەگەڵ هەموو کورد وەکو یەک ڕەگەز و جیاکردنەوەی لە ڕەگەزەکانی عەرەب و تورک و فارس، خۆزگە و ئاواتی سەرۆک و پاشایەکی کوردی خاوەن دەسەڵات و تەخت و تانج و بەستانەوەی کرانەوەی گرێ کۆرەکانی کورد بەم هێز و دەسەڵاتە کوردییەوە، وروژاندن و دروستکردنی هەست و ویستی ئازادی و سەربەخۆیی لە ناخی میللەتی کورد،... هیتر، بە نموونەی شیعری نمایشکراوە

بەم شێوەیەی کە خستمانەڕوو، ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە بەرجەستەکراوە و پاشانیش وەکو دەرئەنجامی ئەم بەدواداچوون و لێکۆڵینەوەیە چەند خاڵێک، وەکو ئەنجام، پێشکەش کراوە و لە کۆتاییشدا سەرچاوە پشتپێبەستراوەکانی توێژنەوەکە خراونەتەڕوو

١.بەشی یەکەم: شەپۆلی هزری نەتەوایەتی لە دەریای ئەدەبیاتدا

١,١ هزری نەتەوایەتی

ئەگەر بە شێوەیەکی خێرا ئاوڕێک لە مێژووی نەتەوەگەرایی لە جیهان بدەینەوە دەبینین زیاتر لە بیرو بۆچونێک لە لایەن نووسەر و لێکۆڵەرەوانی نەتەوەگەرایی لە سەرچاوەکان خراونەتەڕوو. د. جەعفەر عەلی پاش تاوتوێکردنی کۆمەڵێک بیرورا و بۆچوون دەگاتە ئەو ئەنجامەی کە بڵێت: ((ناسیۆنالیزم و گوتاری ناسیۆنالیزم زادەی قۆناغی مۆدێرنەیە و دیاردەیەکە لە منداڵدانی ئەو قۆناغەدا لە دایکبووە و، بە حەقیقیش لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدە و سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەدا پراکتیزە کراوە و، بگرە تێکڕای مێژووی سەدەی نۆزدەشی لە هەر گوتارێکی دیکە زیاتر کۆنترۆڵکردووە، هەر بۆیە ئەم سەدەیە (١٩ز) بە سەدەی ناسیۆنالیزم ناودێرکراوە.)) (عەلی، ٢٠١٣، ل. ٥٥)

نەتەوەگەرایی و نەتەوەو هەستی نەتەوایەتی و هۆشیاری نەتەوایەتی هەریەکەیان پێناسەی تایبەت بە خۆی هەیە، لە سەرچاوەکانیشدا بە شێوەی جیاواز خراونەتەڕوو. هەرچۆنێک بێت لێرەدا هەوڵدەدەین زۆر بە کورتی تیشکیان بخەینەسەر

-نەتەوەگەرایی (ناسیۆنالیزم): بە پێی پێناسەی د. جەعفەر عەلی ((ناسیۆنالیزم سیستەمێکی فیکرییە، یان بیروباوەرێکی سیاسی _ کۆمەڵایەتییە، ئەندامانی کۆمەڵگە بە خۆشەویستی نەتەوە، پاراستن و بەرەو پێشبردنی بنەما هاوبەشەکانی نەتەوە و ڕاگرتنی بەرژەوەندی باڵای نەتەوەیی گۆشدەکات. (.....). واتە ئەندامانی نەتەوە لە چوارچێوەی یەکەیەکی ئیداری یان جوگرافیایەکی دیاریکراودا بەرەو یەکبوون و چوونیەککردنی سیاسی و کەلتوری دەبات و وایان لێدەکات هاوئامانج و هاوبەرژەوەند و هاوچارەنووس بن لە ڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتیەوە.)) (عەلی، ٢٠١٣، ل. ٣١) کەواتە نەتەوەگەرایی وەکو ئایدۆلۆژیا خۆی بەرجەستە دەکات و پەیوەندییەکانی نێوان تاکەکانی نەتەوە و بەرژەوەندی هاوبەشی نێوانیان، کە دەوڵەتێکی سەربەخۆو سەروەری گەلە، دەسازێنێ

هزری نەتەوایەتیش لەو کاتەدا بەرجەستەدەبێت، کە کۆمەڵگا لەسەر بەرژەوەندییە سەرەکییەکانیان هۆشیاری پێویستیان هەبێ. هەروەها بەردەوام کار لەسەر پتەوکردنی پەیوەندی و لێکچوونی نێوانیان و زیاتر زەقکردنەوەی جیاوازییان لەگەڵ کۆمەڵگە و نەتەوەکانی تر بکرێت. ئیتر ئەو بەرژەوەندیی و هۆشیارە گشتییە و ئەو لێکچوون و دوورکەوتنەوەیە دەبێتە بنەمای لێکنزیکبوونەوەی تاکەکان لە چوارچێوەیەکی فراوانترو باڵاتر. لە دەرەنجامدا دروستبوونی بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و سیاسی و نەتەوەیشی لێدەکەوێتەوە و بۆ هەنگاوی گەورەتریی نەتەوایەتیش سەردەکێشێت. بۆیە ژەنینی تاڵی هەستی نەتەوایەتی و کارکردن لەسەر هۆشیارکردنەوەی عەقڵییەتی دەستەجەمعی کۆمەڵگا مەرام و ئامانجی سەرەکی هزری نەتەوایەتییە. (مستەفا، ٢٠١٥، ل. ١٢-١٥)

-نەتـەوە: بـەو کۆمەڵـە کەسـانە دەگوترێـت کـە کۆمەڵێـک فاکتـەر و پەیوەندیـی کۆمەڵایەتـی و کلتـوری و سیاسـی بەیەکیـان دەبەسـتێتەوە. فاکتـەرە بابەتییەکانـی وەکـو: (خـاک، کلتـور، مێـژوو، ئابـووری، کلتـور، زمـان، تەقـس و بۆنەکان،...هـیتر). هەروەهـا چەنـد فاکتـەری واتایـی، وەکـو: (هەسـت و هۆشـیاریی نەتەوایەتـی، ویسـت و ئیـرادەی هاوبـەش). لەگـەڵ ئەوەشـدا دەبێـت ئەوەمـان لـە پێـش چاوبێـت کـە هەرچەنـدە ئـەم فاکتەرانـە بنەمـای نەتـەوەن، بـەڵام ئەمـە ئـەو مانایـە ناگەیەنێـت کـە کۆنەبوونـەوەی هـەر هەمـوو فاکتـەرەکان، یـان بوونـی جیـاوازی لـە ڕادە و بڕیانـدا ببێتـە مایـەی سرینـەوەی نەتـەوە (عەلـی، ٢٠١٣، ل. ٦٦).

بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین کە بناغە و بنەمای بنیاتی نەتەوە لەم ڕەگەزانەی خوارەوە کۆ دەبێتەوە:

ڕەگـەز، خـاک، مێـژوو، کولتـور، زمـان، هۆشـیاری (سـایکۆلۆجی و مۆڕالـی) نەتەوەیـی. ڕوحـی گشـت ڕەگەزەکانـی نەتـەوە بەهـۆی هۆشـیاری نەتەوەییـەوە دەبنـە مایەی بەرجەسـتەکردنی نەتـەوە (چنگیانـی، ٢٠١٧، ل. ١١).

-هەسـتی نەتەوایەتـی: هەسـت بـە ئینتمـا کردنـی تاکەکانـە بـۆ نەتەوەکـەی خـۆی. واتـە: تاکەکانـی ئـەم نەتەوەیـە هەسـت و سـۆزو خۆشەویسـتیان بـۆ ئـەم نەتەوەیـە هەبـێ (منـاف، ٢٠١٦، ل. ٢٩٠).

-هۆشـیاری نەتەوەیـی: بریتییـە لـە هەبوونـی هۆشـیاری هاوبەشـی تاکەکانـە لەسـەر ئەنجامدانـی ئـەرک و بەرپرسـیارێتیان بەرامبـەر بـە نەتـەوەو خەباتکـردن و گیـان فیدایـیان لـەم پێناوەدا(منـاف، ٢٠١٦، ل. ٢٩٠).

نەتەوەگەرایـی لەسـەر بنەمـای مێـژووی دروسـتبوون و بەرجەسـتەبوونی نەتـەوەکان بەشـێوەیەکی گشـتی بـۆ سـێ ڕێبـاز و قوتابخانـەی تیـۆری سـەرەکی دابـەش دەبـن، کـە هەریەکەیـان بۆچـوون و بنەمـای تایبـەت بـە خۆیـان سـەبارەت بـە ناسـیۆنالیزم و دروسـتبوونی دەوڵـەت و نەتـەوەکان خسـتۆتەڕوو2

١-تیۆری پێشینەگەر:

ئەمـە وەکـو یەکێـک لـە قوتابخانـە تیۆرییەکانـی ناسـیۆنالیزم، کـە بـە پێشـینەگەرەکان نـاسراوە، پێداگـری لەسـەر سـەرەتای هەبوونـی نەتـەوە بـۆ مێژوویەکـی تووڵانـی، زۆر پێـش مۆدێرنێتـە دەکات و بـە بـڕوای ئـەو نەتـەوە خاوەنـی بوونێکـی ڕاسـتەقینەیە نـەوەک بوونێکـی دروسـتکراو یـان فانتـازی. بـە پێـی پێشـینەگەرەکان خوێـن و ڕەچەڵـەک، کەسـایەتی و کلتـور و زمـان خاڵـی سـەرەکی دیاریکـردن و جیاکردنـەوەی نەتەوەیـەک لـە نەتەوەیەکـی تـر دادەنێـن. لـەلای مۆنتیسـکۆ، ڕۆسـۆ و فیختـە... هـیتر زمـان خاڵێکـی جەوهـەری دیارکردنـی نەتـەوەکان و جیـاکاری نێوانیانـە، هەروەهـا بـە پارێـزەری کەسـایەتی نەتەوەیـی دادەنێـن. پێشـینەگەرەکانیش لەناوخۆیـان بەپێـی ڕەچەڵەکـی نەتـەوە دابەشـی سـێ گـروپ دەبـن:

(١) جـۆری یەکەمەیـان پێیـان وایـە کـە نەتـەوە بنەچەیەکـی سۆسـیۆبیۆلۆژی هەیـە، کـە دەکرێـت بـە درێژایـی سـنووری مرۆڤایەتـی درێژببێتـەوە.

(٢) نەتـەوە بنەچـە و ڕەچەڵەکێکـی کولتووریـی هەیـە و ئـەم جەوهـەرە کولتوورییـە بووەتـە چـەق و بناغـەی سـەرەکی بـۆ دروسـتبوونی نەتـەوەکان.

(٣) بە پێی بیروڕای سێیەمیش نەتەوە و کۆمەڵگە ئەتنییەکان یەکن و جیاوازیکردنی لە نێوان ئەم دووانە کارێکی هەڵەیە.

٢-تیۆری مۆدێرنیست:

مۆدێرنیسـتەکان جیـاواز لـە پێشـینەگەرەکان لـە نەتـەوە و دەوڵـەت و ناسـیۆنالیزم دەڕوانـن، ئـەوان پێیـان وایـە سـەرەتای دروسـتبوون و دەرکەوتنـی نەتـەوەکان مێژوویەکـی نوێیـان هەیـە و ئـەو مێژووەش بـۆ ڕۆژگاری مۆدێرنێتـە دەگەڕێننەوە و بە دەرهاویشـتەی ئـەوی دەزانن و نکۆڵـی لـە بوونـی هـەر نەتەوەیـەک لـە پێـش ئـەم سـەردەمە دەکـەن. نەتـەوە لـە لای ئـەوان بەرهەمـی ئایدیۆلۆژیـا ناسیۆنالیسـتەکانە، ئـەو ئایدۆلۆژیایـەی کۆمەڵگـەی مۆدێـرن و پیشەسـازییەکان بەرهەمییـان هێنـاوە. هەروەهـا زۆربـەی نووسـەران بـاس لـەوە دەکـەن کـە مۆدێرنیسـتەکان دەرکەوتنـی ناسـنامەی نەتەوەیـی بـەو شـێوە و ناوەڕۆکـەی کـە ئەمـڕۆ هەیـە دەگەڕێننـەوە بـۆ کۆمەڵگـەی ئەورووپـی سـەدەی نۆزدەهـەم. لـە لای مۆدێرنیسـتەکان دەوڵـەت و نەتـەوە و وەکـو دوو ڕووی یـەک دراو بەیەکـەوە گرێـدراون و ناتواندرێـت لێکدابـبڕدرێـن، ئەگینـا هەریەکەیـان بەتەنیـا ناتـەواو و بـێ بـوون دەمێننـەوە. هـەر بۆیـە لـە لای مۆدێرنسـتەکان پەیوەندییەکـی ڕاسـتەوخۆ لـە نێـوان دروسـتبوونی دەوڵـەت و نەتـەوەدا هەیـەو ناسـیۆنالیزمیش وەکـو دەرکەوتەیەکـی ئایدۆلـۆژی و سیاسـی سـەردەمی مۆدێرنێتـە

2 بۆ خستنەڕووی ئەم سێ ڕێبازو قوتابخانە تیۆرییانەی ناسیۆنالیزم پشتمان بەم دوو سەرچاوەی خوارە بەستووە: (ئەرگون، ٧١٠٢، ل. 01-71) و (سمیس، 4002)

هەردووکیان لە چوارچێوەی یەک جەستەدا بەرجەستەدەکات. ئەم تیۆرەش لە لایەن چەند تیۆریستێکەوە ڕابەری دەکرێن، ناسراوترنیان وەکو: (گێڵنەر، هۆبسباوم و ئاندەرسۆن)ن . (Huard-Champoux، ٢٠٠٨، ٣١-p٤٢.).

ئەوەی دواییان « ئەندەرسۆن»، کە وەکو یەکێک لە ڕابەرانی قوتابخانەی تیۆری مۆدێرنیست، کە دروستبوونی نەتەوە و نەتەوەخوازی بە مۆدێرنێتەوە گرێدەدات و زیاتر پێ لەسەر دەرهاویشتەکانی کولتوری مۆدێرنێتە دادەگرێت، بەتایبەتی لەدایکبوونی (کاپیتالیزمی چاپ) کە بووە مایەی هاتنە ئارای ڕۆژنامە و ڕۆمان و بەرجەستەبوونی زۆری کتێب و بڵاوکراوە، کە هەموو ئەمانەش، وەکو ئامرازی گرنگی پەیوەندی کولتوری، بنەما و زەمینەسازی چەکەرە و گەشەکردنی ئەو هەست و هۆشیاری و فانتازیای هاوبەش و گشتییەن کە نەتەوە، وەکو گروپێکی سیاسی فانتازیکراو، خوێنی شادەماری خۆی لێوەردەگرێت (قانع، ٢٠٠٥، ل. ٤٣-٤٦).

٣-تیۆری ئیتنۆسمبۆلیست:

ئیتنۆسمبۆلیستەکان بۆچوون و لێکدانەوەی تایبەت بەخۆیان هەیە لەسەر ناسیۆنالیزم و نەتەوە و دەوڵەت. بیروبۆچونەکانیشیان زیاتر ناوەندگیرییەکی وەرگرتووە لە نێوان پێشینەگەر و مۆدێرنیستەکان. بە واتایەکی تر ئیتنۆسمبۆلیستەکان هاوشێوەی مۆدێرنیستەکان مێژووی نەتەوە و نەتەوەخوازی دەگەرێننەوە بۆ سەردەمی مۆدێرنێتە و هاتنەپێشەوەی پیشەسازی و سەرمایەداری، بەڵام بە پێچەوانەی مۆدێرنیستەکان ئەوان پێیان وانییە نەتەوە تەواو دابڕاوە لە ڕابردوو و سەردەمی پێش مۆدێرنێتە، بەڵکو ڕەگ و ڕیشەی نەتەوەکان دەگەڕێننەوە بۆ مێژوویەکی درێژتر و هاوشێوەی مۆدێرنیستەکان تەواو دایانابڕێنن لە ڕابردوو و پێیان وایە نەتەوە لەسەر ئیتنیک و سیمبول و زمان و کلتوری پێش مۆدێرنێتە خۆی بنیات دەنێت. ئەم نوێی و کۆنییەی ئیتنۆسمبۆلیستەکان سەبارەت بە نەتەوە پێمان دەڵێت نەتەوە وەکو بوون مێژوویەکی تازەی هەیە، بەڵام لە ڕووی نەژاد و بنەچەوە لە مێژوویەکی کۆنتر سەردەردەکات.

«ئەنتۆنی سیمس»، وەکو یەکێک ڕابەر و گەشەپێدەری قوتابخانەی ئەتنۆ سیمبۆلیست. هاتنە ئارای ئەتنۆسیمبۆلیستەکان بە دەرئەنجامی ناڕازیبوون بە ڕێباز و قوتابخانەکانی تر دادەنێت و پێی وایە هیچیان نەیانتوانیوە بۆ ناوەوەی نەتەوەخوازیی شۆڕببنەوە. ئەم تیۆریستەی ڕێبازی ئیتنۆسمبۆلیست پێی وایە هەر کۆمەڵگای ئیتنیک و کلتورییە وردە وردە، بەهۆی هاتنە پێشەوەی گۆرانکارییە نوێیەکان و دەرهاویشتەکانی مۆدێرنێتە و گەشەسەندنی پیشەسازی و سەرمایەداری، دەگۆڕێت بۆ کۆمەڵگەیەکی نەتەوەیی سیاسی، لەبەرئەوە سەبارەت بە مێژووی سەرهەڵدانی نەتەوەکان هەمان ڕای مۆدێرنیستەکان پشتڕاست دەکاتەوە و بە پێچەوانەی پێشینەگەرەکان پێی وا نییە پێش مۆدێرنێتە نەتەوەکان بونیان هەبووبێ، بەڵام لە هەمانکاتیشدا جیاواز لە مۆدێرنیستەکان تەلی پەیوەندی نەتەوەکان بە ڕابردوو ناپچرێنێت و ڕێچکە و بنەچەی نەتەوەکان دەباتەوە بۆ سەردەمی پێش مۆدێرنێتە و هاوشێوەی پێشینەگەرەکان ڕابردوو دەهێنێتە پێشەوە (Huard-Champoux، ٢٠٠٨، ١٨-p٢٠.). لەبەر ئەوە لە باسی نەتەوە و دەوڵەت و نەتەوەخوازیدا وەکو ئەتنۆسیمبۆلیستێک زیاتر چاوی سەرنج و شیکردنەوەکانی دەخاتە سەر هۆکارە کلتووریەکانی وەک سیمبۆڵ و ئەفسانە و حکایەت و بەها و یادگاری و... هتد، لەوەی خۆی پابەند بکات بە فاکتەرە سیاسی و ئابوورییە دەرەکییە ڕووتەکان، یان خۆی ببەستێتەوە بە هۆکارە سۆسیۆبایۆلۆجییەکان3

٢,١ کورد و هزری نەتەوایەتی

ئەگەر ئاوڕێک لە مێژووی ڕەچەڵەکی کورد بدەینەوە، دەبینین مێژووی ڕیشە و بنەچەی کورد بۆ مێژوویەکی زۆر دێرین دەگەڕێتەوە، ئەگەرچی سەرچاوە مێژووییەکان زیاتر لە بۆچوونێکی جیاوازیان لەم بارەیەوە هەیە، هەریەکە و بە شێوەیەک باس لە بنەچەی کورد دەکات. تەنانەت هەندێک جار مەبەست و مەرامی سیاسی تێدەکەوێت و بە ئاراستەیەکی مەبەستدارانە پەلکێش دەکرێت. هەرچۆنێک بێت ئەگەر بۆ خستنەڕووی ڕەچەڵەکی کورد بگەڕێینەوە سەر سەرچاوە مێژوویەکەی د.کەمال مەزهەر ئەوە دەبینین مێژووی بەرچاوی کورد بۆ زیاتر لە حەوت سەدە پێش زانین دیاریدەکرێت و میدییەکان بە بنەچە و سەرچاوەی دیار و باپیرە گەورەی نەتەوەی کورد دادەنرێت. کەواتە بە پێی ئەم دەرئەنجامە کوردەکان درێژەی شارستانییەت و دەوڵەتی میدییەکانن، ئەو دەوڵەت و شارستانیەتیەی کە نزیکەی سێ سەدە پێش شارستانی و دەوڵەتی فارسەکان بوونی هەبووە (مەزهەر، ٢٠٠١، ل. ١١-١٩).

ناوی (کوردستان)یش لە لایەن سەلجووقییەکان لە سەرەتای سەدەی دوازدەم بۆ ناونانی ناوچەکانی نێوان ئازەربایجان و لوڕستان دانرا و ئیتر لەو ڕۆژەوە لەسەر نەخشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ناونیشانی کوردستان دیاریکراوە. هەروەها بۆ یەکەمجار ئیمام عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیب وشەی کوردی لە نامەکەی بۆ زیادی کوڕی ئەبیهی بەکارهێناوە و هەر لە سەرەتای بڵاوبوونەوەی

3 بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە ئەم سەرچاوەیە: ئەنتۆنی دی سمیس. نەتەوەخوازی، تیۆری و ئایدۆلۆجی و مێژوو.

ئاینی ئیسلام ئەم وشەیە باوبووە. مێژوونووسەکانی سەردەمی دەوڵەتی ئیسلامیش، جا چ میژوونووسە عەرەبەکان یان تورک و فارسەکان باسی کوردیان وەکو میللەتێک یان کۆمەڵێکی ئیتنیکی کردووە. بە شێوەیەکی گشتی پاش شەری چاڵدێران، لە ١٥١٤ دا لە نێوان سوڵتان سەلیمی یەکەمی عوسمانی و شا ئیسماعیلی سەفەوی دا، کوردستان بوو بە دووبەش، کە بەشێکی کەوتە ژێر دەستەڵاتی عوسمانی و بەشەکەی تریشی لە ژێر دەستەڵاتی سەفەوی. لەو ڕۆژە بەولاوە میرنشینەکانی کورد لە ناو ئەم دوو دەوڵەتە پەیدابوون، میرنشینەکانیش وەکو: شەمدینان، بۆتان، بایەزید، هەکاری، بادینان، سۆران، ئەردەلان، بابان.... هیتر. ئیتر کورد بووە چەند میرنشینێکی سەربەخۆی بەش بەش و بەمەش خاکی کورد بە سنووری سیاسی لە یەکداپچڕاو دابەشکرا.

٣,١ ئەدەبی کوردی و هزری نەتەوایەتی

بە شێوەیەکی گشتی ئەدەب وەکو ئاوێنەی کۆمەڵگا خۆی بەرجەستەکردووە، کە دەتوانین بڵێین هەموو یان زۆربەری لایەنەکانی کۆمەڵگاکەی تێدا ڕەنگی داوەتەوە، بەشێوەیەک کە بووەتە تابڵۆیەک بۆ کێشانی خەون و ئاوات و نەهامەتی و ناسۆری و ئازار و خۆشی و بۆنەو... هیتری کۆمەڵگاکەی. هەر بۆیە (ئەدەب بەشێوەیەکی گشتی هەر لە سەردەمی لەدایکبوون و سەرهەڵدانییەوە وەک دەزگایەکی کۆمەڵایەتی سەیری کراوە یان بەدەزگایەکی کۆمەڵایەتی چوێندراوە) (عومەر، ٢٠٠٥، ل. ١١٨). ئەدەبی کوردیش وەکو ئەدەبی هەر نەتەوەیەکی تر باوەشی بۆ کۆمەڵگاکەی واڵاکردووە و خۆی بە خەمخۆر و دەمڕاستی کۆمەڵگاکەی زانییەوە. لە ناو هەموو ژانرەکانی ئەدەبیاتیشدا شیعر ڕۆڵێکی سەرەکی و بەرچاوتری گێڕاوە و زۆر بە ڕوونی شوێنپەنجەی بەسەر ژیانی کوردەوە دیارە، چونکە (شیعر تاقە هونەرێکە کە کاریگەرییەکی دیاری بەسەر کەسایەتی کوردییەوە هەیە، ک ەلە بەرایی مێژووەوە تەعبیرێکی ڕاستەقینە بوو لە ڕەوتی کۆمەڵایەتی و گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری) (سەلام، ٢٠٠١، ل. ١٢٥). هەروەها هەروەکو عەتا قەرەداغی دەڵێت: (دیارە جیگای خۆیەتی ئاماژەش بۆ ئەوە بکەین کە تاکە ڕۆگەزی باڵادەست لە پانتایی نەک تەنیا ئەدەبی کوردیدا بەڵکو لە پانتایی ڕۆشنبیری کوریدا لە سەرهەڵدانی نووسین بە کوردییەوە تاکو ئێستاش هەر شیعرە.) (قەرەداغی، گەڕان بە دوای بووندا، ٢٠٠٢، ل. ٢٤٢)

ئاسایی وەک ڕاستییەکی مێژوویی دەبینین ئەدەبی کوردی نەوەک هەر لە مەیدانی سیاسەت بەڵکو لە زۆربەی لایەنەکانی تری ژیانی کورد وەکو لایەنی کۆمەلایەتی، ئاینی، پەروەردەیی، ڕۆشەنبیری، کلتوری، سۆز و خۆشەویستی،...و هیتریش ئامادەبوونی هەیە. یان بڵێین زمانحاڵی لایەنەکانی ژیانی کوردی لە ئەستۆگرتووە و بووەتە بلندگۆیان و هەوڵی داوە بە نووکی وشەی ناسک و بە ڕەنگە دڵفرێنەکانی هەست و سۆز و بیر و خەیاڵ تابلۆیەکی ڕاستەقینەی وایان بۆ بکێشێت کە ببێت بە بەشێک لە بوون و ناسنامەیان. ئەو ئەسپ تاودانە لە زۆربەی مەیدانەکانی ژیاندا شەقڵێکی تایبەتی ئەدەبی کوردییە، تەنانەت هەندێ جار بووە سەرقافلە و مندااڵدانیان. هەر بۆیە (عەتا قەرەداغی) لە لێکۆڵینەوەکەی خۆی کە لەسەر گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی ئەنجامیداوە، سەرەتای سەرهەڵدانی گوتاری کوردی بە شێوەیەکی گشتی بۆ سنوری شیعر و ئەدەبیات دەگەرێنێتەوە (قەرەداغی، گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی، ٢٠٠٧، ل. ٢٤). لە ڕاستیدا شیعر و ئەدەبیات ئەوەندە تێکەڵی ژیان بووە کە ((هەندێ جار زۆر زەحمەت بووە یان زەحمەتە جیاوازی بکەین لە نێوان شیعر و مەراسیمی ئاینیی یان کۆمەڵایەتی، یان شیعر و ئەفسانە، شیعر و کار، شیعر و یاری)) (عومەر، ٢٠٠٥، ل. ١١٨)

ئەگەر بۆ نموونەی ئەم ڕاستییە سەیری لایەنی گوتاری بیروباوەر و ئاینی کۆنی کورد بکەین دەبینین دەقە ئاینییەکان وەکو کونترین مێژووی نووسینی کوردی بە زمانی شیعر بووە (عومەر، ٢٠٠٥، ل. ١١٨). تەنانەت گاتاکانی ئاڤێستای کتابی پیرۆزی ئاینی زەردەشتی، ئەو ئاینەی کە ئاینی هۆز و تیرە و کۆمەڵەکانی ئێرانی بوو، کوردیش وەکو یەکێک لەو کۆمەڵانە پەیرەوی لێدەکرد کە لە سەدەی حەوتەمی پێش مەسیح لە وڵاتی میدیا پەیدابوو، گوتارەکانی بە شیعر پێشکەش کراوە. هەروەها ئاینی یارسان یان ئەهلی هەق، کە ئەمەش وەکو یەکێک لە ئاینە ڕەسەنە کۆنەکانی کورد کە شێوەزاری (گۆران)ی کوردی زمانی فەرمی دەقی پیرۆزی ئەم ئاینە بوو، گوتارەکانی بە کۆنترین و بەرزترین بەرهەمی ئەدەبی کوردی لەقەلەم دەدەرێن (خەزنەدار، ٢٠١٠، ل. ٥٨-٦٩).

هەروەها دەبینین لە لایەنی پەروەردە و فێرکاریشەوە ئەدەبی کوردی بە هاویشتنی هەنگاوی یەکەم بەشداری خۆی تۆماردەکات و ئەحمەدی خانی وەکو سەرقافڵەی ئەم شەرەفە بە پێشکەشکردنی فەرهەنگێکی شیعری فێرکاری کوردی و عەرەبی بە منداڵانی کورد بۆ هاوکاریکردنیان لە فێربوونی زمانی عەرەبی بە ناوی (نوبهارا بچوکان) کە لە ساڵی (١٦٨٢) تەواوی کردووە، دێتە پێشەوە (خەزنەدار، ٢٠١٠، ل. ٤٤٨-٤٤٩).

ئەوجارەیان ئەگەر چاوێک بە مەیدانی سیاسەت و نەتەوایەتی کورد بخشێنین، بەهەمان شێوە دەبینین ئەدەبی کوردی لە

بەشداری گوتاری سیاسی و چەغماغەدانی هزری نەتەوایەتیشدا هێڵی پێشەوەی سەنگەری گرتووە. بەشێوەیەکی وا کە (بەشێکی زۆر لە شاعیرانی کورد، لە هەموو کات و ساتەکاندا لەگەڵ ئازاری میللەتەکەیاندا ژیاون.) (صالح، ٢٠١٠، ل. ٧٧). لە ڕاستیدا گوتاری نەتەوەگەرایی لە ئەدەبی کوردیدا مێژوویەکی درێژی خۆی هەیە کە دەتوانین بڵێین سێ چوار سەدە پێش ئێستا سەرەداوی ئەم جۆرە گوتارە بەپێی چەمکی نەتەوایەتی ئەم سەردەمە لە بەرهەمی مەم و زینی ئەحمەدی خانی (١٦٥٠ -١٧٠٧) بەدەردەکەوێت.

ئەحمەدی خانی وەک باوک و پێشەنگی بیر و هزری ناسیۆنالیزمی کوردی لە بەرهەمە شیعرییەکەی (مەم و زین)دا، کە وەکو سمبوڵ و کتێبی پیرۆزی ناسیۆنالیزمی کوردی ڕۆڵی خۆی بەرجەستەکردووە، لە چەند لایەنێکەوە فووی لە خەوشی سەر پرسی کورد کردووە و ویستوویەتی بەم کارەی تاڵی هەست و هۆشیاری نەتەوایەتیی کوردانی ئەو سەردەم بزرینگێنێت(بروینسێن، ٢٠١٢، ل. ١٩-٤٥). هەستدارانە کێشەی نەتەوەی کورد دەخاتەڕوو هەموو ئازارو نەهامەتییەکان بۆ نەبوونی کیانێك دەگەڕێنێتەوە و جگە لەوە دێتە سەر پیاهەڵدان بە شان و باڵی تاکی کوردی و پێشەواکانی، دوایی ڕاستەوخۆ پەنجە دەخاتە سەر گرێ کوێرەی بێ کیانیی و سەرگەردانی کوردان و پێیان دەڵێت ئەگەر ئێمە یەکگرتن و ڕێککەوتنمان هەبایە ئێستا دەبووینە خاوەنی قەوارە و کیانی خۆمان و لە جیاتی ئێمە خزمەتی نەتەوەکانی تر بکەین ئەوان دەبوونە خزمەتکاری ئێمە. بەراستی دەتوانین بڵێین ئەو دەردەی خانی لەو سەردەم دەستنیشانی کردووە تا ئێستا وەکو نەخۆشییەکی درێژخایەن بووەتە کابووسێکی گەورەی نەهامەتییەکانی خەونی قەوارە و کیانی کوردی (مستەفا، ٢٠١٥، ل. ٤٧-٦٠). هەروەها دوای ئەو شاعیری تر هاو ڕێچکەی ئەو دێنە پێشەوە و بە گیانێکی پڕتر لە بارگە و وزەی هزری نەتەوایەتی شیعرەکانی خۆیان دەهۆننەوە، بۆ نموونە شاعیرێکی وەک (حاجی قادری کۆیی)، کە دوای دوو سەدە دێتە پێشەوە و بە شیعرەکانی خۆی خزمەت بە هزری نەتەوایەتی کوردی دەکات و لەسەر هەمان ڕێچکەی خانی بەردەوام دەبێت.

پاشان لە سەرەتاکانی سەدەی بیست، بەتایبەت لەگەڵ ڕوودانی گۆڕانکارییە بەرچاوەکان لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و...هتد. یەکانی جیهان و هاتنە پێشەوەی یەکەم جەنگی گەورەی جیهانی و بەرجەستەبوونی مەسەلەی نەتەوایەتی بە چەمک و دیدی تازە و مۆدێرنانە لە جیهان بە گشتی و لە نێو میللەتانی ڕۆژهەڵات و ئیمپراتۆری عوسمانی بە تایبەتی. یان بڵێین، لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم بەهۆی کرانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بە ڕووی ڕۆژئاواوە بەتایبەت پاش سەردەمی ڕیفۆرمی تەنزیمات و هاتنە پێشەوەی چەند هەڵێکی نوێی وەک: وەرگرتنی زانست و ڕۆشنبیری لە خوێندنگا نوێیەکانی عوسمانی و خوێندگاکانی ڕۆژئاواو و هەروەها تێکەڵبوون و مانەوە لە هەوای ڕۆژئاوادا، کاریگەری شەپۆلی نوسراو ئەدەبیاتی خۆرئاوا لە ناو ئەدەبی عوسمانی ڕەنگی دایەوە و پاشان ئەم دیاردەی ئەو کاریگەرییە لە سەر نەوەیەکی ناسیۆنالیستی تورکیش دەرکەوت و لە ئەنجامدا نەمامی هەستی ناسیۆنالیزمی تورکی لە ناو ئەدەبیات و شیعرە چەکەرەی کرد و هەندەی نەبرد قەد و گەڵای بە ڕووبەرێکی فراوانتر بڵاوبوویەوە. هەرچۆنێک بێت بەرهەمە ئەدەبییە تازە وەرگێڕاو و نووسراوەکان کاریگەرییەکی بەرچاویان لە ناوەندی ڕۆشنبیر و لاواندا بەرجەستەکرد (ئەلعەزاوی، ٢٠١٥، ل. ٤١-٤٧).

کوردیش وەک یەکێک لە نەتەوەکانی قەڵەمڕەوی عوسمانی لە گۆڕانکارییە تازەکان دوورەپەرێز نەبوو بەهۆی ئەو زەمینە نوێیەی هاتبووە پێشەوە ئەدیب و ڕۆشەنبیرەکانی چاو و هۆشیان کرایەوە و خەباتی ڕۆشنبیری و سیاسی خۆیان دەست پێکرد. هەروەک (عەبدوڵڵا ئاگرین) دەڵێت: ((شەپۆلی تەوژمی فیکری و تەزووی ئەدەبی کە خۆی لە شنەبای نوێی سەردەمی ئازادی دا ئەنواند.. ئەو شنەبایە لە ئەورووپاوە هەڵیکردو لە ڕێگای ڕۆشنبیرانی تورکەوە یاخود تێکەڵ بوونی ئەو پیاوە سەربازیە سیاسی و ئەدیبانەی کورد کە بەکاری سەربازی و فەرمانبەری لە کوردستان دوورکەوتبوونەوە کاری کردە سەر هۆشیارکردنەوەی گەلی کوردستان.)) (ئاگرین، ١٩٩٤، ل. ٢٤) زۆرێک لە ئەدیب و ڕۆشەنبیر و سیاسەتمەدارەکانی کورد، ئەوانەی بە هەوای ناسیۆنالیزم کاس ببوون و خولیای ئازادی باڵی پێگرتبوون، بە وشە ئاگرینەکانیان لە دوو توێی شعری ڕاچلەکێن و ناخ هەژێن گوتاری ناسیۆنالیزمییەکانی خۆیان دەهۆنییەوە و لە گۆڤار و بڵاوکراوەکانی ئەوکات، یان بە خوێندنەوەی ڕاستەوخۆی ناو خەڵک پەیامە نەتەوایەتییەکانیان دەکردە قەڵغانی پارستنی مافی چارەنووس و زەنگی هۆشیاری نەتەوایەتی و بزوێنەری هەست و هۆشی کوردبوون و جیاوازی لە نەتەوەکانی تری ناو چوارچێوەی مەملەکەتی عوسمانی، تا لە دواجار ویست و ئیرادەیەکی هاوبەش و یەکگرتوو بەرهەم بێت و بە ئومێدی ئەوەی ببێتە بناغەی کیانێکی سەربەخۆ

ئەدەب و بڵاوکراوەکان ڕۆڵی بەرچاوی خۆیان گێڕاوە لە بڵاوکردنەوەی هۆشیاری نەتەوایەتی و دروستکردنی زمانی نەتەوەیی کورد و نەتەوەکانی تری ناو دەوڵەتی عوسمانی. لەبەر ڕۆڵی بەرچاوی ئەدەبە کە تیۆرستێکی مۆدێرنی وەکو ئەندەرسۆن لە باسی دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوایەتی ناتوانێت فەرامۆشی کاریگەری و گرنگی ئەدەب، بەتایبەت ڕۆمانی ژانری سەرمایەداری، لەسەر زمان و ناسنامە و هۆشیاری نەتەوایەتی، لە پاڵ ڕۆڵی دەزگاکانی چاپەمەنی و بڵاوکراوەکان، بکات و بەهەندی وەرنەگرێت (قانع،

٢٠٠٥، ل. ٤٣-٤٦). هەرچەندە ((ڕۆماننوسی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا مێژوویەکی زۆر درێژی نییە، بەڵام بە پەرەسەندنی هەراوی ئەو دواییانەشەوە ڕۆماننوسی کوردی جارێ لە بواری یەکەمدا زۆر ڕێگای نەبڕیوە. لە ڕەوتی بینادنانی بیری ناسۆنالیستی کوریدا زیاتر شێعری کوردی ڕۆڵی گرنگی گێراوە. بۆ وێنە شێعرەکانی شاعرێکی وەکوو هێمن بوونە هۆی گەشەی ڕۆحی نەتەوایەتی کوردی.)) (شەمس، ٢٠١٢)، یان بەرهەمی شیعر و چیرۆک و ژانرە ئەدەبییەکانی پیرەمێردی شاعێر و ڕۆشەنبیری کورد کە وەکو کانگایەک بوون بۆ هەوڵی بەرهەمهێنانی فانتازیایەکی نەتەوەیی یەکگرتوو و بەرجەستەکردنی شانازینامەیەکی تایبەت بە ڕابردوو و سەروەریی و پاڵەوانێتییەکانی و بەرجەستەکردنی کۆمەڵێک سیمبۆڵ و توقوس و بۆنە و ئەفسانەی نەتەوایەتی و هەروەها زیندوهێشتنەوەی هیواو ئاواتی سەرکەوتن، بەتایبەت بە گرنگیدانی بەو چیرۆک و شیعرو ئەفسانانەی کە تابلۆی سەروەریی و جوامێری و فانتازیای نەتەوەیی دەنەخشێنێت. هەروەکو: دوانزە سوارەی مەریوان، کاوەی ئاسنگەر و نەورۆز... هیتر(قانع، ٢٠٠٥، ل. ٧٠-٧٢).

ئیتر تا بە درێژایی سەدەی بیست هەڵدەکشێین و لە ئەمڕۆ نزیک دەبینەوە، دەبینین ئەدەبی کوردی شان بەشانی خەبات و شۆرشی بزوتنەوەی ڕزگاری و ئازادیخوازی کوردی و جەماوەری تێکۆشەری کورد کۆڵنەدەرانە بەشداری لە گوتاری سیاسی و نەتەوەیەتی کوردیدا دەکات و بێوچان بەپێی بارودۆخی سیاسی و وەڵامدانەوەی پێویستییەکانی قۆناغەکانی سەردەم لەم مەیدانەدا خەباتی بەردەوامە

٢. بەشی دووەم: هزری نەتەوایەتی لای (ئەحمەدی خانی) وەکو شاعیرێکی کلاسیکی کوردی

لەم بەشەدا دەمانەوێت باس هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بکەین، بە نموونەی بەرهەمەکانی ئەحمەدی خانی. ئاسایی لێرەدا لەگەڵ وروژاندنی ئەم بابەتە چەند پرسیارێکی جەوهەری دێنە پێشەوە، یەکەم پرسیار لە بارەی کات و سەردەمی شاعێری ناسراوی کلاسیکی کوردی ئەحمەدی خانییە، واتە ئەحمەدی خانی وەکو شاعێرێکی سەدەی حەڤدەم دەکرێت خاوەنی هزری نەتەوایەتی کوردی بێت و بە کەسێکی ناسیۆنالیزمی کوردی مەزەندە بکرێت؟ یان وەک دەڵێن باوکی ناسیۆنالیزمی کوردی؟ پاشان شیعر و بەرهەمەکانی خانی چ شوێنێکیان لە گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی بەرجەستەکردووە؟ چۆن بەشدارییان لە هزری نەتەوایەتی و وروژاندنی هەستی نەتەوایەتی و هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگەی کورد بینیوە؟ بەراستی ئەم پرسیارانە و چەندین پرسیاری تر لەم بابەتەدا جێگای گفتوگۆ قسەلەسەر کردنن. هەرچۆنێک بێت هەوڵدەدەین لەچەند تەوەرەیکدا ئەم باسە تاوتوێ بکەین.

١,٢ مێژووی ژیان و سەردەمی ئەحمەدی خانی

بۆ ئەوەی باشتر تیشک بخەینە سەر هزری نەتەوایەتی لە شیعرەکانی ئەحمەدی خانی پێویستە ئەگەر بە ئاوڕدانەوەیەکی خێراش بێت لاپەڕەی مێژووی ژیان و سەردەمی ئەحمەدی خانی هەڵبدەینەوە، چونکە ئەگەر لە دەرەوەی کات و شوێن و سەردەم لە ناوەڕۆکی نەتەوایەتی بەرهەمی شاعیرێک بکۆڵینەوە، ئەوە ئەو کاتە هیچ ڕەنگدانەوەیەکی کۆمەڵگا و سەردەم بۆ ئەو بەرهەمە ئەدەبییە ناهێلینەوە و بەمەش ناتوانین بگەینە دال و مەدلولەکانی ناوەڕۆکەکەی و ئەوەی پێشی دەگەین ئەگەر هەڵێنجراوی ناو کۆمەڵگا و سەردەمەکەی نەبێت ئەوە ئەو نرخ و ئەرک و بایەخەی نابێت کە ئەدەب لەخۆی گرتووە.

سەرەتا با بزانین خانی کێییە، خانی ناوی تەواوی (ئەحمەد ئەلیاس ڕۆستەم)ە لە ساڵی (١٦٥٠) لە شاری بایەزید لە دایک بووە. نازناوی خانی بۆ شیعرەکانی لە هۆزی (خانیان) وەرگرتووە. بەشێکی هۆزی خانیان لە دەوروبەری ناوچەی بۆتان بوون، بەڵام بنەماڵەی خانی بۆ شاری بایەزید باریان کردووە. خانەوادەی خانی لە ڕووی داراییەوە باری ژیانیان باش بووە. خانی لە حوجرەی مزگەوتەکان خوێندنی ئاینی دەخوێنێت و بۆ مەبەستی خوێندن زۆر شار دەکات وەکو: (ئورفە، ئەخلات، بدلیس، بایەزید، جزیرە)، ئیجازەی دوازدە عیلمی مەلایەتی لە شاری جزیرە وەردەگرێت. پاشان لە شاری بایەزید دەبێت بە مامۆستای یەکێک لە مزگەوتەکان. هەستی کوردایەتی وا لە شاعیر دەکات کە بە پێچەوانەی مەلایانی ئەو ڕۆژگارە لەسەر دەرگای ئەو مزگەوتەی وانەی تێدا دەوتەوە ناوی مزگەوتەکە لە پاڵ زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی عوسمانی بە زمانی کوردیش بنووسێ. هەروەها بەکوردی وانەی لە حوجرەدا بە منداڵانی کورد وتۆتەوە و بۆ ئەم مەبەستە فەرهەنگێکی بۆ فێربوونی زمانی عەرەبی بۆ داناون بە ناوی (فەرهەنگی نووبهار). خانی بەم شێوەیە هەموو ژیانی بۆ خوێندەواری و بڵاوکردنەوەی ڕۆشنبیری و هۆشیاری سیاسی تەرخانکردووە. لە ساڵی (١٧٠٧) لە شاری بایەزید کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێش نێژراوە. لەبارەی خانییەوە (مامۆستا هەژار) لە وەرگێرانی (شەرەفنامە)دا دەڵێت: ((... لە چەرخی یازدەهەخی کۆچیدا دوو کەسمان لێ هەڵکەوتوون کە بەزەییان بە گەلە لێقەوماوەکەی خۆیاندا هاتۆتەوە و نان و لان و باوەشی گەرمی کوردانیان لە بیر خۆ نەبردۆتەوە، بە نووسین و هاوار و دادێک، کوردیان یاد کردۆتەوە. ئەو دوو کەسەش شەرەفخان و ئەحمەدی خانی بوون.)) (بدلیسی، ٢٠٠٦، ل. ٢٧). بەرهەمەکانی خانی بەگشتی بریتی بوون لە: (نووبهاری بچووکان، عەقیدا ئیمانێ، مەم و زین، غەزەل و قەسیدە). خانی لە ڕێگەی چیرۆکە

شیعرییەکەی (مەم و زین) بۆ یەکەمجار مەسەلەی کوردایەتی هێناوەتە ناو شیعرەوە و لەم ڕووەوە بە ڕێچکە شکێن دادەنرێت، کە بۆ ئەم مەبەستە بەشی پێنجەمی تەرخانکردووە. ئەو دێرە شیعرانەش کە بە گشتی لە کوردایەتی و سامانی نەتەوایەتی دەدوێن بریتین لە (٩٨) دێرە شیعر (خەزنەدار، ٢٠١٠، ل. ٣٦٧-٤١٤).

ئێستاش کاتی ئەوە هاتووە ئاوڕێک لە باری کۆمەڵایەتی سیاسی ئەو کات و سەردەمە بدەینەوە کە خانی تێدا ژیاوە، بۆ ئەوەی کار و کاردانەوەی نێوان شاعیر و شیعر و کۆمەڵگاکەیمان بۆ دەربکەوێت. واتە: بزانین پاڵنەری خانی بۆ نووسینی شیعری نەتەوەیی چییە و بۆ داوای قەوارە و ئەمیرێک بۆ کورد دەکات؟ ئایە خانی تەنیا بۆ بەدەستهێنانی ناوەڕۆکی شیعرەکانی خۆی پەنای بۆ باسی نەتەوەی کورد بردووە، یان بە پێچەوانەوە شیعری کردۆتە ئامرازێک بۆ خزمەتی پەیامی نەتەوایەتی خۆی؟

ئەگەر سەیری مێژووی سەردەمی خانی بکەین دەبینین کەوا کورد دابەشی سەر دوو ئیمپراتۆری گەورە ببوو. کەمێکی لە ژێر دەستەڵاتی ئیمپراتۆریەتی سەفەوی لە ئێران و هەروەها ئەوانی تریشی هەموو لە ژێر هەژموونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دابوون. کورد لە ژێر ڕکێفی دەستەڵاتی ئەم دوو ئیمپراتۆریەتە میرنشین و دەستەڵاتی جیا جیا و سەربەخۆیان دروستکردبوو. بەردەوام هەردوو ئیمپراتۆری سەفەوی و عوسمانییش لە شەڕ و ململانێ و یەکتر قرکردن دابوون. هۆکاری شەڕەکەشیان بەناوی جیاوازیی ئاینی دەکرد بەوەی کە ئیمپراتۆریەتی سەفەویی شیعە و ئیمپراتۆریەتی عوسمانیش سونین. بەڵام هۆکاری ڕاستەقینەی شەڕ و ناکۆکیان بۆ تەماعکاری و پاوانکاری و زیادکردنی دەسەتەڵات و هەژموونیان دەگەڕێتەوە. بەم هۆیەوەش نەتەوەی ژێر دەستەڵاتیان زەرەمەند دەبوون، لەم نێوانەشدا کورد پشکی شێری ئەم زەرەر و ماڵوێرانییەی بەبەردەکەوت، چونکە ناوچەی ستراتیجی و فراوانیان لەم دوو ئیمپراتۆرییەتە هەبوو، هەروەها کورد ئازا و بەزەبر بوون لە کاتی شەر و پێکدادان‌دا. لە ئەنجامی ئەم دابەشبوونەی کورد بەسەر ئەم دوو ئیمپراتۆریەتەدا و بەکارهێنانیان بۆ پارستنی بەرژەوەندی و مەرامەکانی خۆیان، عەشیرەت و قەبیلە و میرنشینە کوردەکانیان بۆ خۆیان ڕاکێش دەکرد، ئەوانیش بۆ سەلماندنی دڵسۆزی و لایەنگری خۆیان لەم دەستەڵاتانە بە هەموو شێوەیەک ئامادەباشی خۆیان دەردەبری و لە ژێر فەرمانی ئەوان شەڕ و کوشتاریان دەکرد و تەنانەت ڕووبەڕووی هۆز و میرنشینە کوردییەکانی ژێر دەستەڵاتی ئیمپراتۆرییەتی بەرامبەریان دەبوونەوە و شەڕی براکوژیی خوێناوی لە نێوانیاندا پەیدا دەبوو. بۆیە بەردەوام شەڕ و ناکۆکی لە نێوان میرنشین و دەستەڵاتە کوردییەکان لەگەڵ یەکدا و هەروەها لە ناوخۆشیاندا هەبوو. ئیتر بارودۆخی سیاسی کورد هەم لە پێش خانی و هەم لە سەردەمی ئەو و هەمیش دوایی ئەو بەم شێوەیە بوو

ئەگەر سەیر بکەین دەبینین گرنگترین ڕووداو پێش خانی، دروستکردنی میرنیشینە کوردییەکانە، کە دوای شەری چاڵدێران لە (١٥١٤) کە لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و دەوڵەتی سەفەوی ڕوویدا و بە سەرکەوتنی عوسمانییەکان کۆتایی هات. دروستبوونی ئەم میرنشینە کوردییانەش لە ڕێی هاوکاری زانای ئاینی (ئیدریسی بتلیسی) بوو کە لەسەر داواکاری سولتان سەلیمی عوسمانی؛ بتلیسی هەستا بە چوونی بۆ ناوچە جیا جیاکانی نیشتمان و بە پێی بارودۆخی ئەم سەردەمە میرنشینی کوردی نیمچە سەربەخۆی دروستکرد. هەروەها بەردەوام لە نێوان ئەم میرنشینانەدا شەرو ئاژاوە لە ئارادابوو. ئیتر لە سەردەمی خانییش ئەم میرنشینە کوردییانە هەر بەردەوامبوون و شەڕ و ململانێی نێوانیشیان هەر لە بەردەوامی دابوو

ڕووداوێکی گرنگی تریش کە لە سەردەمی پێش خانی ڕوویدا ئەویش ڕووداوی (قەڵای دمدم) بوو. ڕووداوی قەڵای دمدمیش ئەو ڕووداوە بوو کە لە ساڵی (١٦٠٨)م ڕوویدا. کە ئەم بەروارەش دەکەوێتە چل ساڵەک پێش لە دایکبوونی خانی. شاعەباسی سەفەوی کاتێک هێرشی کردە سەر قەڵای دمدم، ئەو قەڵایەی کە دەکەوێتە باکووری ڕۆژئاوای ئێران، بۆ ئەوەی دەستی بەسەردابگرێت. بەڵام ئەم قەڵایە لە لایەن ئەمیری کورد (خانی لەپ زێرین) و شەرکەرە کوردەکان پارێزگاری لێکرا و تا کۆتاییان ڕووبەڕووی لەشکری سەفەوی بوونەوە و خۆیان بەدەستەوە نەدا. ئەم ڕووداوە یەکێکە لە ڕووداوە تراجیدییەکانی مێژووی کورد کە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر هەست و هۆشی خانی بەرجەستەکرد

یەکێکی تر لەو ڕووداوانەی کە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر بزاوتنی هزری نەتەوایەتیی خانی دروستکرد هێرشکردنە سەر شاری بتلیس بوو لە ساڵی (١٦٥٥)دا کە لەم بەروارەدا خانی لە ساڵی چوارەمی تەمەنیدا بوو. شاری بتلیس لەو کاتدا کە لە لایەن ئەمیری کورد (عبدال خان) بەڕێوە دەبردرا و وەکو ئیمارەتێکی تا بڵێی پێشکەوتووی ئەو سەردەم، خاوەنی سوپا و سیاسەت و ئابوری و ڕۆشەنبیری خۆی بوو هاوشێوەی کیانێکی سەربەخۆ، کە هەموو ئەمانەش ترسی لە دڵی نەیارەکانی دروست کرد و لە لایەن وەزیری عوسمانی پێشوو، والی (وان) کە ناوی (مەلیک ئەحمەد پاشا) بوو حەفتا هەزار شەرکەری کۆکردەوە، کە زۆربەی زۆری شەرکەرەکان کورد بوون و لە هێزی (هەکاری) و هێزی (بایەزید) و هێزی ناوچە کوردییەکان بوون، لە مانگی ڕەمەزانی پیرۆز هێرشیان کردە سەر شاری بتلیس و بە سەدان کەسیان لێ کوشتن و بە هەزارانیشیان لێ بەدیل گرتن. هەرچۆنێک بێت (عەبدال خان) بە ناچاری لە شار هەڵات و خۆی گەیاندە یەکێک لە عەشیرەتە کوردییەکان و خۆی ڕزگارکرد، بەڵام ماڵ و سامانی لە لایەن

هێرشکەرەکانەوە تاڵانکرا. ئەم ڕووداوەش بە ڕوونی لەم چەند دێرە شیعرانەی خانی بەرجەستەکراوە (فندی، ٢٠٠٨، ل. ٢٩-٣٨):

هندی ژ شەجاعەتێ غەیوورن

ئەو چەند ژ مینەتێ نەفوورن

ئەڤ غیرەت و ئەڤ علووێ هیممەت

بو مانعێ حەملێ بارێ میننەت

لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن

دائیم ب تەمەڕود و شیقاقن

گەر دێ هەبووا مە ئیتیحادەک

ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەک (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤-٤٥)

بەم شێوەیە دەبینین خانی کوڕی سەردەم و ژینگەکەی خۆیەتی و لەناو شعرەکانیدا بە ئاشکرا کاریگەریی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ڕۆشەنبیری سەردەمەکەی ڕەنگی داوەتەوە، کە هەر لەو پەروەردە و خوێندن و باوەڕەو ڕۆشەنبیرییە ئایینیەوە بگرە کە زەمینە و داڕێژەری هەست و هۆش و وێناکردنەکانی خانی بوون تا ئەو ڕووداو و کارەسات و پێشهاتە سیاسی و کۆمەڵایەتییانەی کە چارەنووسی سەردەم و کۆمەڵگای خانییان بنیات نابوو

٢,٢ هزری نەتەوایەتی و ئەحمەدی خانی

ئەحمەدی خانی لەبەر ئەوەی کە دەتوانین بڵێین تا ئێستا بە یەکەم شاعیری کلاسیکی کورد دادەنرێت کە پانتاییەکی بەرچاو لە ناوەرۆکی شیعرەکانی بەتایبەت لە بەرهەمی (مەم و زین)ەکەیدا بۆ کوردایەتی تەرخانبکات و وەکو کوردێک باس لە هەست و ناخ و هەڵویستی خۆی بەرامبەر بە باری سیاسی و نەتەوایەتی سەردەمی خۆی بکات. لەبەرئەوە لە ئەدەبی کوردیدا خانی شوێنێکی تایبەتی هەیە و دەمێکە بووەتە سەرنجی نووسەر و لێکۆڵەرانی دەرەکی و ناوخۆیی، چونکە هەروەک د. عەبدوڵڵا یاسین عەلی ئامێدی لە بارەی خانییەوە دەڵێت: ((بەناوبانگی خانی لەگەڵ شاکاری (مەم) و (زین) دا سنووری دووری وڵاتی بڕیوەوە بە جیهاندا بڵاوبۆتەوە.)) (ئامێدی، ل. ٢٠٠٥، ١٦١). هەر بۆیە دەبینین نووسەر و لێکۆلەران چ ئەوانەی باسی ئەدەبی کلاسیکی کوردی بە شێوەیەکی گشتی دەکەن، چ ئەوانەشی کە بە شێوەیەکی گشتی باسی هزری نەتەوایەتی لە ئەدەبی کوردیدا دەکەن، دەبێ باس لە خانی بکەن و گفتوگۆ و هەڵوەستە لەسەر شیعرەکانی بکەن و کەم و زۆر باس لە ناوەڕۆکی کوردایەتی خانی بکەن. ئەگەر بۆ ئەم مەبەستە چاوێک بەو لێکۆڵینەوانەدا بخشێنین کە باس لە هزری نەتەوایەتی لای خانی دەکەن دەبینین بە شێوەیەکی گشتی دەبنە سێ کۆمەڵە:

-کۆمەڵەی یەکەمیان، کە زۆربەی نووسەر و لێکۆڵەرەکان دەگرێتەوە، ئەحمەدی خانی بە ڕێچکە شکێنەری هزری نەتەوایەتی دادەنێن و وەکو سەرەتای مێژووی ناسیۆنالیزمی کوردی مامەڵەی لەگەڵدا دەکەن

-کۆمەڵەی دووەم، مەبەستمان لەم نووسەر و لێکۆڵەروانەن کە بە پشتبەستن بە بیروڕاکانی پێشوو باس لە خانی دەکەن و بیروراکانی ئەوان دووبارە دەکەنەوە

-کۆمەڵەی سێیەمیشیان، کە تاک تاکەی نووسەر و لێکۆڵەر دەگرێتەوە، کە ئەوانیش پێچەوانە، یان جیاواز لە کۆمەڵەی یەکەم پێیان وایە ناتوانرێت خانی بە ناسیۆنالیزم و گوتارەکەشی بە گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی دابنرێت

هەروەکو پێشتر ئاماژەمان پێدا زۆرێک لە لێکۆڵەر و نووسەران ئەحمەدی خانی بە ڕێچکە شکێن و باوکی هزری نەتەوایەتی کوردی دادەنێن و پێیان وایە خانی وەکو یەکەم ناسیۆنالیزمی کورد لە ناو شیعرەکانی زۆر بە ڕوونی باس لە دەربڕینی هەستی نەتەوایەتییەوە دەکات٤. کە ئەم بووچوونانەش لە لایەن نووسەرو لێکۆڵەروانێکی وەکو عەتا قەرەداغی بەرپەچ دراوەتەوە و ئەو پێی وایە ناتوانین خانی بە ناسیۆنالیزم و خاوەن گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی دابنێین، بۆ ئەو مەبەستە لەسەر چەند بنەماو مەنتق و بەڵگەیەک بۆچوونی خۆی دادەمەزرێنێت، بۆ نموونە

4 بۆ زیاتر زانیاری بگەڕێوە بۆ سەرچاوەکانی وەکو: (خەزنەدار، 0102) و (فندی، ٢٠٠٨، ل.١٠٢-١٠٢) و (ئامێدی، 5002)

-پێی وایە لەبەر ئەوەی ئەحمەدی خانی پاشخانێکی ئیسلامی هەبووە و لەو چوار چێوەیە پەنگی خواردووە ئەمە بەڵگەی ئەوەیە نەوەک هەر گوتاری ئەحمەدی خانی نابێتە گوتارێکی نەتەوایەتی کوردی، بەڵکو تواندنەوەی ناسنامەی کوردە لە ناو مێژووی ئیسلامدا. ئەم بۆچونەشی بەم شێوەیە دەخاتەڕوو: ((بێگومان ئەوە ئاشکرایە کە خانی شاعیریکی تا سەر ئیسقان پەیوەستبووە لە کەلتووری ئیسلامەوە و نەیویستووە لە دەرەوەی ئەو کەلتوورە و لە سنووریکی جیاواز لەودا کاربکات، بەشی زۆری ئەو مەسەلە فیکرییانەی کە لە شیعرەکانیدا خستوونیتیە ڕوو، ئەو مەسەلانەن کە پەیوەندییان بە مەسەلە فیکرییەکانی ناو فیکری ئیسلامیەوە هەیە و ئەگەر لە پەراویزیشدا چەند ڕستەیەک باسی کورد و کرمانج بکات ئەوە نابیتە بنیادنانی گوتاری نەتەوەیی، بەلکو بە پیچەوانەوە کارکردنی خانی بەو جۆرە هەولدانیکە بۆ جیگاکردنەوەی کورد لە سنووری گوتاری ئیسلامیدا کە ئەوەش پرۆژەیەکە پیم وایە ئامانجی تواندنەوەی کورد و کەلتووری کوردی و ناسنامەی کورد بوون لە ناو کەلتوور و ناسنامە و میژو و کەسیتی ئیسلامیدا لە پشتیەوە ڕاوەستاوە.)) (قەرەداغی، گەڕان بە دوای بووندا، ٢٠٠٢، ل. ٢٤٦-٢٤٧)

- ئەگەر هەڵوەستەیەک لەسەر ئەم وتانە بکەین، دەبینین موسڵمانبوونی خانی دەبێتە سەنگی مەحەکی بڕیارلەسەردانی، لە کاتێکدا ئەگەر بۆ سەردەمی خانی بگەڕێینەوە دەبینین دوو دەوڵەتی زلهێزی وەک عوسمانییەکان و فارسە سەفەوییەکان هەردووکیان خاوەنی ناسنامەیەکی ئیسلامی بوون و عوسمانیەکان لەسەر مەزهەبی سونی و سەفەوییەکانیش لەسەر مەزهەبی شیعی، هەر لەسەر ئەو دوو ناسنامە مەزهەبییە ئیسلامییە قەوارەی خۆیان دامەزراند و هەر بە پشت بەستن بە جیاوازیی مەزهەبیەوەش هەم پاراستن و هەمیش پاوانکاری و فراوانخوازی دەستەڵاتی خۆیان بەرجەستەدەکرد. هیچ نەتەوەیەک نییە تەواو بێ ئاین بێ، ئەگەر دەوڵەتانێکیش هەبن ئاینیان لە دەوڵەت جیاکردبێتەوە، بەڵام خۆ نەتەوەکەیان هەر ئاینێک یان چەندین ئاین و ئایدۆلۆژییان لە خۆگرتووە؟ لەبەر ئەوە پێمان وانییە بابەتی هەڵگری هزری ئیسلامیبوونی خانی لە هزری نەتەوایەتییەکەی کەم بکاتەوە، یان بڵێین توانەوەی کلتوری کوردی بێت. ئەگەر وابایە دەبایە ئێستا کلتوور و ناسنامەی نەتەوەیی فارس و تورک لە ناو کلتوور و ناسنامەی ئیسلام بتوابایەوە. بۆیە ئەگەر نەشتوانین بڵێن خانی ناسیۆنالیزم بووە بە مانا و چەمکی ئێستا، بەڵام دەتوانین بڵێن بە پێی چەمک و تێگەیشتنی سەردەمی خۆی؛ خانی خاوەنی هەست و هزری نەتەوایەتی کوردی بووە

-لەبەر ئەوەی ئەحمەدی خانی (١٦٥٠-١٧٠٧) لە سەردەمێک ژیاوە کە بریتییە لە سەدەی حەڤدەم و هەژدەیەم، واتە لە سەردەمانێک کە ناسیۆنالیزم نەک لە کوردستان و ڕۆژهەڵات، بەڵکو لە ئەوروپاش تەواو دەرنەکەوتبوو. بۆ ئەم مەبەستە ئەگەر پشت بە تیۆرەکانی ناسیۆنالیزمی سەر بە قوتابخانەی تیۆری مۆدێرنیست ببەستین. کە پێشتر باسمان کرد کە بە پێی ئەم قوتابخانە تیۆرییە، ناسیۆنالیزم لەگەڵ دەرکەوتنی مۆدێرنێتە و تەکنەلۆژیا و سەرمایەداری چەکەرەدەکات و سەدەی نۆزدەم سەدەی دەرکەوتنی ناسیۆنالیزمە و پێش ئەم سەدەیە هیچ نەتەوەیەک بوونی نەبووە، ئەو کاتە بێگومان دەبێ نەتەوایەتی خانی قبوڵ نەکرێت و هەروەها نەوەک تەنیا هەرگیز وا گومان نەبەین کە خانی بیری لە هزری نەتەوایەتی کردبێتەوە، بەڵکو دەبێ بڵێین نەک هەر کورد بگرە هیچ نەتەوەیەکی تریش لەم سەردەم لە ئارادانەبووە. بۆیە باسکردن لە هزری نەتەوایەتی لای خانی جێگەی گاڵتەجارییە. کەواتە عەتا قەرەداغی هەبوونی هەستی نەتەوایەتی لە سەردەمی خانی بە ناشیاو دادەنێت و هۆکاری ئەم ناشیاوییەش بەم شێوەیە دەخاتەڕوو: ((چونکە لە ڕووی زانستی ناسیۆنالیزمەوە نە لە قۆناغی ئەحمەدی خانی و نە لە قۆناغی نالیدا هەست و هۆشیاری نەتەوەیی یان بە زاراوەیەکی تر ناسیۆنالیزم نەک لە کوردستانی دواکەوتووی خێڵایەتی قۆناغی شوانکاری و گەرمیان و کویستان و ژیانی کشتوکالیدا سەری هەڵنەداوە بەلکو لە وڵاتانی دەوروبەری کوردستانیشدا ناسیۆنالیزم دەنەکەوتووە، ئیتر بە چ پێوانەیەک و بە چ لێکدانەوەیەک دەشێ شاعیرانی وەکو خانی و نالی کە جیاوازی میژووش لە نیوانیاندا هەیە بە ڕابەری فیکری نەتەوەیی کوردی دابنرین؟ ناسیۆنالیزم بەرهەمی مۆدیرنیتەیە واتە بەرهەمی شۆرشی پیشەسازی و تەکنۆلۆژیا.....)) (سەرچاوەی پێشوو). ئەگەر هاوشێوەی ئەو، واتە بە چاویلکەی تیۆری مۆدێرنیست سەیری خانی بکەین ئەوە بێگومان هزری نەتەوایەتی لای خانی هیچ مانایەکی نامێنێت. بەڵام باسەکە بەوەندە کۆتایی نایەت، چونکە خۆ تەنیا ئەم تیۆرەی ناسیۆنالیزم لە ئارادا نییە؟ ئەی ئەگەر بە چاویلکەی تیۆری پێشینەگەر لە هزری نەتەوایەتی خانی بڕوانیین؟ هەروەک لە بەشی یەکەم خستمانەڕوو کە بە پێی تیۆری پێشینەگەرەکان مێژووی ناسیۆنالیزم لە سەردەمێکی زۆر کۆنتر لە مێژووی مۆدێرنێتە سەر دەردەکات، تەنانەت گروپێک لە پێشینەگەرەکان مێژووی ناسیۆنالیزم بە درێژایی مێژووی مرۆڤایەتی درێژی دەکاتەوە. یان کەسێکی وەک (ئیرنست بارکەر) دەیگەڕێنێتەوە بۆ پێش مێژووی نووسراو. یان مێژوونووسی ئەوروپی وا هەیە مێژووی سەرهەڵدانی ناسیۆنالیزمی ئەوروپی دەگەڕێنێتەوە بۆ سەدەی دوازدەی زاینی[5]. هەروەها قوتابخانەی تیۆری مۆدیرنیست وەکو قوتابخانەیەکی ناسیۆنالیزم لە لایەن کەسێکی وەک (ئەنتۆنی سیمیس) یان کەسانی تر ڕووبەرووی چەندین ڕەخنە و کێشە بوویەوە، چونکە لە لێکدانەوەی مێژووی دروستبوونی نەتەوە و وڵاتەکانی جیهان ڕووبەرووی کورتهێنان بوویەوە و نەیتوانی وەڵامی هەموو پرسیارە جەوهەرییەکان

5 بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (عەلی، ٣١٠٢، ل. ٣٣-٦٣) و (قەرەداغی، گەڕان بەدوای بووندا، ٢٠٠٢، ل. ٨٤٢-٩٤٢) .

بداتـەوە. هەرچۆنێـک بێـت لێـرەدا بـە پێویسـتی نازانیـن بچینـە نـاو ئـەو وردەکارییانـەوە. کەواتـە ناکرێـت تەنیـا بـە پشـت بـەستن بـە تیۆرێکـی دیاریکـراوی بیانـی بڕیـار لەسـەر خانـی بدرێـت.

ئـەم دوو خاڵـەی خسـتمانەڕوو گرنگتریـن خـاڵ بـوون کـە بـۆ ڕەتکردنـەوەی هـزری نەتەوایەتـی لای خانـی پشـتی پێدەبەسترێـت. هەرچەنـدە لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە کەسـێکی وەکـو عەتـا قەرەداغـی نکۆڵـی لـە بوونـی هەسـتی نەتەوایەتـی لای خانـی دەکات، بـەڵام دیسـان لـە بەرامبـەر ئـەم بابەتـە ناسـیۆنالیزمییانەی خانـی لـە ناوەڕۆکـی شـیعرەکانی بەرجەسـتەی دەکات ناتوانێـت تەواو فەرامۆشـی بـکات، هەروەها بـۆ ئەوەیـش لەگـەڵ ئـەو قوتابخانـە تیۆرییـەی پشـتی پێبەسـتووە تێکنەگیرێـت دەڵێـت: ((دەشـێ هەنـدێ جـار تاکەکـەس پیـش قۆناغـی مێژوویـی پەرەسـەندنی کۆمەڵایەتـی بکەویـت بـەڵام ئـەوەش لەبـەر ئـەوەی زەمینـەی مـادی نییـە ناتوانێـت بنەمـای گوتارێکـی ئاشـکرا نەخشـە بکیشـیت، بەڵکـو لـە سـنووری ئامـاژەی لاواز تیپـەر نـاکات کـە ئـەوە خانـی و نالـی لـەو حالەتـە زیاتـر نییـە، حالەتـی هەسـتێکی سـادەی دیسـپلین نەکـراو.)) (قەرەداغـی، گوتـاری ناسـیۆنالیزمی کـوردی، ٢٠٠٧، ل. ٦٧) لێـرەدا دەبینیـن ئـەم تەعبیرکردنـە لـە خانـی وەکـو پـۆزش هێنانەوەیـەک، یـان وەکـو دانپێدانێکـی ناچارانـە لـە بەرامبـەر هەسـت و هـزری نەتەوایەتـی خانـی دەخرێتـەڕوو. یـان کـە لـە شـوێنێکی تـردا لـە باسـی هـزری نەتەوایەتـی لـە سـەردەمی میرنشـینەکاندا دەڵێـت: ((... دەشـێ لـە قۆناغـی میرنشـینەکاندا تاکـە کەسـی واش هەبوبێـت کـە هوشـیاری نەتەوایەتـی هەبووبێـت، بـۆ نموونـە دەشـێ ئەحمـەدی خانـی لـەو تاکـە کەسـانە دابنرێ، بـەڵام مـادەم نەتـەوە خـۆی وەکـو دامەزراوێکـی کۆمەڵایەتـی –سیاسـی پێکنەهاتـووە ئـەوا هوشـیاری تاکـە کـەس کاریگەرییەکـی ئەوتـۆی نابێـت.)) (قەرەداغـی، گوتـاری ناسـیۆنالیزمی کـوردی، ٢٠٠٧، ل. ٦٧). کەواتـە هەرچۆنێـک بێـت ئـەو بیروڕایـەی کـە دان بـە هـزری نەتەوایەتـی لـە نـاو شـیعرەکانی خانـی نانێـت، بـەڵام بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکان دان بـە هۆشـیاری نەتەوایەتـی تاکەکەسـی خانـی دەنێـت و خانـی دەهێنێتـەوە ڕێـزی نەتەوەخـوازەکان. بۆیـە ئەگـەر خانـی لـە سـەردەمێکیش بووبـێ کـە دەرنەکەوتنـی نەتـەوە و نەتەوایەتـی بـە پێـی پێناسـەی ئەمـڕۆ لـە ئـارادا نەبووبێـت، بـەڵام بەپێـی پێناسـەی نەتەوایەتـی سـەردەمی خـۆی؛ خانـی وەکـو شـاعێرێکی کلاسـیکی کـوردی خاوەنـی هەسـت و هۆشـیاری نەتەوایەتـی بـووە و ویسـتوویەتی هـزری نەتەوایەتـی بەرجەسـتەکراوی نـاو ناوەڕۆکـی شـیعرەکانی بکاتـە زەنگـی هۆشـیارکردنەوەی نەتەوەکـەی و هاوشـێوەی نەتەوەکانـی تـر بێتـە پێشـەوە و ببێتـە خاوەنـی دەسـتەڵات و قـەوارەی خۆیـان. بـۆ ئـەم مەبەسـتەش گێرانـەوەی چیرۆکێکـی خۆشەویسـتی میللـی بـە شـیعر بەنـاوی (مـەم و زیـن) دەکاتـە ئامـراز و بیانوویـەک تاوەکـو خـەم و مەبەسـتە نەتەوایەتییەکـەی خـۆی پـێ بەرجەسـتە بـکات، هـەروەک خـۆشـی بـە دێـرە شـیعرێک بـاس لـەم ڕاسـتییە دەکات و دەڵێـت

شەرحا غەمێ دل بکم فەسانە

زینێ و مەمێ بکم بـەهــانە (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٥٢)

هەرچۆنێـک بێـت بـۆ زیاتـر خسـتنەڕووی هـزری نەتەوایەتـی لـە لای خانیـدا، چەنـد لایەنێکـی گرنگـی هـزری نەتەوایەتـی لـە ناوەڕۆکـی شیعرەکانی دەخەینـەڕوو:

١,٢,٢ دیاریکردنی ناسنامە

خانـی لـە ناوەڕۆکـی شـیعرەکانیدا هەمـوو کـوردەکان لـە یـەک ڕەگـەز کۆدەکاتـەوە و بەرامبـەر تـورک و عـەرەب و فارسـیان دادەنێـت. واتـە کوردەکانـی سـەر بـە هەمـوو میرنشـین و خێـڵ و عەشـیرەتێک بەیـەک نـاوی کۆکـراوەی گشـتی دەبـات و هەمـوو نازناوەکانـی وەکـو: بایەزیـدی، بتلیسـی، هـەکاری، یـان... هتـد بەلاوەدەنێـت و تەنیـا بەیـەک ڕەگـەز ناویـان دەبـات و جیاوازیـان لـە نێوانـدا ناهێڵێـت و بەمـەش دەیەوێـت پێیـان بڵێـت کـە ئێـوەی کـورد هەمـوو یـەک ڕەگـەزن و دەبـێ وەک یـەک دەسـتە و تاقـم بەرامبـەر ڕەگەزەکانـی تـر ببنـەوە. بەمـەش ناسـنامەیەکی سروشـتی بـۆ کوردەکان دووپـات دەکاتـەوە و کوردەکان لـە یـەک ناسـنامەی سروشـتی، کـە کـورد بوونـە کۆدەکاتـەوە. خانـی لـە شـیعرەکانیدا لـە چەنـد شـوێنێک نـاوی کـورد دەبـات و هیـچ کات نازنـاو و جیاکاریـی بـۆ ناخاتـەڕوو، بەڵکـو بـە (کورمانـج، ئەکـراد) وەکـو زاراوەیەکـی گشـتی بـۆ هەمـوو کـورد ناویـان دەبـات. بـۆ نموونـە کـە دەڵێـت

ئەز مامە د حیکمەتا خودێدا

کــورمـــانج د دەولەتا دنێدا

ئایە ب چ وەجهآ مانە مەحرووم

بیلجوملە ژ بۆ چ بوونە مەحکووم (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤)

لێـرەدا خانـی زاراوەی (کورمانـج) بـۆ هەمـوو کـورد بەبـێ جیـاوازی بـەکار دەهێنێـت و بەمـەش هەموویـان لـە یـەک ڕەگـەز کـۆ دەکاتـەوە

و بەرامبەر بە ڕەگەزەکانی تری دەوڵەتی دونیا بەرامبەریان دەکاتەوە

بفکر ژی عەرەب حەتا ڤە گورجان

کورمانجییە بوویە شبهی بورجان

ئەڤ ڕوم و عەجەم ب وان حەسارن

کورمـــانج هەمی ل چار کەنارن

هەردوو تەرەفان قەبیلێ کورمانج

بۆ تیرێ قەزا کرینە ئـــامـــانج (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤)

لێرەشدا هەر زاراوەی (کورمانج)ی بۆ هەموو کوردان بەبێ جیاوازی بەکارهێناوە و لە بەرامبەر ڕۆم و عەجەم بەکاریهێناوە و جیاوازی لە نێوان ڕەگەزی کوردان لەگەڵ ئەم دوو ڕەگەزە بەرجەستەکردووە و لەسەر بنەمای برایەتیی ئاینی نەیکردوون بە یەک ڕەگەز. بەڵکو لەسەر بنەمای نەتەوایەتی لێکی جودا کردوونەتەوە. کە ئەمەش هزری کوردایەتی ئەحمەدی خانی بەرجەستەدەکات

دا خەلق نەبێژتن کو ئەکـــراد

بێ مەعریفەتن بێ ئەسل و بونیاد

ئەنواعێ میللەل خودان کتێبن

کـورمـانج تەنێ دبێ حسێبن (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٦)

دەبینین دیسان خانی زاراوەیەکی گشتی وەک (ئەکراد) و (کورمانج) بەکار دەهێنێت و هەموو میللەتانی جیهان لە لایەک دادەنێ و کوردیش لە لایەکی تر ئەمەش جیاکارییەکی ئاشکرای ڕەگەزی کوردە لە میللەتەکانی تر و ناسنامەیەکی سروشتی دروستکردنە بۆ کورد بەرامبەر بە هەموو میللەتەکانی تر، بەوەی کە دەڵێت با نەڵێن هەموو جۆرە میللەتێک، واتە: هەموو ڕەگەزێکی نەتەوەیی جیهان، خاوەن کتێبن بەتەنیا کورد بەبێ کتێبن.

٢،٢،٢ بەرجەستەکردنی ناسنامەی کلتوری کوردی/ کلتوری ئازایەتی و چاونەترسی و ناتەبایی و دووبەرەکی

خانی لە پاڵ ئەوەی لە ناوەڕۆکی شیعرەکانیدا ڕەگەزی هەموو کوردان بەیەک نەتەوە دەخاتەڕوو، باس لە کلتورو کەسایەتی کوردانیش دەکات و ناسنامەیەکی کلتوریيان لە چەند لایەنێکەوە بۆ نمایش دەکات و پێیان دەڵێت ئێوە خاوەنی ئەم جۆرە ناسنامە کلتورییەن، کە بەمەش هەم دەیەوێت کلتورێکی هاوبەشیان بۆ بەرجەستە بکات و هەمیش جیایان بکاتەوە لە نەتەوەکانی تری وەکو عەرەب و تورک و فارس. پاشانیش خاڵی لاوازو بەهێزی ئەم کلتورەیان بۆ دەخاتەڕوو، پێیان دەڵێت کە پێویستە کلتورەکەتان بە پێی بەرژەوەندییە گشتی و نەتەوەییەکە ڕێکبخەن

بە شێوەیەکی گشتی کلتور ((ئەو سیستەمە هزریە کۆمەڵایەتیە بوتە دەستوری کۆمەڵگا لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتیکاندا پەیڕەوی دەکات. جۆری کولتورەکان سەقامگیرە لەسەر ئاستی هوشیاری کۆمەڵگاکە. جیاوازی کولتوری قۆناغەکانی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و سیستەمی ئابووری پێکهاتە چینایەتیەکان گۆڕانی بەسەردا دێت و هاتووە.)) (چنگیانی، ٢٠١٧، ل. ٣٢). خانی دەیەوێت ئەم سیستەمە هزرییە کۆمەڵایەتییەی کۆمەڵگای کوردی بخاتەڕوو، کە ڕۆڵی هەیە لەسەر ژێردەستی و سەربەرزی کورد. بۆ نموونە دێت باسی ئازایەتی کورد دەکات و بەشان و باڵی شەرکەرو سەرۆکە کوردییەکان دا هەڵدەڵێت و دەیەوێت بە بیریان بهێنێتەوە کە ئێوە کەسانی لێهاتوو بەجەرگن، بەمەش دەیەوێت هەم پێیان بڵێت شورەییە بۆ کەسانێکی وەکو ئێوە ئازا؛ ژێردەست و زەلیلی بێگانە بن و هەمیش دەیەوێت ئەم خاڵە کلتورییە بەهێزەیان بخاتەوە پێش چاو و پێیان بڵێت ئێوە دەتوانن ببنە خاوەنی هێز و دەستەڵات و شایەنی ئەوەن بێگانە خزمەتکاری ئێوە بن، نەوەک بە پێچەوانەوە. لەبارەی کلتوری ئازایەتی کوردان (شەرەفخانی بەدلیسی) دەڵێت: ((زۆربەری کوردەکان ئازاد و ئازا و بوێر و جوامێر و مێرخاس و گەڕناس و بەکار و بەفیز ودەمارن)) (بدلیسی، ٢٠٠٦، ل. ٢٢). ئەو وتەیەی شەرەفخانیش دڵنیاکەرەوەیەکی بەهێزە لە هەبوونی کلتوری بەجەرگی کوردەکان. خانی لەم چەند دێرەی خوارەوەدا زۆر بە ئاشکرا باسی کلتوری جوامێری و ئازایی و چاونەترسی کوردان دەکات و دەڵێت

ئایا ب چ وەجهی مانە مەحرووم

بیلجومله ژ بۆ چ بوونە مەحکووم

وان گرتی ب شیر شەهرێ شوهرەت

تەسخـیر کرن بیلادێ هیممەت

هەر میرەکێ وان ببەزلێ حاتەم

هەر مێرەکێ وان برەزمێ ڕۆستەم

بفکر ژێ عەرەب خەتا ڤە گورجان

کورمانجییە بوویە، شبهآ بورجان

ئەڤ ڕوم و عەجەم ب وان حەصارن

کورمانج هەمی ل چار کـەنـارن

هەردوو تەرەفان قەبیلێ کرمانج

تۆ تیرآ قەزا کرینە ئامانج

کویا کول سەر حەدان کلیدن

هەر تایفە سەددەکن سەدیدن

ئەڤ قولزومێ ڕوم و بەحرێ تاجیک

هندی کو بکن خروج و تەحریک

کورمانج دبن ب خون مولەتتەخ

وان ژێک ڤە دکن میسالێ بەرزەخ

جوامێری و هیممەت و سەخاوەت

مێرێنی و غیرەت و جەلادەت

ئەو خەتمە ژ بۆ قەبیلێ ئەکراد

وان دانە ب شیر و هیممەتێ داد (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤)

خانـی زۆر بەجوانـی ئـەم کلتـورەی ئازایەتـی و چـاو نەترسـیی کـوردان دەخاتـەڕوو تەنانـەت پارێـزراوی و بەردەوامـی دەسـتەڵاتی ڕۆم و عەجـەم هـەر بـۆ ئازایەتیـی کـوردان و خزمەتـی ئـەوان دەگەڕێنێتـەوە. هەروەهـا بـاس لـەوە دەکات کـە ئازایەتـی و جوامێـری کـورد ئەوەنـدە زۆرە کـە وایکـردووە لـە ناوخۆیانـدا بـۆ یـەکتری سـەر دانەنوێنـن و کلتـوری یـەکتر قبوڵنەکـردن و دووبەرەکـی، وەکـو لایەنێکـی نەرێنـی کلتـووری بێتـە پێشـەوە و کـە ئەمـەش هۆکارێکـی سـەرەکییە لـە ناتەبایـی و پارچـە پارچەیـی کـورد و نەبوونـی یەکێتـی و یەکرێـزی. ئـەم کلتـورە نەرێنییـە (شـەرەفخانی بتلیسـی)یش لـە (شـەرەفنامە)کەی خۆیـدا باسـی کـردووە کـە دەڵێـت: ((کـوردەکان ئەگـەر ئاکارێکـی ناپەسـندیان هەبـێ، هـەر ئەوەندەیـە: کەسـیان سـەر بـۆ کەسـیان ناچەمینـی و بـۆ یـەکتر نایەنـە بەرکەمەنـد و هـەر وەک تاکە-تاکە، هـەر کەسـە بیـر لـە سـەربەرزی خـۆی دەکاتـەوە، بەتێکڕایـی بیـر لـە سـەربڵندی تێکڕایـی ناکـەن و پشـتی یـەکتری ناگـرن و نابنـە یـەک.)) (بدلیسـی، ٢٠٠٦، ل. ٢٥). دیـارە ئـەم کلتـورە تایبەتمەندییەکـی دێرینـی نەتـەوەی کـوردە، کـە خانـی بـەم شـێوەیە لـە شـیعرەکانی بەرجەسـتەی دەکات:

هندی ژ شەجاعەتێ غەیوورن

ئەو چەند ژ مینەتێ نەفوورن

ئەڤ غیرەت و ئەڤ علووێ هیممەت

بو مانعێ حەملێ بارێ میننەت (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤-٤٥)

هەر وەها زیاتر لەسەر ئەم باسە بەردەوام دەبێت و دەڵێت:

لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن

دائیم ب تەمەڕود و شیقاقن

گەر دێ هەبووا مە ئیتیحادەک

ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەک

ڕووم و عەرەب و عەجەم تەمامی

هەمیان ژ مەڕا دکر غولامی

تەکمیل دکر مە دین و دەولەت

تەحسیل دکر مە عیلم و حیکمەت

تەمییز دبوون ژ هەڤ مەقالات

مومتاز دبوون خودان کەمالات (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٥)

بەم شێوەیە دەبینین ڕاستەوخۆ ڕوو لە کوردان دەکات و پێیان دەڵێت کە ئێمە لە نێو خۆماندا سازشمان نییە و بەردەوام لە ناکۆکی و ململانێ داین و ئەگەر ڕێککەوتن و سازانمان هەبایە ئێستا نەتەوەکانی تر هەموویان دەبوونە خزمەتکاری ئێمەو ئێمەش دین و کیانی خۆمان تەواودەکرد و بەرەو زانست و پێشکەوتن هەنگاومان دەنا. کەواتە لێرەدا خانی دەیەوێت بە کوردان بڵێت کە لەبەر ئەوەی ئێمە خاوەنی کلتوری سازش و یەکرێزی نیین، بۆیە هەردەم پاشکۆ و خزمەتکاری میللەتانی ترین و نەمانتوانییوە دین و قەوارە و پێشکەوتنی خۆمان مسۆگەربکەین، بۆیە پێویستە هۆشیار ببنەوەو واز لەم کلتوور و خووە نەرێنییە بهێنن و دەست بخەنە ناو دەستی یەک، تاوەکو بەو یەکدەستییە مافی سەربەستی خۆتان بەدەست بهێنن. بەستنەوەی دین و دەوڵەت بەیەکەوە لەلایەن خانییەوە نیشانەی هۆشیاری نەتەوەیی خانی وەکو زانایەکی ئاینی ئیسلامی کوردی دەسەلمێنێت، ((... زانایانی ئاینی بەوە هۆشیار بوون بەبێ بوونی پیرۆزی نەتەوەی پیروزی دینی سەقامگیر نابێ چونکە دین بەشێک و سەرچاوەیەکی گرنگی کولتوری هوشیاری کۆمەڵە کولتوری هوشیاری کۆمەڵیش پێگەیەکی گرنگی کەسایەتی نەتەوەیە بۆیە بێ پاراستنی کەسایەتیی نەتەوەی کەسایەتی ڕۆشنبیری نەتەوەیش دەچێتە ژێر هەرەشەی بێ ڕیزیەوە. ئەمەیە ئەو میکانیزمە هوشیاریە هزری مۆدیرن بۆ تێکەڵاوکردنی چمکە هزریەکانی کۆمەڵێک مرۆڤ بۆ پاراستنی سەروەری و ئازادی نەتەوە.)) (چنگیانی، ٢٠١٧، ل. ٤٢) خانیش بەپێی سەردەمی خۆی درکی بەم ڕاستییە کردووە، بۆیە دین و قەوارە پێکەوە دەبەستێتەوە، ئەگینا خۆ خانی لەو سەردەم کێشەی لەگەڵ ئاینی دەوڵەتی عوسمانی نەبووە و هەروەک ئاشکرایە کە دەوڵەتی عوسمانی دەوڵەتێکی ئیسلامی سونی بووە و خۆی بە میراتگر و خزمەتکاری ئەم ئاینە ناساندووە

٣،٢،٢ خۆزگەی سەرۆك و پاشایەکی کورد

یەکێکی تر لە هزری نەتەوایەتی لای خانی وروژاندنی باسی سەرۆک و پاشایەکی دەستەڵاتداری کوردییە بۆ ئەوەی لە ڕێگەی هێز و تەخت و تەنجی ئەم پاشا کوردەوە میللەتی کورد بوون و ژینی خۆی مسۆگەر بکات و ئەو قەدر و قیمەتەی کە پێی نەدراوە بۆی بیگەڕێنێتەوە، هەروەک دەڵێت

قەت مومکینە ئەڤ ژ چەرخێ لەولەب

تالع ببتن ژ بۆ مە کەوکەب

بەختێ مە ژ بۆ مەرا ببت یار

جارەک ببتن ژ خواب هوشیار

رابت ژ مەژی جیهان پەناهەک

پەیدا ببتن مــە پادشـــاهەک

شـیرێ هونەرا مــە بێتە دانین

قەدرێ قەلەمـا مــە بێتە زانین

دەردێ مەببینتن عـیـلاجێ

عـیلمێ مــە ببــینتن ڕەواجێ

گەر دێ هەبوبا مــە ســەرفرازەک

صاحیب کەرەمەک، سوخەن نەوازەک

نەقدێ مە دبوو ب سککە مەسکووک

نەدما وەهـە بێ ڕەواج و مـەشکووک

هەرچەندی کو خالیص و تـەمـیــزن

نەقـــدەین ب سککەیێ عــەزیزن

لە شوێنێکی تردا دەڵێ:

گــەردی هەبوویا مــە پادشـــاهەک

لایق بدیبا خـــودێ کـــولاهەک

تەعــیین ببوویا ژ بۆ وی تەختەک

زاهیر ڤــەدبوو ژ بۆ مــە بەختەک

حاصیل ببوویا ژ بۆ وی تاجــەک

ئەلبەتتە د بوو مەژی ڕەواجــەک

غەمخواری دکر ل مە یەتیـمـان

تینانە دەرێ ژ دەست لەئیـمـان

غالیب نەدبوو ل سەر مە ئەڤ ڕوم

نەدبوونە خــرابەیێ د دەست بوم

مەحکومێ عەلییە و صەعالیک

مەغلووب و موتیعێ تورک و تاجیک (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٢-٤٣)

خانی خـەون بـە هەبوونـی پاشـایەکی کـوردەوە دەبینێـت و هەمـوو ئـاوات و خۆزگەکانـی پێیـەوە دەبەسـتێتەوە و وا دەخاتـەڕوو کـە ئەگـەر کوردێـک ببایـە بـە پاشـا و خاوەنـی هێـز و تـاج و تەختـی خـۆی ئـا ئـەو کات بەخـت ڕوو لـە کـورد دەکات و دەبێتـە خـاوەن ڕێـزو سـکەی دراوی تایبـەت بەخۆیـی و دراوی ئـاوا بـێنرخ نەدەمایـەوە و هیچـی تـر بێگانـە بەسـەریدا زاڵ نابـوو، ئیتر کـورد سـەربەخۆیی خـۆی ڕامدەکـرد و هەیبـەت و بوونـی خـۆی بەرجەسـتە دەکـرد. بـەڵام دیـارە ئـەم هـزرە نەتەوایەتییـەی خانی تەنیـا لـە خۆزگـە و ئومێـد و دەربڕینـی هەسـتێکی شـاعیرانە خـۆی پێشکەشـکردووە و هیواخواسـتنی کرانـەوەی دەرگایەکـی بەختـە بەسـەر نەگبەتـی و نەهامەتییەکانی کـورددا

٢-٢-٤ هێز بنەمای زامنکردنی قەوارەیە

خانـی بـە پێـی تێگەیشـتنی خۆیـی و بنەماکانـی گەیشـتنە دەسـتەڵات و کیـان لـەو سـەردەمدا، یەکێـک لـە هـۆکارە سـەرەکییەکانی

گەیشتن بە سەرکەوتنی کورد بۆ گرتنە دەستی ئامرازەکانی شەرو هەبوونی هێز و زەبر و زەنگ دەگەڕێنێتەوە. لێرەدا خانی وەک (میکاڤیلی) و (هوبز) هێز بە بنەمای دەسەڵات دەزانێت، چونکە هەریەکە لەم دووانە ((لە لایانگرانی بەکارهێنانی هێز بوون بۆ پێکهێنانی دەوڵەت، لە ئێستادا و لە دەوڵەتە مۆدێرنەکانیشدا پشت ئەستوور بە هێزە جیاوازەکانی دەوڵەت ئامانجە ستراتیژی و نیشتمانیەکان و ئارامی و ئاسایش دەچەسپێت.)) (مەحمود، ل. ٢٠١٧، ٦٥). لەگەڵ ئەوەشدا خانی لە پاڵ شمشێر چاکەش فەرامۆش ناکات و دوای هێزو شمشێر دەیهێنێتە پێشەوە. هەروەک خانی دەڵێت

هەرچی برە شیرێ دەستێ هیممەت

زەبت کر ژ خوە ڕا بمێری دەولەت

لەورا کو جیهان وەکی عەرووسە

وێ حوکم د دەستێ شیرێ ڕووسە

لێ عەقد و صیداق و مەهر و کابین

لوتف و کەرەم و عەتا و بەخشین

پرسی ژ دەنێ من ئەڤ ب حیکمەت

مەهراتە چ؟ گۆتە من کو هیممەت

حاصل کو دنێ ب شیر و ئیحسان

تەسخیر دبت ژ بۆیێ ئینسان (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٣)

لێرەدا دەبینین خانی بە ئاشکرا داوای هەبوونی هێز و گرتنە دەستی ئامرازی شەر بەتایبەت لە لایەن میر و سەرۆکە کوردەکان بۆ ئەوەی لەم ڕێگەیەوە بتوانن سەرۆکایەتیی دەسەلات مسۆگەر بکەن و شمشێر و ئامرازی هێز لە دەست کێ دابێت ئەو دەتوانێت بووکی جیهان بۆخۆی ڕامبکات. ((ئینجا (چاکە) واتە هەڵس و کەوتێکی ژیرانە لەگەڵ دەوروبەر ڕەفتارو ئەنجام بدەی. لێرەدا دەبینین خانی (هێز) دەخاتە پێش چاکەوکرداری باش و بە بناغەی سەرەکی دا دەنێ بۆ بەرگری و سەرکەوتن و ڕزگاربوون، ئینجا دێتە سەر (چاکە)، چونکە خانی دەزانێ و لەو باوەڕەدابوو چاکەیەکی قەلس و لاواز لە جیهانێکدا کە هێزو خورتی داگیری کردووەو دەیبا بەرێوە، ناتوانێ بژی و خۆی بپارێزێ.)) (ئامێدی، ٢٠٠٥، ل. ٧٣). بۆیە دەبێ چاکە و ئیحسان لە شوێنی خۆی بەکاربهێنرێت، دەتوانین خوێندنەوەی ئەوەی بۆ بکەین و بڵێین دەبێت هێز لە شوێنی خۆیی و چاکەش لە کاتی خۆی بە حەکیمانە بەکاربهێنرێت و نابێ ساویلکانە و لاوازانە هەڵسوکەوت بکەن، تاوەکو بەکارتان نەهێنن

٢-٢-٥ وروژاندن و دروستکردنی هەست و ویستی ئازادی و سەربەخۆیی

مرۆڤ هەر لە ئەزەلەوە حەز لە ئازادی دەکات، بە شێوەیەکی وا کە دەتوانین بڵێین: ((ژیان یانی ئازادی. ژیان بێ ئازادی بوونی نەبێ باشترە بۆیە مرۆڤە ئازادیخوازەکان ژیان دەکەن بە قوربانی ئازادی. ئازادی ئەو هەستە بەپێزەیە مرۆڤ دەگەینیتە ئاستێک هەست بە بوونی خۆی وەک بونەوەرێک بکات. لەدێر زەمانەوە فاکتەرەکانی گشت گرفتە گەورەکانی مرۆڤایەتی و جەنگەکان لە پاراستنی کەسایەتی ئازادی نەتەوە هاتووە.)) (چنگیانی، ل. ٢٠١٧، ٤٠). کەواتە هەر لە ڕێگەی ئازادییەوە مرۆڤ دەتوانێت بوون و ژینی خۆی بەرجەستەبکات هەر بۆیە خانی لە شیعرەکانیدا خەون بە ئازادی و سەربەخۆیی گەلەکەی دەبینێت و ئەو سەربەخۆییەش بە بوونی دەستەڵاتی پاشا و کیانێك دەبەستێتەوە و پێی وایە ئەگەر کورد خەونی پاشایەکی بە دەستەڵات و تەخت و تاج بۆ بهاتبایە دی ئەو کات کورد لە ژێردەستی ڕزگاری دەبوو، هەروەک لەم دوو دێرە شیعرەدا ئاماژە بەو ڕزگاری و ئازادییە دەکات

غەمخواری دکر ل مە یەتیمان

تینانە دەرێ ژ دەست لەئیمان

غالیب نەدبوو ل سەر مە ئەڤ ڕوم

نەدبوونە خرابەیێ د دەست بوم (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٣)

لێرەدا خانی بابەتی ئازادی و ڕزگاربوون لە ژێر چەپۆکی بێگانە بەدەست هێنانی سەربەخۆیی بە گوێی کورد دا دەدات. خانی هزری ئازادی نەتەوایەتی پەسندتر دەکات لە هزری ژێردەستی بۆ دەوڵەتێکی ئایینی وەکو ڕۆم، بەمەش خانی ئەو ڕاستییە دووپات دەکاتەوە کە دەڵێت: ((لە نێوان بلانسی هزری دینی و پیرۆزی ئازادی نەتەوەیدا هزری نەتەوایەتی بەهێزترە لە دینەکان.)) (چنگیانی، ٢٠١٧، ل. ٤٠)

٢-٢-٦ خزمەتی زمان و ئەدەبیات

خانی ئەگەرچی شاعیرێکی کلاسیک بوو لە هەمان کاتیش مەلایەکی حوجرە بوو، بەڵام هەستی بەوە کردووە کە پێویستە ئەو وەکو کوردێک خزمەتی زمان و ئەدەبیاتی خۆی بکات، ئەگەر لە چوارچێوەی قاڵبی هونەری بێگانەش بێت. واتە خانی ویستوویەتی هەم وەکو شاعێرە مەزنەکانی عەرەب و ڕۆم و عەجەم بەرهەمە شیعریەکانی خۆی بنووسێت و هەمیش لە ڕێگەی بەرهەمەکانییەوە خزمەتێک بە نەتەوەکەی پێشکەش بکات. بۆ ئەم مەبەستە بەرهەمی شیعری (مەم و زین)ەکەی باشترین بەڵگەیە. خانی هەر لە ناوەڕۆکی دیرە شیعرەکانی خۆی ئاماژە بەو خزمەتە دەکات و پیشانی دەدات بە مەبەست بە زمانی کوردی ئەم بەرهەمە دانسقەیەی هۆنیوەتەوە. هەر لەم بارەیەوە د. مارف خەزنەدار لە باسی (مەم و زینی) خانیدا دەڵێت: ((چیرۆکی شیعری (مەم و زین) وێنەی بەرزی زمانی ئەدەبی کوردییە، شاعیر لەو ڕۆژگارەدا لەوە گەیشتبوو کە پێویستی سەرشانیەتی زمانی کوردی بپارێزێ و پێشی بخا)) (خەزنەدار، ل. ٢٠١٠، ٤٠٩). هەست کردن بە ئەرکێکی وا پیشاندانی هزری نەتەوایەتی خانییە. چونکە ((زمان تەنیا فاکتێک نییە بۆ تێگەیشتن و دیالۆگی نێوان دوو مرۆڤ. بەڵکو فاکتێکە بۆ گەشەکردنی تاک و کۆمەڵ و شوناسنامە و هوشیاری نەتەوە.)) (چنگیانی، ل. ٢٠١٧، ١٢). هەروەها هەروەک (((ڕۆسۆ، هردر، فیشتە) دەڵێن ڕۆحی نەتەوە لە زمانی ڕەسەنی نەتەوەیدایە.)) (سەرچاوەی پێشوو) هەر بۆیە ئاوردانەوەی خانی لە زمانی نەتەوایەتی و گرینگی پێدانی و بەرهەمهێنانی دەقی ئەدەبی بەو زمانە لایەنێکی ڕووناکی هزری نەتەوایەتی خانی دەردەخات. خانی دەیەوێت بە بەرهەمی (مەم و زین)ی نەوەک هەر خزمەتی زمانی کوردی بکات بەڵکو دەیەوێت ببێتە مایەی شانازی کوردان لە نێو میللەتانی تردا. هەروەک دەڵێت

خانی ژ کەمالێ بێ کەمالی

مەیدانێ کەمالێ دیتی خالی

یەعنی نە ژ قابیلی و خەبیری

بەلکی ب تەعصوب و عەشیری

حاصل ژ عیناد ئەگەر ژ بێداد

ئەڤ بیدعەتە کر خیلافێ موعتاد

صافی شەمراند ڤەخوار دوردی

مانەندێ دەری لیسانێ کوردی

ئینایە نیزام و ئینتزامێ

کێشایە جەفا ژ بۆ وێ عامێ

دا خەلق نەبێژتن کو ئەکراد

بێ مەعریفەتن بێ ئەصل و بونیاد

ئەنواعێ میللەل خودان کتێبن

کورمانج تەنێ دبێ حسێبن (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٦)

لێرەدا دەبینین زۆر بە ڕوونی باسی نووسینی بەرهەمەکەی بە زمانی کوردی دەکات و بیانووی ئەم کارەشی بۆ ئەوە دەگەڕێنێتەوە کە بۆ ئەوەی کەس نەڵێت کورد خاوەنی بەرهەم و کتێب نین و بێ مەعریفەت و نەزانن. ئەم خەم و بیانووەی خانی لە هەست و هزری نەتەوایەتی سەرچاوەی گرتووە

٧-٢-٢ هەوڵ بۆ بەرجەستەکردنی هەست و هۆشیاری نەتەوەیی

خانی وەکو شاعێرێکی کلاسیکی کوردی هەستی نەتەوایەتییەکی ئاشکرای لە دوو توێی ناوەڕۆکی شیعرەکانی پێشکەش کردووەو زۆر شانازی و ڕێزی بۆ نەتەوەکەی دەربڕیوە. دەتوانین بڵێین کە هەستی نەتەوایەتیش بریتییە لە ڕێز لە خۆنان و شانازی بەخۆکردن (خانی، ٢٠٠٨، ل. ٤٤). خانی جگە لە دەربڕینی هەستی خۆی بۆ نەتەوەکەی ڕووداوەکاتە کوردان و دەیەوێت تەڵی هەستی کوردایەتییان بژەنێت و بە بیریان بهێنێتەوە کە ئەوان کوردن و هاو ڕەگەزی یەکن و خاوەنی ئازایەتی و سەروەری و لێهاتوویی خۆیانن و... هتد. بەمەش دەیەوێت نەتەوەکەی هۆشیار بکاتەوە و هۆشیاری نەتەوەیی لە ڕێگای شیعرەکانی بڵاوبکاتەوە. بۆ ئەو مەبەستە دەبینین هەموو ئەو خاڵانەی، کە لە پێش ئەم باسەدا، بۆ دەرخستنی هزری نەتەوایەتی خانی خستمانەڕوو هەموویان ئەوە دووپات دەکەنەوە کە خانی لە ڕێگەی شیعرەکانی هەوڵیداوە کار لەسەر هۆشیاری نەتەوایەتیی نەتەوە پەرتووبڵاوەکەی بکات، بۆیە لێرەدا نامانەوێت ئەم باسانە دووبارە بکەینەوە

کاریگەری هزری نەتەوایەتی خانی لەسەر هۆشیاری نەتەوایەتی ئەدیب و ڕۆشەنبیرانی کورد دەبینرێت. ئەوەتا حاجی قادری کۆیی شاعێری ناسراوی کورد، کە نزیکەی دوو سەدە دوای سەردەمی خانی دەردەکەوێت، پاش ئەوەی دەچێتە ئەستەمبوڵ و بە (مەم و زین)ی خانی ئاشنا دەبێت، ئەم ئاشنا بوونە دەبێتە سەرچاوەی گەشەسەندنی هزر و هۆشیاریی نەتەوایەتی حاجی و تەنانەت هەندێک لێکۆڵەر لە ڕووی هزری نەتەوایەتییەوە حاجی بە قوتابی و درێژە پێدەری خانی دادەنێن. هەروەها حاجی بە وتەی خۆی، کە ئەمیر جەلادەت بەدرخان بۆمان دەگوازێتەوە، پشتراستی (مەم و زین)ی خانی وەکو کتابێکی نەتەوایەتی کورد دەکاتەوە[6]

لە کۆتاییدا ئەوەی لە هزری نەتەوایەتی تێبینی دەکرێت ئەوەیە کە خانی وەکو لێکۆڵەر و شارەزایەکی لایەنی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردی، دێت باس لە نەتەوەی کورد دەکات و دەست لەسەر ئەو دەردانە دادەنێت کە بوونەتە لەمپەر لە بەردەم گەیشتن بە سەربەخۆیی و کیانی کوردی، هەروەکو پێشتر خستمانەڕوو دەردەکانیش بەگشتی بریتییە لە نەبوونی سازش و یەکرێزی و یەکگرتنی نێوان میرنیشین و خێل و عەشیرەتە کوردەکان. ئەو دەردەی کە تا ئەمرۆش کورد بەدەستییەوە دەناڵێنێت هەروەک د. مارف خەزنەدار لەو بارەیەوە دەڵێت: ((شاعیر بەو داخەوە سەری ناوەتەوە کە سەربەخۆیی کوردی نەدیوە، گیانی پاکی لەوانەیە هەست بەوە بکا کە ئەو نەبوونی یەکێتییە تا ئێستا لە کۆمەڵی کوردەواریدا لەناو نەچووە.)) (خەزنەدار، ٢٠١٠، ل. ٤١٨). هەروەها بنەما و یاساو تیۆری گەیشتن بە پاشا و تەخت و تاج و دەستەڵات و دروستکردنی کیان بە پێی لێکدانەوەی ئەو سەردەم بۆ هەبوونی هێز و ئامرازی شەر و زەبرو زەنگ دەگەرێنێتەوە، کە ئەمەش بنەمای سەرەکیی دروستبوونی دەوڵەتەکانی ئەو سەردەم بوونە. بۆیە ڕێنمایی و دیاریکردنی دەرمانی دووەمی بۆ کورد دەستگرتنە بە هێزو تیفاقی جەنگ

هەروەها خانی کار لەسەر چەند لایەنێکی بنیاتی نەتەوەی کورد، وەکو: ڕەگەز، کولتور، زمان،... هتد، دەکات و وەکو هۆشیاری نەتەوەیی لە ناوەڕۆکی شیعرەکانی دەیانخاتەڕوو. بەڵام ئەوەی جێگەی هەڵوەستە لەسەرکردنە ئەوەیە کە نابینرێت کە خانی باس لە چوارچێوەی خاکی نیشتمان بکات، یان بڵێین نازانین خانی دەیەوێت لە چوارچێوەی چ سنوورێ قەوارەیەك بۆ کورد دروست بێت. ڕەنگە خانی تەنیا مەبەستی هەبوونی پاشا و قەوارەیەکی کوردیی وایە کە کوردەکان لە ژێر سێبەر و سایەی بحەسێنەوە، جا ئەم دەسەلاتە چ ناوچە و شوێن گرنگ نییە. واتە: زیاتر مەبەستی لە کیانێك نەتەوەییە، نەوەک دەوڵەتی نیشتمانی، یان بڵێین قەوارەیەکی کوردی، نەوەک نیشتمانی. دەتوانین بڵێین ئەمەش هەروەک ویستی جولەکەکان بۆ قەوارە، یان ئەو شێوە کیانە نەتەوەییەی کە شێخ مەحموودی نەمر دەیەویست بۆ کورد دایمەزرێنێت. هەرچۆنێک بێت خانی خەونی بە قەوارەیەکی نەتەوایەتیی کوردی هاو شێوەی ڕۆم و فارس دەبینی و دەیویست کوردیش وەک ئەوان خاوەنی بوون و کیانی خۆی بێت

ئەنجام

لە میانەی ئەم توێژینەوەیە لەسەر هزری نەتەوایەتی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، بە نموونەی شیعرەکانی ئەحمەدی خانی، بە شێوەیەکی گشتی گەیشتین بەم ئەنجامانە

-هزری نەتەوایەتی لە نێو شیعری کلاسیکیی کوردیدا مێژوویەکی درێژی خۆی هەیە کە دەتوانین بڵێین سێ چوار سەدە پێش ئێستا بە پێی چەمکی نەتەوایەتی ئەو سەردەم ئەم جۆرە هزرە لە لای شاعێری کلاسیکی کوردی (ئەحمەدی خانی) دەردەکەوێت. خانی وەکو مەلا و ڕوناکبیر و شاعێرێکی ئەو سەردەم هەستی بە جیاوازی و زوڵمی نەتەوەکانی تری دەوروبەر کردووە و تێگەیشتووە کە کوردیش وەکو نەتەوەیەکی جیاواز و پێویستە هەر وەکو نەتەوەکانی تر یەک دەست و یەک هێز هەوڵی خۆیان

6 بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: (فندی، 8002، ل. 131-071)

کۆبکەنـەوە و لـە ژێـر سـێبەری پاشـا و دەسـتەڵاتێک ئـازادی و مـاف و ئەرزشـی خۆیـان مسـۆگەر بکـەن

-خانـی لـە (مـەم و زین)ەکەیـدا بـە ئاشـکرا بـاس لـە بوونـی خـۆی وەک کوردێـک دەکات و خـۆی لـە نەتەوەکانـی تـری ئـەو سـەردەم جیادەکاتـەوە. هەروەهـا، هـەروەک خۆشـی لـە ناوەڕۆکـی (مـەم و زین)ەکـەی ئامـاژە بـەو ڕاسـتییە دەکات، کـە (مـەم و زین)ەکـەی دەکاتە بەهانەیـەک بـۆ ئـەوەی پەیام و هـزری نەتەوایەتـی خـۆی پـێ ئاراسـتە بـکات و خێـڵ و میرنشـین و هەمـوو کەسایەتییە کـوردەکان بـە هەسـت و هۆشـیاری نەتەوایەتـی لـە خـەوی غەفلـەت بـە ئـاگا بێنێتـەوە، تاوەکـو چـیتر نەکەونـە گیانـی یـەکتری و بـە شـەڕو ناکۆکـی و ململانـێ و دووبەرەکـی ناوخـۆ غافـل نەبـن، تـا لـە ئەنجامـدا بێگانـە بەسـەریاندا زاڵ نەبـن و نەبنـە ژێردەسـت و خزمەتکاریـان. بـە بیریـان دەهێنێتـەوە کـە ئـەوان هەموویـان کـوردن و سـەر بـە یـەک ڕەگـەز و نەتـەوەن و خاوەنـی ئازایەتـی و چاونەترسـی و لێهاتوویـی تایبەتـن، بۆیـە دەبێـت لەگـەڵ یـەک تەبـاو یەکگرتووبـن و دووربـن لـە دووبەرەکـی و بێگانەپەرسـتی، ئیـتر بـە یەکێتـی و هێـز دەتوانـن دەسـتەڵاتی خۆتـان بسـەپێنن و پاشـاو تەخـت و تانـج مسـۆگەر بکـەن و لـە ئەنجامـدا نەتەوەکانـی تـری دەوروبـەر بەناچـاری خۆیـان دەبنـە گوێرایـەڵ و خزمەتکارتـان. بەمشـێوەیە خانـی هـزری نەتەوایەتـی خـۆی لـە شـیعرەکانیدا بـە ڕوونـی بەرجەسـتە دەکات

سەرچاوەکان

Huard-Champoux, M. (2008). Des théories du nationalisme à la construction identitaire nationale: l'identité nationale dans un contexte de légitimation politique en chine. Mémoire de maîtrise. (s. l. Laliberté, Ed.) Université du québec à montréal

بدلیسی, م. (٢٠٠٦). شەرەفنامە.(و. م. هەژار هەولێر: ئاراس.

جەعفەر عەلی. (٢٠١٣). ناسیۆنالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردی. هەولێر: رۆژهەڵات.

چنگیانی, ج. (٢٠١٧). هەنگاوەکان بەرەو دەوڵەت. هەولێر: حاجی هاشم.

خانی, ئ. (٢٠٠٨). مەم و زین. (ئ. و. هەژار، هەولێر: ئاراس.

خەزنەدار, م. (٢٠١٠). مێژووی ئەدەبی کوردی. هەولێر: ئاراس.

سمیس, ئ. د. (٢٠٠٤). نەتەوەخوازی، تیۆری و ئایدۆلۆجی و مێژوو. (و. هـ. سیوەیلی، هەولێر: ئاراس.

سەلام, ئ. ع. (٢٠٠١). سۆسیۆلۆژیای شیعری کوردی(لە دەقی شیعری نەسرینی فایەق بێکەسدا). گۆڤاری کاروان(١٥٥), ١٥٥-١٦٤.

شـەمس, س. (٢٠١٢, ١١ ٢٧). براڤـی ناسـیۆنالیزم و دەوڵەت-نەتـەوە، پێکهێنانـی دەوڵەتـی سـەربەخۆی کوردسـتان لـە نێـوان خـەون و ڕاسـتی دا. Retrieved from https://www.blogger.com/profile/٠٩٨١٤٤١١٦٢٩١٦٨٢٧٠٠٢٩

صالـح, ئ. ك. (٢٠١٠). ڕەخنـەی کۆمەڵایەتـی و پراکتیزەکردنـی لـە شـیعرەکانی گۆرانـدا. نامـەی ماسـتەر: فاکەڵتـی پـەروەردە زانکـۆی سـەلاحەدین

عومەر, م. ئ. (٢٠٠٥). ئەدەب و کۆمەڵگا. هەولێر: گۆڤاری ڕامان.

فندی, ر. (٢٠٠٨). الفکر القومی الکوردی بین خانی و حاجی قادر الکویی. ؟: ؟.

قانع, م. و. (٢٠٠٥). ناسیۆنالیزم و سەفەر. سلێمانی: ڕەنج.

قەرەداغی, ع. (٢٠٠٢). گەڕان بە دوای بووندا. سلێمانی: سەردەم.

قەرەداغی, ع. (٢٠٠٧). گوتاری ناسیۆنالیزمی کوردی. سلێمانی: ڕەنج.

کۆچێرا, ك. (٢٠١٣). بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد و ویستی سەربەخۆیی. (و. ح. ڕەستگار, .Ed) هەولێر: چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

مستەفا, س. ح. (٢٠١٥). بیـری نەتەوەیـی و بەرنگاریـی لـە شیعرەکانی (کامـەران موکـری)دا. زانکـۆی سـلێمانی: نامـەی ماسـتەر فاکەڵتـی زانسـتە مرۆڤایەتییـەکان

مناف, م. (٢٠١٦). دیداری هزری نەتەوەیی. هەولێر: ڕۆژهەڵات.

مەحمود, ئ. (٢٠١٧). ڕۆڵی هێز لە بە دەوڵەتبوونی کوردستاندا. سلێمانی: سەردەم.

مەزهەر, ك. (٢٠٠١). چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد. (ئ. ع. زەنگەنە, Ed.) بغداد: الادیب البغدادیة.

ئاگرین, ع. ع. (١٩٩٤). شیعری سیاسی کوردی لە خوارووی کوردستان (١٩١٨-١٨٣٠). نامەی ماستەر: زانکۆی سەلاحەدین- هەولێر.

ئامێدی, ع. ی. (٢٠٠٥). هۆنراوەی بەرگری لە بەرهەمی چەند شاعیرێکی کرمانجی سەروودا (١٩٣٩-١٩٧٠). هەولێر: وەزارەتی پەروەردە

ئەحمەد, ك. م. (٢٠٠٠). کوردی سلێمانی و بەغدا لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا ، : گۆڤاری پەیڤین ژمارە ٩سلێمانی.

ئەرگون, ز. (٢٠١٧). نەریتا نەتەوەیی د هەڵبەستا نوویا کوردیدە (١٨٨٠-١٩٧٠). زانکۆی زاخۆ: نامەی دکتۆرا فاکەڵتیی زانستە مرۆڤایەتییەکان

ئەلعەزاوی, ق. ج. (٢٠١٥). ڕەگ و ڕیشەکانی ناسیۆنالیزمی تورکی. و. د. موحسین ئەحمەد عومەر، ئیستانبوڵ: بەردان.

Çavkanî I References

Huard-Champoux, M. (2008). Des théories du nationalisme à la construction identitaire nationale: l'identité nationale dans un contexte de légitimation politique en chine. Mémoire de maîtrise. (s. l. Laliberté, Ed.) Université du québec à montréal.

Bidlîsî, M. (2006). şerrefname.(û. m. hejar hewlêr: aras.

Ce'fer 'Elî. (2013). nasyonalîzm û nasyonalîzmî kurdî. hewlêr: rojhellat.

Çingyanî, C. (2017). hengawekan berew dewllet. hewlêr: hacî haşm.

Xanî, E. (2008). Mem û Zîn.wergêranî Hejar, Hewlêr: Aras.

Xeznedar, M. (2010). Mêjûy edebî kurdî. Hewlêr: Aras.

Simîs, . D. (2004). Netewexwazî, Tiyorî û aydolocî û mêjû. (wergêranî Sîweylî, Hewlêr: Aras.

Selam, . '. (2001). Sosyolojyay şî›rî Kurdî (Le deqî şî'rî Nesrînî Fayeq Bêkesda). govarî Karwan(155), 155-164.

Şemis, S. (2012, 11 27). bzavî nasyonalîzm û dewllet-netewe, pêkhênanî dewlletî serbexoy kurdistan le nêwan xewn û rastî da. . Retrieved from hittpis://www.blogger.com/profile/09814411629168270029

Salih, . k. (2010). rexney komellayetî û praktîzekirdnî le şî'rekanî Goran da. namey Master: fakultî Perwerde Zankoy Selahedîn.

'Umer, M . (2005). edeb û komellga. Hewlêr: Govarî Raman.

Findî, R. (2008). Alfîkrul- qewmî Elkurdî beyne Xanî we Hacî Qadir El-koyî. ?: ?.

Qani', M. Û. (2005). Nasyonalîzm û Sefer. Silêmanî: Renc.

Qeredaxî, 'E. (2002). Geran be dway bûn da. Silêmanî: Serdem.

Qeredaxî, 'E. (2007). Gutarî nasyonalîzmî kurdî. Silêmanî: Renc.

Koçêra, K. (2013). Bizûtnewey neteweyî kurd û wîstî serbexoyî. (û. H. Restgar, Ed.) Hewlêr: çapxaney Rojhellat.

Mistefa, S. H. (2015). Bîrî neteweyî û beringarîy le şî'rekanî (Kameran Mukrî)da. Zankoy Silêmanî: Namey master fakultî Zaniste Mirovayetîyekan.

Menaf, M. (2016). Dîdarî hizrî neteweyî. Hewlêr: Rojhellat.

Mehmud, . (2017). Rollî hêz le be dewlletbûnî Kurdistan da. Silêmanî: Serdem.

Mezher, K. (2001). Çend Laperreyek le mêjûy gelî Kurd. (. '. Zengene, Ed.) Bexdad: El-Edîbul-Bexdadiye.

Agirîn, '. '. (1994). Şî›rî Siyasî kurdî le xwarûy Kurdistan (1918-1830). Namey master: Zankoy Selahedîn- Hewlêr.

Amêdî, '. Î. (2005). Honrawey bergrî le berhemî çend şa'îrêkî kirmancî serû da (1939-1970). Hewlêr: Wezaretî Perwerde.

Ehmed, K. M. (2000). Kurdî Silêmanî û Bexda le nêwan herdû cengî cîhanî da , : govarî Peyvîn Jimare 9 Silêmanî.

Ergun, Z. (2017). Nerîta neteweyî di hellbesta nûya kurdî de (1880-1970). zankoy Zaxo: Namey doktora fakultî zaniste mrovayetîyekan.

El’ezawî, Q. C. (2015). Reg û rîşekanî nasyonalîzmî Turkî. û. Dr. Muhsîn Ehmed ‘Umer, İstanbul: Berdan.

EXTENDED SUMMARY

The aim of this research is an attempt to discuss, identify and present national thought in Kurdish poetry in general and national thought in classical Kurdish poet Ahmadi Khani in particular.

In classical Kurdish poetry, Ahmadi Khani is considered the father of national thought, which reflects all the principles of national identity in his works. The influence of Khani's national thought on the national consciousness of Kurdish writers and intellectuals can also be seen. However, it should be noted that Khani, with an Islamic background, tried to express national feelings within the framework of Islam.

National thought as one of the most important and sensitive issues has become the subject and content of many literary genres, especially poetry. Kurdish literature has welcomed national thought and Kurdish poets have written hundreds of poems and works on it. The first person to look at this issue very clearly is the classical Kurdish poet Ahmadi Khani, who is called the pioneer and even the father of Kurdish national thought. This study has tried to devote its content to national thought in general and the classical Kurdish poet (Khani) in particular and to unveil the national thought that Khani embodied in his work. This study also attempts to discuss the different opinions of Kurdish writers and researchers on Khani's national thought. For this purpose, the content of the research is divided into two main parts. In the first part, national thought is presented in several aspects such as: concepts, theories, history of emergence and relationship with literature. In the second part, he focuses on Khani, as an example of a classical Kurdish poet, several aspects of national thought in his Mam and Zin, such as: embodying Kurdish cultural identity, culture of courage, fearlessness, discord and division The desire for freedom and independence in the heart of the Kurdish nation, the service of language Kurdish literature and efforts to embody national feelings and consciousness, etc.

In general, this study attempts to answer several key questions:

- What are Khani's national ideas and how are they embodied?

Q: What are the opinions of Kurdish researchers and writers about Khani's national thought in general and do they all agree on the same opinion, or do they differ? how and why

The researcher wants to achieve some scientific results by answering these main questions.

Of course, our research, like all other research, has overcome several problems. In general, we can say that the existence of different texts of Khani's Mam and Zeen and the lack of translation and interpretation in Sorani dialect.

This research is conducted within the framework of a qualitative approach and on the basis of interpretation and description, to determine the national thought of the classical Kurdish poet (Khani). The samples of poems are unlikely and deliberately analyzed according to their importance to the discussion.

We can say that there are more than one reason behind the choice of this topic, as the content and subject of our research, the most obvious of which is due to the attractiveness and importance of this topic.

This study includes several results, but the most important are:

National thought has a long history in classical Kurdish poetry. We can say that three or four centuries ago, according to the national concept of that time, this kind of thought appeared in the classical Kurdish poet (Ahmadi Khani). Khani, as a mullah, intellectual and poet of that time, felt the

differences and oppression of other nations around him and understood that Kurds as a different nation should unite their efforts to ensure their freedom, rights and values under the shadow of a king.

Khani in his Mam and Zeen openly talks about his existence as a Kurd and distinguishes himself from other nations of that time. He also points out the fact that he uses his Mam and Zeen as an excuse to direct his national message and thought and to awaken Kurdish tribes, emirates and all Kurdish personalities with national feelings and consciousness, so that they no longer fall into each other's souls Do not neglect internal conflicts and divisions, so that foreigners do not dominate them and become their subjects and servants. He reminds them that they are all Kurds and belong to the same race and nation and have special courage, fearlessness and skills. Therefore, they must be united and avoid divisions and xenophobia Your servant. Thus, Khan clearly expresses his national thought in his poems.

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
(19) March 2025

پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا

Marginalisation of Women in Kurdish Literary History

Kürt Edebiyat Tarihinde Kadının Ötekileştirilmesi

Farangis Ghaderi

https://orcid.org/0000-0002-1706-2561 I f.ghaderi@exeter.ac.uk
Dr. Lecturer in Gender and Kurdish Studies, Institute of Arab and Islamic Studies, University of Exeter, UK
ROR ID: https://ror.org/03yghzc09

Jêgir *Citation* Atıf	*Artuklu Kurdology* (19). 59-77 پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا Ghaderi, F. (2025). DOI: 10.35859/artuklukurdology.1640662
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	15.03.2025
Dîroka Qebûlê *Acceptance Date* Kabul Tarihi	28.03.2025
Dîroka Weşandinê *Publication Date* Yayın tarihi	30.03.2023
Cureyê Gotarê *Article Type* Makale Türü	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemtî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk *Ethical Statement* Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola Întihalê *Plagiarism Checks* Benzerlik Kontrolü	Belê – İntihal.net *Yes – İntihal.net* Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendiyan *Conflicts of Interest* Çıkar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. *There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.* Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî *Grant Support* Maddi Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telîfê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. *Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên Îndeksan	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Linguistic Bibliography

کورتە

ژنان لە مێژووی کلتووری و فیکری کوردیدا پەراوێزخراون. مێژووی ئەدەبی کوردی زیاتر مێژوویێکی پیاوانە و بەشداری ژنانی کورد لە پەرەپێدانی ئەدەبی کوردی وەک دیاردەیەکی نوێ کە لە ساڵانی ١٩٨٠وە دەستی پێکردووە مامەڵەی لەگەڵ کراوە. پەراوێزخستنی ژنان لە ئەنتۆلۆژیا ئەدەبییەکان و وەرگێڕان و توێژینەوە ئەکادیمییەکاندا دووبارە و بەهێزتر کراوەتەوە. سەرەڕای ئەوەی لە دە ساڵی ڕابردوودا چەندین دەستنووسی نوێ دۆزراوەتەوە و لەنێویاندا بەرهەمی ژنانی تێدایە کە ئاڵنگاری «نەبوونی» ژنان لە بەرهەمهێنانی کلتووری کوردیی کردووە، بەڵام هێشتا نەتوانراوە هەڵسەنگاندنێکی جدی نوێ بۆ مێژووی ئەدەبی و پێکهاتە ئەدەبییەکانی بکرێتەوە.

لەم لێکۆڵینەوەدا، پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردی و میکانیزمەکانی دوورخستنەوەی نووسەرانی ژنی کورد تاوتوێ دەکەم. هەروەها باس لە هۆکارەکان دەکەم و کاریگەری کێشەی بێدەوڵەتی و چەوساندنەوەی کلتووری و زمانی، پیاوسالاری، و هەروەها دینامیکیەتی هێز لە نێوان جۆرەکانی زمانی کوردی و هێزە سیاسی و کلتوورییەکان. هەروەها بە پشتبەستن بە لێکۆڵینەوەکانم لەسەر ئارشیفە گشتییەکان و تایبەتییەکانی باشوری کوردستان، باس لە دەرفەتەکانی دۆزینەوە و ئاشکراکردنی دەنگە وون بووەکانی ژنانی کورد دەکەم. لە ڕێگەی گەڕان بە ناو بڵاوکراوە ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکان زانیاری بەنرخ و گرنگ دەربارەی بەرهەمە فیکری و ئەدەبییەکانی ژنانی کورد ئاشکرا دەبن و تەنانەت دەتوانین دەنگە لەبیرکراوەکان بدۆزینەوە. هەروەها گەڕان لە ناو ئارشیفە تایبەتەکان و مێژووی زارەکی دەرفەتی بێوێنە بۆ زیندووکردنەوەی بەرهەمی ژنانی ئەدیبی وونبووی کورد دروست دەکەن

وشەی سەرەکی

مێژووی ئەدەبی، ژنان، پەراوێزخستن، ئەرشیف

خاڵە سەرەکییەکان

مێژووی ئەدەبی کوردی وێنایەکی پیاوانەی هەیە و ژنان بە گشتی غایبن.

پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی، ئەنتۆلۆژییا، و لێکۆڵینەوەکانی ئەدەبیاتی کوردی دووبارە دەبێتەوە.

هۆکارەکانی پەراوێز خستنی ژنان لە مێژووی فکری و ئەدەبی کوردی بریتین لە بێدەڵەتی، چەوساندنەوەی کلتووری و زمانی، پیاوسالاری، و دینامیکیەتی هێز لە نێوان جۆرەکانی زمانی کوردین.

ڕێگاکانی دۆزینەوەی دەنگی ونبووی ژنان بریتین لە گەڕان لە ناو ئەرشیفەکان، ڕۆژنامە و گۆڤارە کۆنەکان، دەستنووسەکان، و مێژووی زارەکی.

Abstract

Women are highly marginalized in Kurdish cultural and intellectual history. The history of Kurdish literature is virtually a men's history, and Kurdish women's contribution to the development of Kurdish literature has been discussed as a recent phenomenon, emerging only from the 1980s. The exclusion of women has been reproduced and reinforced in literary anthologies, translation, and in academic research. Although uncovering new manuscripts, including women's works, over the last decade has to some extent challenged the assumption of the "absence" of women in Kurdish cultural production, it has not instigated serious re-evaluation of the literary history and the canon. In this chapter, I examine the erasure of women from Kurdish literary history and exclusionary mechanisms that Kurdish women writers have faced, from statelessness and cultural and linguistic suppression to patriarchy as well as the power dynamic between Kurdish language varieties, political and cultural forces. Drawing on my recent investigation and scoping of public and private archives in Iraqi Kurdistan, I also discuss opportunities that archives offer in uncovering women's voices. I argue and demonstrate that re-examining primary source materials such as early Kurdish periodicals provide valuable information on Kurdish women's intellectual and literary production and can even recover forgotten women's voices. Early Kurdish publications, private archives, and oral history also offer unique possibilities to

revive women's lost literary creations.

Keywords: Literary history, Kurds, women, marginalisation, archive

Highlights

Kurdish literary history has a male dominated image and women are generally absent.

The marginalisation of women is reproduced and reinforced in literary historiographies, anthologies, and academic studies on Kurdish literature.

The reasons for marginalisation of Kurdish women literati incldue statelessness, cultural and linguistic suppression, patriarchy, and the power dynamic between Kurdish language varieties.

Strategies to uncover Kurdish women's writings include excavating archives, investigating early Kurdish periodicals and publications, manuscripts, and oral history.

Öz

Kadınlar Kürt kültürel ve entelektüel tarihinde oldukça marjinalleştirilmiştir. Kürt edebiyatının tarihi neredeyse bir erkek tarihidir ve Kürt kadınlarının Kürt edebiyatının gelişimine katkısı, ancak 1980'lerden itibaren ortaya çıkan yeni bir olgu olarak tartışılmıştır. Kadınların dışlanması, edebi antolojilerde, çevirilerde ve akademik araştırmalarda yeniden üretilmiş ve pekiştirilmiştir. Son on yılda, kadınların eserleri de dahil olmak üzere yeni el yazmalarının ortaya çıkarılması, Kürt kültürel üretiminde kadınların "yokluğu" varsayımını bir ölçüde sorgulasa da, edebiyat tarihinin ve kanonunun ciddi bir şekilde yeniden değerlendirilmesini teşvik etmemiştir. Bu bölümde, Kürt edebiyat tarihinden kadınların silinmesini ve Kürt kadın yazarların karşı karşıya kaldığı dışlayıcı mekanizmaları, devletsizlikten, kültürel ve dilsel baskıdan ataerkilliğe ve Kürt dil çeşitliliğinden, siyasi ve kültürel güçler arasındaki güç dinamiklerine kadar inceliyorum. Irak Kürdistanı'ndaki kamusal ve özel arşivler üzerine yakın zamanda yaptığım araştırma ve kapsamlandırmadan yararlanarak, arşivlerin kadınların seslerini açığa çıkarmada sunduğu fırsatları da tartışıyorum. Erken dönem Kürt süreli yayınları gibi birincil kaynak materyallerinin yeniden incelenmesinin Kürt kadınlarının entelektüel ve edebi üretimi hakkında değerli bilgiler sağladığını ve hatta unutulmuş kadın seslerini geri getirebileceğini tartışıyor ve ortaya koyuyorum. Erken dönem Kürt yayınları, özel arşivler ve sözlü tarih de kadınların kaybolmuş edebi eserlerini canlandırmak için benzersiz olanaklar sunuyor.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat tarihi, Kürtler, kadın, ötekileştirme, arşiv.

Öne Çıkanlar

Kürt edebiyat tarihi erkek egemen bir imgeye sahiptir ve genellikle kadının yeri yoktur.

Kadınların ötekileştirilmesi, edebiyat tarih yazınında, antolojilerde ve Kürt edebiyatı üzerine yapılan akademik çalışmalarda yeniden üretilir ve pekiştirilir.

Kürt kadın edebiyatçıların marjinalleşmesinin nedenleri arasında vatansızlık, kültürel ve dilsel baskı, ataerkillik ve Kürtçe dil farklılıkları arasındaki güç dinamiği yer alıyor.

Kürt kadınlarının yazılarını ortaya çıkarmaya yönelik stratejiler arasında arşivlerin taranması, erken dönem Kürtçe süreli yayınların, el yazmalarının ve sözlü tarihin araştırılması yer almaktadır.

پێشەکی

لێکۆڵینەوە لە سەر ژنانی کورد و بەشداریکردنیان لە کۆمەڵگە و مێژوو و کولتووری کوردیدا لە ڕووی مێژووییەوە سنووردار بووە. ئاستەنگگەلێکی سیستماتیک وەکوو بێدەوڵەتی، بە تاوان کردنی پرسی کورد و نەبوونی پشتیوانی ماددی و دامەزراوەیی هەر وەک شەهرزاد موجاب (٢٠٢١، ل. ١٦-١٧) ئاماژەی پێداوە، ڕێگربوونە لە دروست بوون و بڵاوبوونەوەی زانیاری لەبارەی ژنانی کورد. سەرەڕای ئەمانە لە گەڵ پەرەسەندنی بواری کوردۆلۆژی لە ماوەی دوو دەیەی ڕابردوودا، لێکۆڵینەوە سەبارەت بە ژنانی کورد و ڕۆڵیان لە داڕشتنی سیاسەت و کولتوور و هونەری کوردیدا لە هەڵکشان بووە، ئەگەرچی بە هێواشی. یەکێک لەو بوارانەی گۆڕانکارییەکانی ئومێدبەخشن بواری ئەدەبی کوردییە، بەڵام هێشتا وێنەیەکی پیاوانە بەسەر ئەدەبی کوردیدا زاڵە و ڕەخنەگرانی ئەدەبی وەک دیاردەیەکی نوێ باسی بەشداری ژنان دەکەن. مێژووی ئەدەبی کوردی تەنیا چەند دەنگێکی ژنانی لە شیعری کلاسیک تۆمارکردووە و نووسینی ژنان زۆرتر لە هەشتاکانەوە لەبەرچاوگیراوە. هەتاکو ئێستا غیابی ژن لە ئەدەبیاتی کوردیدا وەک «ڕاستییەکی جێگەی داخ» باس دەکرێت. بەڵام دۆزینەوەی کۆمەڵێک دەستنووس و لە ناویاندا چەند بەرهەمێکی ژنان ئاڵنگاری ئەم باوەڕە چەسپاوەی کردووە. لەم لێکۆڵینەوەدا، باس لە پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردی و ئەو تێڕوانینە نووسینی ژنان بە دیاردەیەکی درەنگ وەختانە ناوەبا دەکەم. هەروەها تیشک دەخەمە سەر میکانیزمەکانی پەراوێزخستنی ژنان و باسی ڕێکارەکانی دەرخستن و دۆزینەوەی دەنگی ژنان و ئاڵنگاری دەرکردن و پەراوێزخستنیان دەکەم

ئەم وتارە لە سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا، غیاب و پەراوێزخستنی ژنی کورد نیشان دەدەم لە سەرچاوە سەرەکییەکان، لەوانە مێژووی ئەدەبیی کوردی، ئەنتۆلۆژیا و دەقە بنەڕەتییەکانی ڕەخنەی ئەدەبی کوردی. پاشان ئەوە دەخەمەڕوو کە چۆن ئەم سەرچاوە بنەڕەتییانە دەوریان هەبووە لە پەراوێزخستنی دەنگی ژنان لە ئەدەبدا و چۆن ئەو پەراوێزخستنانە لە وەرگێڕانی ئەدەبی کوردی و پرۆگرامەکانی خوێندندا دووپات دەبێتەوە و دەچەسپێنرێت. لە بەشی دووەمدا باس لە هۆکارەکانی پەراوێزخستنی ژنانی کورد لە مێژوو و ئەدەبدا دەکەم کە بریتین لە بێدەوڵەتی، سەرکوتکردنی سیاسی و کەمینەسازی، دینامیزمی دەسەڵات لە نێوان زمانە\دیالێکتە کوردییەکان و پیاوسالاری. لە کۆتاییدا باس لە پۆتانسێلەکانی ئەرشیفە گشتی و تایبەتییەکان، گۆڤار و بڵاوکراوە سەرەتاییە کوردییەکان و مێژووی زارەکی دەکەم بۆ دۆزینەوە و دەرخستنی دەنگی وونبووی ژنان و ئاڵنگاریکردنی غیابی ژنان لە مێژووی کوردیدا.

پەراوێزخستنی ژن لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا

بە چاوخشاندنێک بە کتێبەکانی مێژووی ئەدەبی کوردی، ڕەخنەی ئەدەبی، و ئەنتۆلۆژییەکان و هەروەها ئەو لێکۆڵینەوە ئەکادیمییانەی تایبەتن بە ئەدەبی کوردی، بەڕوونی پەراوێزخستنی ژنانی ئەدیبمان بۆ دەردەکەوێت. بۆ نموونە یەکێک لە گرنگترین سەرچاوەکانی مێژووی ئەدەبی کوردی کتێبی مێژووی ئەدەبی کوردی (٢٠٠١-٢٠٠٧)ی مارف خەزنەدارە، کە لە حەوت بەرگدا ڕووماڵی ئەدەبیاتی کوردی لە سەدەکانی ناوەڕاستەوە تاوەکو ١٩٧٥ دەکات. ئەم کۆمەڵە بەرگە زیاتر لە سەد و شەست دەروازە لەسەر شاعیر و نووسەران لەخۆ دەگرێ کە تەنیا سێیان ژنن (میهرەبان (١٨٥٨-١٩٠٥)، جیهان ئارا (١٨٥٩-١٩١١]، و ئامینە (نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەم –نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم) (٢٠٠٤، ل. ٦١١-٢٢). بەرگی پێنج تا حەوتەم ساڵانی ١٩١٤ تا ١٩٧٥ دەگرێتەوە و سەد دەروازە لەخۆدەگرێت کە هەموویان شاعیر و نووسەرانی پیاون. کتێبەکانی خەزنەدار سەرچاوەی سەرەکی لێکۆڵینەوە و پرۆگرامی خوێندنی ئەدەبی کوردین لە زانکۆکانی باشووری کوردستان و ڕۆڵیان هەبووە لە چەسپاندنی ئەو بۆچوونەی کە نووسینی ژنان دیاردەیەکی نوێیە لە ئەدەبی کوردیدا. یەکەم کتێب لەسەر مێژووی ئەدەبی کوردی بەناوی (مێژووی ئەدەبی کوردی) لە لایەن عەلائێدین سەجادییەوە لە ساڵی ١٩٥٢ نووسراوە ناوی هیچ ژنێکی ئەدیب لەخۆناگرێت و بە هەمان شێوە لە کتێبەکەی قەناتی کوردۆ (تاریخا ئەدەبیاتا کوردی) کە یەکەمین کتێبە بە کرمانجی لەسەر مێژووی ئەدەبی کوردی، ناوی هچ ژنێک نەهاتووە

هەروها ژنان لەو کتێبە سەرەتاییانەی کە بناغەی ڕەخنەی ئەدەبی کوردییان داناوە و تایبەت بوون بە مێژووی ئەدەبی کوردی لە سەدەی بیستەم وەکوو کتێبی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، ١٩٤١-١٩٥٦) ڕەفیق حیلمی و (کاروانی شیعری نوێی کوردی - ١٩٧٨) کاکەی فەلاح غایبن. هەروەها ژنان لە ئەنتۆلۆژیاکانی ئەدەبی کوردیدا زۆر دەگمەن دەبینرێن. لە یەکەم ئەنتۆلۆژیای کوردی (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، ١٩٢٠) تا ئەوانەی کە دواتر چاپ بوون وەکوو (هۆزانڤانێت کورد، ١٩٨٠)ی سادق بەهائەدین ئامێدی، (ئەنتۆلۆژیای هەڵبەستڤانێن کورد، ١٩٩٢)ی بالی، و (کەشکولا کرمانجی، ٢٠٠٤)ی جەلیلی جەلیل. تەنانەت ئەنتۆلۆژییە ناوازەکەی محەمەد ئوزون، (ئەنتۆلۆژیا ئەدەبیاتی کوردی،١٩٩٠) کە لە زۆر لایەنەوە جیاواز بوو، لە کۆی سەد و چوار دەروازە تەنیا یەک ژن (ئەسما ئۆجاک) لەخۆدەگرێت. تاکە سەرچاوەیەک کە دەنگی ژنان لەخۆدەگرێت، کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی، ٢٠٠٨) سدیق

سـەفیزادە بۆرەکەییـە، کـە لـە کـۆی سـێ سـەد و شەسـت و چـوار شـاعیر بیسـت و دوو شـاعیری ژنـی تێدایـە. ئـەم پەراوێزخسـتنە لـە ئەنتۆلۆژیـای ئەدەبیاتـی زارەکیشـدا دەبینرێـت

ئەمیـری حەسـەنپوور لـە پێشـەکی کتێبـی (ئەدەبیاتـی زارەکـی موکریـان- بەشـی ژنـان، ٢٠١٤)، ئامـاژەی بـەوە داوە کـە لـە ئەنتۆلۆژیایەکـی بەیتبێـژی ناوچـەی موکریـان و بابانـدا، سـی نـاو خراونەتـەڕوو لەوانـە تەنیـا یەکێکیـان ژنـە. هەروەهـا لیسـتەکەی عەبـدوڵلا ئەیوبیـان سـی دەنگبێـژ لـە خـۆ دەگرێـت کـە تەنیـا پێنجیـان ژنـن (٢٠١٤، ل. ٢٤).

سـەیر نییـە کـە پشـتگوێخستن و پەراوێزخسـتنی ژنـان لـە وەرگێڕانـی شـیعری کوردیـدا دووپـات بووەتـەوە. لـە لێکۆڵینەوەیەکـدا کـە مـن و کلیمەنـس سـکالبێرت یوجـەل (Clemence Scalbert Yucel) لـە نێـوان سـاڵانی ٢٠٢٠ بـۆ ٢٠٢١ لەسـەر وەرگێڕانـی ئەدەبـی کـوردی بـۆ ئینگلیـزی ئەنجامـماندا، تێبینیـمان کـرد لـە دە کتێبـی وەرگێـڕاودا تەنیـا دوو نووسـەری ژن (کـەژاڵ ئەحمـەد و هیـوا پەناهـی) هـەن، هـەروا لـە ئەنتۆلۆژیاکانـدا ژنـان زۆر پەراوێزخـراون، وەک لـە خشـتەی ژمـارە (١) هاتـووە.

خشتەی ژمارە (١)

ئەنتۆلۆژییەکانی شیعری کوردی بە ئینگلیزی	ساڵی چاپ	ژمارەی شاعیرانی پیاو	ژمارەی شاعیرانی ژن
Anthology of Contemporary Kurdish Poetry	1994	7	1
Kurdish Poems of Love and Liberty	2005	27	0
Modern Kurdish Poetry. An Anthology & Introduction	2006	25	5
An Anthology of Modern Kurdish Literature	2011	15	5
Kurdish Voices. Kurdish Poets from Rojava	2017	12	3
My poetry depicts you: An anthology of contemporary Kurdish poetry	2017	16	2

پاسـاوی وەرگێـڕ و ئێدیتـۆرەکان بـۆ غیابـی ژنـان ئەوەیـە کـە بەشـداری ژنـان لـە ئەدەبیاتـی کوردیـدا یـان «نوێیـە» یـان «جێگـەی سـەرنج نییـە». بـۆ نموونـە ڕێبـوار فەتـاح لـە پێشـەکیی ئەنتۆلۆژیـای شـیعری نوێـی کوردیـدا (*My Poetry Depicts You*، شـیعرەکەم وێنـات دەکات - لـە سـاڵی ٢٠١٧ چـاپ و بڵاوکراوەتـەوە) دەڵێـت: «بەداخـەوە وەک زۆربـەی کولتـوورەکان بـە درێژایـی مێـژوو، پیـاوان بەسـەر گۆڕەپانـی ئەدەبـی کوردیـدا زاڵـن. بۆیـە دۆزینـەوەی ژنـی شـاعیری کـورد بـۆ ئـەوەی لـەم ئەنتۆلۆژیایـەدا جێگەیـان بکرێتـەوە کارێکـی دژوار بـوو.» (Ghaderi and Scalbert-Yücel, ٢٠٢١, p. ١١)

پەراوێزخسـتنی ئەدەبـی ژنانـی کـورد لـە وەرگێـڕدراوەکان بـە زمانـی فارسـی و تورکـی و عەرەبـی بـەردەوام بـووە. (کلیـات تاریـخ شـعر کـردی، ٢٠٠٦) بەختیـار سـەجادی بـە زمانـی فارسـی نووسـیویەتی و Kürt Şiiri Antolojisi Antolojisi (٢٠٠٧)ی سـەلیم تەمـۆ بـە زمانـی تورکـی نموونـەی ئـەو جـۆرە پەراوێـز خسـتنەن. پەراوێزخـستن و سـڕینەوەی ژنـان، هەروەهـا توێژینـەوە ئەکادیمیەکانـی بـە زمانـی کـوردی و غەیـرە کوردیشـی گرتووەتـەوە. جگـە لـە چەنـد بەرهەمێـک (موکریانـی، ١٩٨٠؛ حەسـەن، ٢٠١٣؛ ئەلحەمیـد، ٢٠١٧)، زانیاری زۆر کـەم لەسـەر ژنـە نووسـەرەکانی کـورد هەیـە. هەروەهـا لێکۆڵینەوەیەکـی کـەم سـەبارەت بـە گرنگـی ژن لـە ئەدەبیاتـی زارەکـی کوردیـدا هەیـە

(Hamelink, ٢٠١٦; Schäfers, ٢٠١٨, ٢٠٢٢, ٢٠٢٤.

نەبوونـی ژن لـە مێـژووی ئەدەبـی و کلتووریـدا بەردەوامـی سـڕینەوەو پەراوێزخسـتنی ژنانـە لـە مێـژووی کوردیـدا بـە گشـتی. ڕوخـۆش عەلـی کـە لـە کتێبەکەیـدا (مێـژووی تێکۆشـانی مێینـەی کـورد لـە مەلەکییەتـەوە تـا دوای ڕاپەڕیـن: بەشـێک لـە مێژوویەکـی فەرامۆشـکراو، ٢٠١٥) چاوپێکەوتنـی لەگـەڵ سـەد و حەڤـدە ژنـە چالاکوانـی سیاسـیدا کـردووە و دەڵێـت کـە ژنانـی چالاکـی سیاسـی «نـەوەک لـە پەراوێزدا نیـن بەڵکـو لـە هەمـوو پەراوێزێکیشـدا کراونەتـە دەرەوە، چ وەک مێینـە فەرامۆشـکراون چ وەک خەباتگێـڕ.» (٢٠١٥، ل. ٩). زۆرجـار سـڕینەوەو پەراوێزخسـتنی ژنـان لـە بزووتنـەوە شۆڕشـگێڕییەکاندا، لەگـەڵ دروشـم و ئایدیۆلۆژیـای ئـازادی، ڕزگاریخـوازی و یەکسـانیخوازی بزووتنەوەکـەدا ناگونجـێ. عومـەر شـێخمووس لـە پێشـەکییەکەیدا بـۆ بەرگـی یەکەمـی کتێبـی (گوڵدانـی ژن، ٢٠٢٠)ی نەرمیـن عـوسمان ئامـاژەی بـەوە کـردووە و تێیـدا باسـی ڕۆڵـی ژنانـی شۆڕشـگێڕ نـاو ریزەکانـی یەکێتـی نیشـتیمانی کوردسـتان کـردووە کـە بـە شـێوەیەکی

بەرچاو لەبیر کراون هەرچەندە ئەمە پێچەوانەی ئایدۆلۆژیای یەکێتییە

«مێژووی ڕۆڵی ژنان لەناو شۆڕشی نوێ و خەبات و تێکۆشانی یەکێتیی نیشتمانی کوردستان لەسەرەتاوە تا ئێستا، بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش فەراموشکراوە و بایەخی پێ نەدراوە. ئەم دیاردەیە لە گەڵ ڕێباز و ئایدیۆلۆژیای ی.ن.ک، کۆمەڵە و بزووتنەوە ناگونجێت، هەموولایەک زۆرباش ئاگادارن و دەزانن کە ڕۆڵی ژنانی سەر بە ی.ن.ک. چەند گەورە و گرنگ بووە لەناو خەباتی نهێنی ناو شارەکان و زانکۆکان.» (٢٠٢٠، ل. ٩)

لە دەرئەنجامدا پەراوێزخستنی ژن لە سەرچاوە سەرەکییەکاندا، وێنەی ئەدەبی کوردی زۆر پیاوانەیە و نەبوونی ژنیش وەک ڕاستییەکی «جێگەی داخ» لەقەڵەم دەدرێت. ئەم وێنەیە لە پرۆگرامەکانی قوتابخانە و زانکۆکانی باشووری کوردستاندا چەسپاوە، چونکە نووسەرانی ژن یان بە تەواوی بوونیان نییە یان وەک دیاردەیەکی درەنگ وەخت و نوێ دەخرێنەڕوو. کاتێک لە مانگی حوزەیرانی ٢٠٢٣دا لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی گشتی پرۆگرامی خوێندن بۆ زمان و ئەدەبی کوردی کوردستان لەحکوومەتی هەرێمی کوردستان، باسی پەراوێزخستنی ژنانم لە پرۆگرامی خوێندنی ئەدەبی کوردی وروژاند، ئەوان ڕەوانەی ئەو سەرچاوە سەرەتاییانەیان کردم کە پرۆگرامەکانیان لەرێگەیەوە ئامادەکردبوو و پرسیاری ئەوەیان کرد لە کام سەرچاوە دەتوانن ژنانی ئەدیبی کورد بدۆزنەوە بۆ نوێکردنەوەی پرۆگرامەکانیان. پرسیارەکەیان دروست بوو چونکە لە کاتێکدا لێکۆڵینەوەی ئەرشیفی و دۆزینەوەی دەستنووسەکان لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا، ئاڵنگاری باوەڕی قووڵ سەبارەت بە نەبوونی نووسەرانی ژنیان کردووە، بەڵام هێشتا نەبوونەتە هۆی هاندانی هەڵسەنگاندنەوەی جددی بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی. لە بەشی دوایی بەشێک لە هۆکارەکانی پەراوێزخستنی ژنە ئەدیبەکانی کورد دەخەمەڕوو. هەندێک لە هۆکارەکان لە گەڵ ئەدەبیاتی جیهانیدا هاوبەشن و تەجرووبەی ژنانی ئەدیبە لە مێژووی گەلان، بەڵام هەندێکیشیان تایبەتن بە ئەزموونی ژنانی کورد وەک ژنانی نەتەوەیەکی سەرکوتکراوی بێ دەوڵەت. (Mojab, ٢٠٢١, p. ١٤)

هۆکارەکانی پەراوێزخستنی ژنان لە مێژووی ئەدەبی کوردی

٢.١. بێ دەوڵەتی و سەرکوتکردنی سیاسی و کەمینەبوون

شێوەزارەکانی زمانی کوردیی هەورامی\گۆرانی، کرمانجی و سۆرانی لە سەدەی پانزەهەمەوە وەک زمانی ئەدەبی لە میرنشینە کوردییە نیمچەسەربەخۆکانی ناو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئێراندا گەشەیان کرد (Hassanpour, ١٩٩٢ ؛ خەزنەدار، ٢٠٠١). بەڵام سەرەڕای ئەوەش زمان و ئەدەبی کوردی لە ژێر هەژموونی زمانەکانی ئیمپراتۆریەتی فارسی و عەرەبی و تورکیدا مایەوە. بە ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەوڵەتی قاجاری ئێران و دروست بوونی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە سەدەی بیستەمدا، کورد وەک نەتەوەیەکی بێ دەوڵەت مایەوە و کوردستان لە نێوان تورکیا، عێراق، ئێران و سوریادا دابەش کرا. ئەو سیاسەتە ئاسمیلەکردنانەی کە ئەم دەوڵەتانە پەیڕەویان کردووە، زمان و کەلەپوور و کولتووری کوردی خستۆتە مەترسییەوە. زمانی کوردی تا ساڵی ١٩٩١ لە تورکیا بەکارهێنانی قەدەغە بوو (Skutnabb-Kangas and Bucak ١٩٩٤) لە ئێرانیش ڕەزاشا کە لە ساڵی ١٩٢٥ بۆ١٩٤١ دەسەڵاتدار بوو، داب و نەریت، کولتوور، جلوبەرگ، ئەدەبیات و مۆسیقای کوردی قەدەغە کرد (Hassanpour, ١٩٩٢, p. ١٢٦). حەسەنپوور ئاماژە بەوە دەکات کە لە ژێر بارودۆخی سەرکوتگەرانە لە تورکیا، سوریا و ئێراندا «بەشێکی بەرچاو لە میراتی ئەدەبی کوردی لەناوچوو، بە تایبەتی ئەوانەی کە لە ئەرشیفە شەخسییەکاندا بوون» (١٩٩٢: ٦٦). لە ڕاستیدا بیرەوەری و ژیاننامەی ڕۆشنبیران و ئەدەبیانی کورد لە سەدەی بیستەمدا پڕن لە گێڕانەوەی دڵتەزێنی لەناوبردنی کتێب و تۆمارە کوردییەکان لە ترسی زوڵم و ستەمی دەسەڵاتدارانی داگیرکەری کوردستان. بە دڵنیاییەوە لە نێو ئەو بەرهەمانەی کە فەوتان، نووسراوی ژنانی کوردیش هەبوون. بۆ نموونە دیا جوان (١٩٥٣-٢٠٢٥) یەکێک لە بەناوبانگترین شاعیرانی ڕۆژئاڤای کوردستان، لە چاوپێکەوتنێکدا وەبیری هێنایەوە کاتێک دیوانە شیعرییەکەی (Pêlek Ji Derya Kovanên Min) لە ساڵی ١٩٩٢ لە سوریا بڵاوکرایەوە، لەلایەن دەسەڵاتدارانی سوریاوە دەستگیرکرا و چەندین جار لێکۆڵینەوەی لەگەڵدا کراوە و دواجار کتێبەکەی لەناوبرا. کۆمەڵە شیعری دواتریشی هەمان چارەنووسی هەبوو (چاوپێکەوتن، شوباتی ٢٠٢٠ و ١٣ی تشرینی یەکەمی ٢٠٢٣)

جگە لەوەش لەبەر هۆکاری سیاسی و ئابووری بەشێکی بەرچاو لە ئەدەبیاتی نووسراوی کوردی وەک دەستنووسی چاپنەکراو لە کتێبخانە نیشتمانییەکان و ئەرشیفی گشتی و تایبەت لە سەرانسەری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهاندا ماوەتەوە. بەدرێژایی ساڵانی ڕابردوودا، شارەزایانی کورد کۆمەڵێک دەستنووسیان بەدەستهێناوە و هەندێک جاریش دەستنووسەکانیان چاپ کردووە و بوونەتە مایەی دەوڵەمەندی کەلەپووری کوردی. بۆ نموونە ئەنوەر سوڵتانی بە پشتبەستن بە دەستنووسێکی سەدەی هەژدەهەم لە کتێبخانەی نەتەوەیی بەریتانیا، کتێبی دیوانی شیعری کوردی گورانی (Anthology of Gorani Poetry) لە لەندەن ١٩٩٨ چاپ

کرد. هەروەها مستەفا دێهقان کۆمەڵێک دەستنووس و دەقی چاپنەکراوی بە شێوەزارەکانی هەورامی/گۆرانی و سۆرانی لە کۆدە فارسییەکان بە ناوی (جونگ) لە کتێبخانەی نیشتمانی ئێران لە تاران (٢٠١٩) دۆزیەوە. دەستخەتە سۆرانییەکان کە دێهقان ئاماژەیان پێدەدا بریتییە لە شیعر، لاواندنەوە و ستایش و تەنز کە هی شاعیرانی ناسراو و کەمتر ناسراوی وەک مەلا مەحموود خاکی، فیکری، ئەمین، خەستە، و عیونین (Dehqan, ٢٠١٩, p. ٩٣–٥). دۆزینەوەی ئەو دەستنووسانە لە ساڵانی رابردوودا بوونەتە هۆی دۆزینەوەی چەندین ژنە شاعیری دیکەی کورد. بەناوبانگترین دۆزینەوە بڵاوکردنەوەی شیعرە کوردییەکانی ماە شەرەف خانم مەستوورە ئەردەڵان (١٨٠٥-١٨٤٨) بووە کە پێشتر دەوترا بەرهەمەکانی تەنها بە زمانی فارسی نووسیوە. دیوانەکەی مەستوورە شەش جار چاپ و بڵاو بووەتەوە. چاپی یەکەمی دیوانەکەی لە ساڵی ١٩٢٦ لەلایەن حاجی شێخ یەحیا مەعریفەت بوو. ساڵی ١٩٨٣ ئەحمەد کەرەمی چاپی کردەوە و تەنیا شیعرە فارسییەکانی لەخۆگرتبوو. چاپی سێیەمی دیوانەکەی لە ساڵی ١٩٩٨ لە لایەن سدیق بۆرەکەیی جگە لە شیعرە فارسییەکانی، ٤٦٢ کۆپلەی شیعری کوردی لەخۆ گرتبوو. چاپەکانی دیوانەکەی لە ساڵانی ٢٠٠٢ و ٢٠٠٥ تەنیا یەک شیعری و چوار شیعری کوردییان لەخۆگرتبوو.[1] کاملترین دیوانی مەستوورە لە ساڵی ٢٠١١ لە لایەن محەمەد عەلی قەرەداخییەوە چاپ و بڵاوکرایەوە لە سەرئەساسی دەستنووسێک کە لە کتێبخانەی بەرلین بینرا. دەستنووسەکە زیاتر شیعری فارسی لەخۆگرتبوو، بەڵام شیعری کوردیی مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢) و مەستوورەشی تێدابوو

درەنگ دۆزینەوە و بڵاوبوونەوەی شیعرە کوردییەکانی مەستوورە ئاماژەیە بۆ ناجێگیری ئەدەبی کوردی وەک ئەدەبیاتی کەمینەکراو، بەڵام جۆرێکی دیکەشە لە پەراوێزخستن لە سەرچاوە کوردییەکان، ئەویش دورخستنەوەی ئەو نووسەرانەیە کە بە زمانی کوردی نانووسن یان کەمتر بە کوردی دەنووسن. نووسەرانی کورد لەپاڵ نووسین بە کوردی، بە زمانەکانی فارسی و عەرەبی و تورکی نووسیویانە، بەڵام نووسینە غەیرە کوردییەکانیان بە دەگمەن توانیویانە لە ساحەی ئەدەبییاتی ئەو وڵاتانەی داگیریان کردوون جێگەی خۆیان بکەنەوە. بۆ نموونە نووسەرانی کلاسیکی کورد کە بە زمانی فارسی نووسیویانە، بە دەگمەن لە سەرچاوەکانی ئەدەبیاتی فارسیدا دەبینرێن. ئەو نووسەرانەش کە بە کوردی نانووسن، بە گشتی پشتگوێ دەخرێن و تەنانەت گاڵتەیان پێ دەکرێ و لەبازنەی ئەدەبی کوردی دوور دەخرێنەوە. بەڵام پێدەچێت جەندەریش ڕۆڵی هەبێت لەسەر مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو نووسەرانەی کە بەرهەمەکانیان بە زمانی کوردی نییە. نموونەیەکی سەرنجڕاکێشی ئەو بابەتە مەلەک ئەلکەلام مەجدییە لە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)ی سەجادی (١٩٥٢\ ٢٠١٢). مەجدی دیوانێکی شیعری فارسی هەبوو، بەڵام تەنها یەک شیعری کوردی ئەو ناسرابوو. سەرەڕای ئەوەش، سەجادی ئاماژەی بەوەدا کە ئاستی بەرزی ئەو تاکە شیعرە ئەوەمان بۆ دەردەخات کە شاعیر دەبێ شیعری کوردی زیاتری نووسیبێت بەڵام فەوتابێت (Ghaderi, ٢٠١٥, p. ١٣). هەرچەندە ئەو ئارگیومێنتە دروستە، بەڵام ژنە شاعیرەکانی وەک مەستوورە بەهۆی ئەوەی بە پێی پێویست بە زمانی کوردی نەیانووسیوە نەخراونەتە ناو لیستی ئەدیبانەوە و پەراوێزخراون. تەنانەت ڕەخنەگری بەناوبانگی کورد، حەکیم مەلا ساڵح، ڕاستی شیعرە کوردییەکانی مەستوورەی ڕەتکردەوە و دەڵێت: «مەستوورە بە کوردی شیعری نییە، دیارە شیعر بەستنیش بەناوی شاعیران نمانەوێ و نەمانەوێ زیانێکی گەورە بە ئەدەبی کوردی دەگەیێنێ.» (لە محەممەدی, ٢٠٠٦، ل. ١١١ وەرگیراوە)

سەرەڕای ڕەخنەی هەندێک لە ڕەخنەگرانی ئەدەبی، وەک مەلا ساڵح، مەستوورە بووەتە کەسایەتیەکی نەتەوەیی و ئەمرۆش وەک ژنێکی نووسەر و شاعیر و مێژوونووسێکی کوردی پێشەنگ تەماشا دەکرێ. مەستوورە بەختەوەر بوو، چونکە شیعرە کوردییەکانی، هەرچەندە درەنگ وەخت، دۆزرانەوە، بەڵام هەندێ شاعیری دیکە ئەو بەختەیان نەبووە. بۆ نموونە بابا مەردوخ روحانی (١٩٨٥) و بۆرەکەیی (١٩٩١) باس لە سرە خانم دیاربەکری Sırrı Hanım Diyarbekirli (١٨١٤-١٨٧٧) دەکەن کە بە شێوەیەکی سەرەکی بە زمانی تورکی نووسیویەتی بەڵام بە کوردیش شیعری نووسیوە. ئەگەرچی دیوانەکەی بە زمانی تورکی چاپ کراوە (Diyarbekirli Şair Sırrı Hanım'ın Divanı, ٢٠٠٥)، وا دیارە هێشتا شیعرە کوردییەکانی نەدۆزراونەتەوە و تا ئێستا لە مێژووی ئەدەبی کوردی غاییبە.

دوورخستنەوەی ئەو نووسەرانەی کە لە گەڵ کوردی بە زمانی دیکەی غەیرە کوردیش دەنووسن بەردەوامە. بۆ نمونە تیرۆژ (هانا محەمەد) شاعیرێکی بەهرەدارە کە چوار کۆمەڵە شیعری بە زمانی عەرەبی و دوو کۆمەڵە شیعری بە زمانی کوردی بە شێوەزاری بادینی چاپ بووە: شیان و لەیلان (٢٠٠٢) و پەرێ سپی (٢٠١٢). لە کاتێکدا لە ئەدەبی عەرەبیدا گرنگی پێدراوە و بانگهێشتی فێستیڤاڵی شیعر لە وڵاتانی عەرەبی دەکرێت، بەڵام لە بازنەی ئەدەبی کوردیدا لە دەرەوەی ناوچەی بادینان تا ڕادەیەک نەناسراوە. ئەمە خەسارێکی گەورەیە بۆ ئەدەبی کوردی بەڵام بەشێک لەو پەراوێز خستنەی تیرۆژ دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی نووسینە کوردییەکانی بە شێوەزاری بادینین. لە بەشی داهاتوو دینامیزمی دەسەڵات لە نێوان شێوەزارە کوردییەکاندا وەک

1 سپاسی دوکتور سەباح حوسەینی دەکەم بۆ یارمەتیدانی بۆ دەستخستنی دیوانەکانی مەستوورە

هۆکارێک بۆ پەراوێزخستنی ژنانی ئەدیب باس دەکەم

٢.٢. پێکهاتەی دەسەڵات لە نێوان شێوەزارە کوردییەکاندا

هەرچەندە لە کۆتایی سەدەی هەژدەهەمەوە سۆرانی وەک زمانێکی ئەدەبی پەرەی سەند، یانی زۆر دواتر لە کرمانجی و هەورامی/گۆرانی کە لە سەدەی پانزەهەمەوە پەرەیان سەند، بەڵام لە سەدەی بیستەمدا بە بەراورد لەگەڵ شێوەزارەکانی دیکەدا، بەردەوامییەکی بێ پچڕانی هەبوو. دوای ڕووخانی میرنشینی ئەردەڵان لە سەدەی نۆزدەهەمدا، بەکارهێنانی ئەدەبی هەورامی/گۆرانی بەخێرایی کەم بووەوە (Ghaderi, ٢٠١٧). لە تورکیاش، کرمانجی لە دوای دامەزراندنی کۆماری تورکیا تا ساڵی ١٩٩١ قەدەغەکرابوو. لە ئەنجامی ئەمانە سۆرانی بوو بە زاراوەی باڵادەستی کوردی لە سەدەی بیستەم. ئەمەش لە مێژوونوسی و ئەنتۆلۆژییەکانی ئەدەبی کوردیدا ڕەنگ دەداتەوە. لەڕاستیدا، هەروا کە پێشتر لە وتارێک باسم کردووە، سەرەڕای ناونیشانە گشتگیرەکانیان، مێژوو و ئەنتۆلۆژیە ئەدەبییە کوردییەکان، بە کەمێک ئاوارەتە (ئیستسنا)، وێنەیەکی ناتەواو لە ئەدەبی کوردی دەخەنە ڕوو کە تێیدا بەرهەمی ئەدەبی بە یەک یان دوو شێوەزارە دەبینرێت و شێوەزارەکانی دیکە بەدەرەن یان بە شێوەیەکی بەرچاو پەراوێزخراون (Ghaderi, ٢٠١٥: ١٠-١٣). هەرچەندە هەژموونی سۆرانی لە باشوور لە ساڵی ١٩٩٦ەوە ڕووبەڕووی ئاڵنگاری بووتەوە و بادینیش بووەتە زمانی فێرکاری لە قوتابخانەکانی بادینان (Sheyholislami, ٢٠١٧)، بەڵام پەراوێزخستنی شێوەزاری بادینانی و هەورامی لە ناوەندە ئەدەبییەکاندا بەردەوامە. بۆیە ژنانی کورد کە بە شێوەزارە پەراوێزخراوەکانی وەک بادینانی، هەورامی و زازاکی دەنووسن، ڕووبەڕووی دووجار پەراوێزخستن دەبنەوە و دەرکەوتنیان سەختە

لە شوباتی ٢٠٢٠ لەگەڵ دوو هاوکارم کلێمەنس سکالبێرت یوجەل و یاسر عەلی بە مەبەستی ڕووماڵکردنی نووسینی ژنان و چاوپێکەوتن لەگەڵ نووسەرانی ژن، گەشتێکی توێژینەوەیی هاوبەشمان کرد بۆ باشووری کوردستان. پلانەکەمان وابوو لە دەڤەری بادینانەوە دەست بە کارەکانمان بکەین. کاتێک مەبەستی گەشتەکەم بۆ نووسەر و ئەکادیمییەکی ناسراوی پیاو کە لە شاری هەولێرە باس کرد، بە سەرسوڕمانەوە لێی پرسیم: "بۆ لە بادینان نووسەری ژن هەیە؟" پاشان بە نائومێدیەوە پێی وتم، لێکۆڵینەوەکەمان بێ کەڵک دەبێ و لە بادینان ژمارەیەکی کەم نووسەری پیاو هەن، بەڵام ژن هەر نییە. ئەو تەنیا کەس نەبوو بۆچوونێکی لەو شێوەیەی هەبوو و پێمان گوترا ئەگەر گرنگی بە ژنە نووسەرەکان دەدەن، پێویستە لەبری بادینان سەردانی سلێمانی بکەن. هەرچەندە وەک لۆلاف ئەلحەمید باسی دەکات «دۆخی دواکەوتوویی کولتووری ناوچەی بادینان بە بەراورد لەگەڵ ناوچە کوردییەکانی دیکەی عێراق تا کۆتایی سەدەی بیستەم بووەتە هۆی کەمبوونەوەی بەرهەمی کولتووری و هونەری و ئەدەبی بە شێوەزاری بەهدینی» (٢٠١٧, p. ٨-٢٧). بەڵام لە ماوەی دەیەکانی ڕابردوودا بادینان شاهیدی تەقینەوەی بەرهەمی ئەدەبی بووە و دەیان شاعیر و نووسەری بەتوانا دەرکەوتنە. بەڵام سەرەڕای ئەوە، هەژموونی شێوەزاری سۆرانی، وای کردووە کە ئەدەبیاتی بادینانی کەمتر ببینرێت و لێرەشەوە بەرهەمی ژنە نووسەرەکانی بادینی تووشی دووجار نەبینین بوون

ژنانی کورد کە بە زاراوەی هەورامی و زازاکی و کوردی باشوور (کەلهوڕی) دەنووسن، ڕووبەڕووی هەمان ئاوارتە دەبنەوە و بە دەگمەن جێگەیان دەکرێتەوە، و ئەدەبی کوردی بە زاراوە پەراوێزخراوەکان بە زۆری بە بەرهەمی ئەدەبی پیاوانیان ناسراوەن. لە کتێبی (ژن ژیان دنۆسێتەوە) کە وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان لە ٢٠١٩ بڵاوی کردووە ئەم پەراوێزخستنی زاراوانە جارێکی کە دەبینین. کتێبەکە دوای فێستیڤاڵی (شیعری ژنانی کوردستان) لە هەمان ساڵ چاپ بوو و ئامانجی ئاڵنگاری پەراوێز خستنی ژنانی شاعیربوو. بەڵام لە ئەنتۆلۆژیایە زۆرینەی شاعیرەکان شاعیرانی دیاری سۆرانین. ئەنتۆلۆژیاکە حەفتا و سێ شاعیری سۆرانی لەخۆ دەگرێ و تەنیا حەوت شاعیری بادینانی و یەک هەورامی تێدایە. هیچ ژنە شاعیرێکی تێدا نییە کە بە زازاکی و بە شێوەزاری کوردی باشوور (کەلهوڕی) بنووسێت.

٢.٣. پیاوسالاری

یۆوانا ڕاس لە کتێبێکی گرنگی بەناو (چۆن نووسینی ژنان سەرکوت بکەین- How to Supress Women's Writing) کە ڕووماڵی پەراوێزخستنی ژنانی ئەدیب لە ئەدەبیاتی گەلان دەکات، ئاماژەی بەوە کردووە کە ئەگەر "بڕیار نەبێت هەندێک کەس توانای بەرهەمهێنانی ئەدەبی 'گەورە'یان نەبێت و ئەگەر ئەم گریمانەیە یەکێک بێت لەو ئامرازانەی کە بەکاردەهێنرێت بۆ ئەوەی ئەو جۆرە کەسانە لە شوێنی خۆیان بهێننەوە، ئەوا... دۆخی ئایدیاڵ (لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە) دۆخێکە کە تێیدا ڕێگری لەو جۆرە کەسانە بکرێت هیچ ئەدەبێک بەهیچ شێوەیەک بەرهەمبهێنن" (١٩٨٣, p. ٤). ئەوەش لە ڕێگەی قەدەغەکردنی فەرمی و نافەرمییەوە بەدی دێت، لەوانە درووست کردنی بێهیوایی و ڕێگریکردن لە دەسترانەگەیشتن بە کەرەستەی نووسین و بڵاوکردنەوە و فێرکردن، ئینکاری ئەو نووسینانەی لەبەردەستە، بچووک و بێبایەخ پیشاندانی بەرهەمی ژنان بە شێوازی جۆراوجۆر، دابڕانی بەرهەمەکە لەو

نەریتـەی لێـوەی هاتـووە و لـە کۆتاییـدا خستنەڕووی وەک بەرهەمێکـی نائاسـایی، جەختکردنـەوە لـەوەی کـە بەرهەمەکـە دەرخـەری کارەکتـەری خراپـی نووسـەرەکەیە و مایـەی ئابڕوچوونـە و نابـێ بـە هیـچ شـێوەیەک ئەنجـام بدرێـت، و پشـتگوێخستن تـەواوی کارەکـە، باوتریـن تەکنیکەکانـی کـە بەکاردەهێنرێـت و قورسترینیشـن بـۆ بەرەنگاربوونەوەیـان. (Russ, ١٩٨٣, p. ٥)

ئـەو ژنـە کوردانـەی کـە سـەرپێچیان لـە نۆرمەکانـی پیاوسـالاری کـردووە و هونـەر و بیروبۆچوونەکانیـان خسـتووەتەڕوو، تووشـی قەدەغـەی نافەرمـی کـە ڕاس باسـی دەکات بـوون. ئـەوان ڕووبـەڕووی بێهیوایـی و سـووکایەتی پێکـردن و سـزای کۆمەڵایەتـی بوونەتـەوە. سـەلاح پایانیانـی کـە کتێبێکـی گرنگـی لەسـەر ئەدەبیاتـی زارەکـی ژنانـی کـورد بڵاوکردۆتـەوە، لـە نامەیەکـدا بـۆ ئەمیـر حەسـەنپوور باسـی لـە سـەختی کۆکردنـەوە و تۆمارکردنـی دەنگـی ژنـان کـردووە. لـە یەکێـک لـە نموونەکانیـدا باسـی ژنێـک دەکات بـە نـاوی ئەلـف خانـم کـە گۆرانیبێژێکـی گـەورەی گوندێکـی ناوچـەی موکریـان بـووە. کاتێـک پایانیانـی بـۆ تۆمارکردنـی گۆرانییەکانـی چووەتـە لای، ڕەتیکـردەوە و پێـی وتـووە براکانـی بـۆ مـاوەی دە سـاڵ قسـەیان لەگەڵـدا نەکـردوە کاتێـک زانیویانـە لای لایەنێکـی تۆمـار کـراوە و دواتـر لـە تەلەفزیۆنـی مەهابـاد لـە سـاڵانی ١٩٨٠-١٩٨١ پەخشـکراوە (٢٠١٤، ل. ٢٧). هەروەهـا ئەمیـر حەسـەنپوور ئامـاژە بـەوەدەدا کـە گۆرانیبێژانـی ژن و پیـاو بـە یەکسـانی مامەڵەیـان لەگەڵـدا نەکـراوە. لـە کاتێکـدا ڕێـز لـە پیـاوەکان دەگیـرا، بـەڵام ژنـان بـە بێڕێـزی و تەنانـەت سـووکایەتیکردن مامەڵەیـان لەگـەڵ دەکـرا. بـۆ نموونـە مەنیـج حەیـران ژنێکـی گۆرانیبێـژی نـاسراو و دەنگێکـی دیـاری ناوچـەی مەهاباد بـوو، بـەڵام ناوەکەی بـوو بـە نازناوێکـی بێڕێزیکـردن بـەو ژنانـەی کـە سـەرپێچی نۆرمەکانـی پیاوسـالاریان دەکـرد « ئێسـتاش ئەگـەر کچێـک لـە بەرامبـەر ئـەو دابـە دواکەوتانـەدا سـەر ببزێـوێ بـە مەنیـج حەیرانـی دەشـوبهێنن و توانجـی تێدەگـرن و پێـی دەڵێـن: «بـڕۆ مەنیـج حەیـران» (Hassanpour, ٢٠١٤, p. ٢٦)

روخـۆش علـی، لـەو چاوپێکەوتنانـەی کـە لەگـەڵ سـەدوحەڤدە ژنـی چالاکـی سیاسـی لـە باشـوور ئەنجامـی داون، لەوانـە ئـەو ژنانـەی کـە بەهـۆی چالاکیـی سیاسـیی لـە سـەردەمی ڕژێمـی بەعسـدا خرابوونـە زینـدان، ئاماژەی بـەوەداوە کـە ''زۆر لـە ژنـە زیندانیـەکان بـاس لـەوە دەکـەن کـە ئێمـە هێنـدەی لـە داب و نەریتـی کۆمەڵـگا و لـە کوتـەک و چەکوشـەکانی بـاوکمان دەترسـاین، هێنـدە لـە زینـدان و ئەشـکەنجەکانی بەعـس نەدەترسـاین.'')٢٠١٥، ل. ٩) هەروەهـا سـامیە شـاکر چاوشـلی، لـە پێشـەکی یەکەمیـن کۆمەڵـە شـیعری خۆیـدا (بیـری چەسـپاو) نووسـیویەتی : ''هەرگیـز کارێکـی سـادەو سـاکار نیـە کچێـک لـە خێزانێکـی کۆمەڵەکـەی ئێمـە بتوانێـت بەرهـەم و دەسـکەوتی پاڵاوتـەی بیـروڕای خـۆی لـە چەشـنی هـەر جـۆری شـارەزاییەک بـێ بیخاتـە سـەر پـەڕەی کاغـەزو بڵاوی بکاتـەوە بـا پسـپۆرو فەیلەسـوفیش بێـت تەنانـەت لـە چەشـنی وێژەیی! لام وایـە ئەوسـا هـەر بەجـارێ کفـر و وەرگەڕانـە!!'' (١٩٧٣، ل. ٨)

یەکێـک لـە ڕێگاکانـی بێڕێزیکـردن بـە بەرهەمـی ژنـان، ڕەتکردنـەوەی خاوەندارێتـی بەرهەمـی ژنانـە، یـان گومانکـردن لـە بەهای سـتاتیکای شـیعرەکانیانە. نموونـەی ئەمـە لـە ئەدەبـی جیهانـی زۆرە. لـە کوردیـدا وەک لـە سـەرەوە ئامـاژەم پێـدا، کاتێـک شـیعرە کوردییەکانـی مەسـتوورەی ئـەردەڵان دۆزرانـەوە، ڕووبـەڕووی کۆمەڵێـک پرسـیار بـووەوە. عـادل محەمەدپـوور، شـاعیر و ڕەخنەگـری کـورد، هـەم بوونـی شـیعرە کوردییەکانـی و هـەم کوالیتییەکـەی خستە ژێـر پرسـیارەوە

« گوایـێ شـیعرە کوردییەکانـی مەسـتوورە فەوتـاوە ئێسـتا لـە بەردەسـتدا نییـە. ئـەو هۆنراوانیشـە چ هەورامـی و چ سـۆرانی کـە هـەن لـە چـاپ دراون، هـەم لـە چەندایەتـی و هـەم لـە چۆنایەتیـدا، نەشـیاوی ڕاڤـە و شرۆڤـەی هۆنەریـن و نـە هەڵگـری ئاسـتی جوانیناسـی و بۆتیـکای شـی؛رین و نەیـش شـیاوی تاوتـۆ و ڕانانکریـن لـە هەمبـەر بێسـارانی و مەولـەوی و نالیـدا. تەنیـا دەتوانیـن بڵێیـن هۆنراوەگەلێکـی سـاکار و ئاهەنگـدار و سـەرواداران کـە لـە حـەوزەی لیریـکای تاکـی تیۆکراتییانـەدا شـوێنیان بـۆ دیـاری دەکـرێ.» (محەمەدپـوور, ٢٠٠٦، ل. ١٦٢)

خەزنـەدار لـە حـەوت بەرگەکـەی کتێبـی مێـژووی ئەدەبـی کـوردی هیـچ باسـێکی مەسـتوورەی نەکـردووە. بـەڵام خەزنـەدار ئـاگاداری مەسـتوورە بـووە و تەنانـەت لـە بابەتێکـی دووردرێـژدا کـە تایبەتـە بـە نالـی (١٨٠٠-١٨٥٦)، قەسـیدەیەکی تەنزئامێـز کـە نیسـبەت دەدرێـت بـە نالـی هێناوەتـەوە (٢٠٠٣، ل. ١٣٤-١٤١). شـیعرەکە بـاس لـە ڕووبەڕووبوونەوەیەکـی ئیرۆتیکیـی خەیاڵـی نالـی لەگـەڵ مەسـتوورەدا دەکات

مەستوورە کە حەسنا و ئەدیبە بە حیسابێ

هاتە خەوم ئەمشەو بە چ نازێک و عیتابێ!

هاتووم، وتی، عوقدەم هەیە، قەت مومکینە وا بێ؟

هیی تۆم ئەگەرەم مەسئەلە حەل کەی بە جەوابێ

وەک یۆوانا ڕاس ئاماژەی پێدەکات، بەرهەمی ژنان لە هەموو نەریتە ئەدەبییەکاندا لەرووی ئاڵۆزی جوانکاری و گرنگی سیاسی هەژار دەنرخێنرێت (١٩٨٣, p. ٩). نموونەیەکی بەناوبانگ شاعیر و ڕۆماننووسی ئینگلیز، مێری ئەن ئیوانسە (١٨١٩-١٨٨٠) کە بە ناوێکی پیاوانە، جۆرج ئێلیۆت (George Eliot) کارەکانی بڵاودەکردووە بۆئەوەی گرنگی پێبدرێت و بخوێنرێتەوە. لێرەدا ئاماژە بە چەند نموونەیەکی هەژارنرخاندنی بەرهەمی ژنان لە لایەن ڕەخنەگرانی پیاو دەکەم.

عەباس ساڵح عەبدوڵڵا، نووسەری کتێبی (فێمینیزم لە شیعری کوردیدا: کرمانجی خواروو، ٢٠٠٩) لە وەسفێکی سەرسووڕهێنەردا بوونی ژنی شاعیری دیار و بەرچاوی کورد، جگە لە مەستوورە، تا سەردەمی ساڵانی شەستەکان ڕەت دەکاتەوە و هەروەها "دەنگی ژنانی تازە پێگەیشتوو"لە ماوەی نێوان ساڵانی شەست و هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا بە "لاواز" و بەرهەمە ئەدەبییەکانیان بە "تەقلیدکردنی بەرهەمی پیاوان" ناوزەد دەکات

"لە قۆناغە جۆربەجۆرەکانی شیعری کوردیدا (مەستوورەی ئەردەڵان)ی لێ دەربچێت ناوێکی وا نایەتە بەرچاوکە دەنگێکی ڕەسەنی شیعری ژنان بێت و هەتا ساڵەکانی شەستی سەدەی بیستەم شیعری ژنان بڕەوی نیە و تاک و تەرا نەبێت دەنگی ژنە شاعیرێک نابیستی بەڵام لەو مێژووە بەدواوە واتە لە سەرەتای حەفتاکانەوە ژنی شاعیر دەردەکەون و وردەوردە ژمارەیان زیاد دەکات بەڵام ئەو شاعیرانەش بەترسەوە پەنا دەبەنە بەر شیعر و ئەو بوێرییەیان تێدا بەدی ناکرێت، بەڕاشکاوی بێنە ناو ڕەوشەکەوە و بوونی خۆیان بسەلمێنن، چەند دەنگێکی لاواز دەیەوێ ڕێیەک بۆ خۆی بکاتەوە بەڵام ناگاتە مەنزڵ و ئەوەی لە خەیاڵیدایە پەرش و بڵاو دەبێتەوە و ناگات بە جەماوەری شعیر و هەتا ساڵی ١٩٨٠ز چەند دەنگێک دەردەکەون و دواتر بزردەبن و شیعرەکانیشیان لەو جۆرەیە کەلاسایی شیعری پیاوان دەکەنەوە بەلاوازی بابەتەکانیان لە وەسفی نیشتمان و دیمەنی سروشت و لاواندنەوەی مردوو و ناڕەزایی دەربڕین لە ژیانی هەژاری و هەندێ شتی کۆمەڵایەتی... " (٢٠٠٩، ل.١٥٠-١٥١)

عەبدوڵڵا بەرهەمی شیعریی نووسینی ژنان لە ساڵانی شەست و حەفتاکاندا ڕەتدەکاتەوە بەهۆی ئەوەی «وەک پیاوان» نووسیویانە و بەئەمەش شیعرەکانیان بە «لاسایی کردنەوە بەڵام بەلاوازی و ناکامڵی و پێنەگەیشتوو» پێناسە دەکا (٢٠٠٩، ل. ١٥٢). پێدەچێت ئەم ڕەخنەگرە پێناسە و چاوەڕوانیکی تایبەتی خۆی هەبێت بۆ ئەوەی شیعری ژنان چۆن بێت کاتێک دەڵێت: شاعیری ژن « باسی واقیعی ڕاستەقینەی خۆی ناکات و ناوێرێ دەست بۆ شتە بقە و مەترسیدارەکان بەرێت» (٢٠٠٩، ل. ١٥٢). ئەگەرچی پرسیار لێرە ئەوەیە بۆ شاعیری ژن دەبێت باسی شتە بقە و مەترسیدارەکان بکات و ئەم چاوەڕوانییە لە کوێوە سەرچاوە دەگرێت. هەروەها پێوەرەکانی «واقیعی ڕاستەقینەی» ژن چین و کێ بڕیاریان لەسەردەدات؟ عەبدوڵڵا لەبەر ئەو هۆکارانەی باسیان دەکا، وێڕای دانانان بە بەهەرەمەندی و پڕبەرهەمی شاعیرێکی وەک خورشیدە بابان (١٩٤٠-١٩٧٧) کە خاوەنی سێ دیوانی شیعری بوو، ئیدیعا دەکات «منێ بوون بە شعیرەکانیەوە دیار نییە» چونکە «لەو هەمووئاڵۆزەی [ئاڵۆزییەی] کە ژنی کورد بەدەستیەوە دەناڵێ هیچ گوتارێکی نییە تەنانەت تاقە شیعری شک نابەیت بۆ ئەڤین و خۆشەویستی وترابێ» (٢٠٠٩، ل. ١٥٧). هەروەها لە وەسفی ژنە شاعیرە بەهەرەمەندەکانی دیکەی وەک دایکی سۆلاڤ و نەسرین فەخری (٢٠٠٩، ل. ١٥٨-١٦٢) شیعرەکانیان بە دەنگی ژن نازانێ. لە باسی دایکی سۆلاڤ دەڵێت «سیمای منێ بوون بە شیعرەکانیەوە دیار نییە و ئەو سنوورەی کۆمەڵگە دروستی کردووە بەمیش ناشکێ هیچ سەرسامی و ڕاچەنینێک لە شیعرەکانیدا بەدی ناکرێت بەدوای شیعری پیاواندا ڕێگا دەبڕێ.» جێگای سەرسوڕمانە کە تەنانەت کاتێک شاعیرێکی ژن باس لە پرسەکانی پەیوەست بە ژنان دەکات، بەلای عەباس عەبدوڵڵا ئەوەندە «ژنانە» نییە کە گرنگی پێ بدات، وەک لەو شیکارییەی بۆ شیعرەکانی فریشتە کۆیی (١٩٤٠-٢٠٠٩)، شاعیر و ئەندامی چالاکی حزبی شیوعی عیراقی دەردەکەوێت

«لەناوەندی ساڵانی چلەکان و پەنجاکانی سەدەی بیستەمدا دەنگی ژنە شاعیرێک (فریشتە کۆیی) دەبیسترێ لە چەند پارچە شیعرێکدا باسی ئازادی ژن و بەشداری ژن دەکات لە بوارەکانی ژیاندا بەتایبەتی لە خوێندندا بەڵام هەمان دەنگی شاعیرانی پیاوە هەمان ڕێچکەی شیعرگوتنە کە پیاوان پەیڕەوی دەکەن بۆ داواکردنی ئازادی ژن و پیاو وەکوو مرۆڤێکی دڵسۆزی نەتەوەکەی پەرۆشی گەل و نیشمانیەتی لە پێناو یەک بوون و سەرفرازیدا و لەوکاتەدا کە شۆڕشی چواردەی تەموز بەرپابوو بەشی زۆری شیعرەکەی بۆ ئەو شۆڕشە تەرخان کردووە باس لە سەرکەوتنی شۆڕش و نووچ دانی ڕژێمی پاشایەتی دەکات. « (٢٠٠٩، ل. ١٥٩-١٦٠).

کوردستان موکریانی لە کتێبی (هۆنراوی ئافرەتی کورد، ١٩٨٠)دا ئاماژەی بە تۆمەتبارکردنی ژنان بە لاساییکردنەوەی پیاوان داوە. شیکارییەکی کورت بەڵام گرنگی بۆ هەژدە شاعیری ژنی هاوچەرخ کردووە و دەڵێت پاڵنەرەکانی بۆ نووسینی کتێبەکەی، نەبوونی لێکۆڵینەوە و ڕەخنەی زانستی بووە لەسەر شیعری ژنان و لەوبارەوە دەڵێ

«لێکۆڵینەوە ئەوەی بۆ روون کردمەوە کەوا ئافرەتی کورد لە کاتی سەرهەڵدانی هەستی وێژەییدا شوێن پێی پێش خۆی کەوتووە لە دوای ماوەیەک جا توانیویەتی دەنگ و بیرو کەسیەتی خۆی لە نێو هۆنراوەکانیدا بنوێنێ. ژنی شاعیری ئەمڕۆی کورد لە بەر ئەوەی ژنی شاعیری ئەوتۆی نەبووە کاری تێ بکات، مێشکی بە هۆنراوەکانی زاخاو بکات بۆیە ناچاربووە روو لە بەرهەمی پیاو بکات، لە ئەنجامدا ئارەزووی کردبێ و نەکردبێ کەوتۆتە ژێر تەزووی ئەدیبەکەوە کە بە چەشنێک لە هۆنراوەکانیدا رەنگ دەداتەوە بڵێین نقووم بوونی دەنگی ئافرەتە لە نێو دەنگی پیاودا.» (١٩٨٠، ل. ١٢)

سامان حەسەن لە تێزی دکتۆراکەیدا (ژن و ئەدەب: خوێندنەوەیەکی فێمینیستانە بۆ شیعری ژنانی کورد- Women and Literature: A Feminist Reading of Kurdish Women's Poetry, ٢٠١٣)، کە یەکێکە لە لێکۆڵینەوە ئەکادیمییە کەمەکان سەبارەت بە ئەدەبی ژنانی کورد بە زمانی ئینگلیزی، بەم شێوە گۆزارشت لە نووسینەکەی کوردستان موکریانی کردووە

"هەروا کە موکریانی دەڵێت هیچ کام لەم ژنە شاعیرانە خاوەنی دەنگ و ڕێبازێکی سەربەخۆ نین بۆ نوێنەرایەتیکردنی واقیعی ژنی کورد. بەڵکو لە ژێر کاریگەری شاعیرە هاوچەرخە پیاوەکاندا و پەیڕەوی هەمان ئۆلگوو و ناوەڕۆکانە دەکەن کە هاوتا نێرەکانیان بەکاری دەهێنن... "

و لە کۆتاییدا دەگاتە لە ئەم دەرئەنجامە:

"ئەستەمە بڵێین ئەم ژنە شاعیرە کوردانە دەیانویست لە ڕێگەی نووسینەوەی شیعرەوە بە گژ ئەو ستەم و نادادپەروەرییە کۆمەڵایەتییەی کە لەسەر دەستی پیاوان ڕووبەڕووی دەبنەوە بچنەوە یان شیعرەکانیان بکەنە چەکێک بۆ بەرپەرچدانەوەی دەسەڵاتی ئەو پیاوسالارییە کلاسیکە دەیەوێ ژنانی کورد بکەن بە کۆیلەی ناو ماڵەکانیان، بەڵکو ئەوان لە ژێر پاڵنەری حەز و سۆز و خولیای تاکەکەسی خۆیان و لە پێناوی هاوبەش کردن و خستنەڕووی ئەو شێواز و جۆرە تایبەتەی ژیان کە خۆیان دەیانەوێ، لە ساتەوەختێکی دیاریکراودا شیعریان نووسی. "(٢٠١٣، ل. ٩٧)

بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی حەسەن، چاوخشاندنێکی خێرا بە شیعری شاعیرە ژنە هاوچەرخەکان، خواستێکی هاوبەش بۆ ئاڵنگاریکردنی نۆرمەکانی پیاوسالاری دەردەخات. بچووککردنەوەی شیعری ژنان بۆ دەبڕینی "سۆز و خولیای تاکەکەسی" و"ویستی هاوبەش کردنی" شێوازێک یان ژیانی تایبەتی خۆیان، لە گرنگی و هێزی بەرهەمەکانیان کەم دەکاتەوە. حەسەن بە ناونانی ئەو هەژدە ژنەی کە موکریانی ڕیزبەندی کردوون بە «گرووپێکی بچووک»، کاریگەرییەکانیان بچووک نیشان دەدات و دەڵێت «لە ڕاستیدا کاریگەریی ئەم گروپە بچووکەی ژنانی شاعیر، بەهۆی ناسەقامگیری سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و کولتووری لە کۆتایی شەستەکان و حەفتاکانی سەدەی ڕابردوو، لەسەر گەشەنەسەندنی شیعری ژنانی کورد هێندە بەرچاو نەبووە... « (٢٠١٣، ل. ٩٨). ڕەتکردنەوەی تەواوی نەریتی نووسینی ژنان، دەبێیە هۆی سڕینەوەی بەشداری کردن و میرات و یادەوەرییەکانیان و وەک یۆوانا ڕاس ئاماژەی پێکردووە کاتێک: «بیرەوەری پێشینان دەنێژێت، ئەو گریمانەیە بەردەوام دەبێت کە پێشتر هیچ کەس نەبووە و هەر نەوەیەکی نوێی ژن کە دێت پێی وایە بۆ یەکەمجار هەموو شتێک لەسەر دەستی خۆی دەست پێ بکات.» (١٩٨٣، ل. ٩٣)

ژنانی نووسەر جگە لە ڕەتکردنەویان لەلایەن نووسەر و ڕەخنەگرانی پیاوەوە، ڕەنگە خۆشیان لە ڕێگەی کەمکردنەوەی بەهای ستاتیکای بەرهەمەکانیان و پشتگوێخستنیان، بەشدارییان لە سڕینەوەی خۆیان لە مێژووی ئەدەبیدا کردبێت. لە ساڵی ٢٠٢٠ کلیمەنس سکالبێرت یوجەل و یاسر عەلی و من لەو چاوپێکەوتنانەی لەگەڵ ژنانی نووسەردا کردمان بۆمان دەرکەوت زۆربەیان خۆیان لە دەرکەوتن دەدزنەوە و تەنانەت تەرجیحیان ئەوەیە کتێبەکانیان بە «دیاری» ببەخشن نەک بیفرۆشن. وەرنەگرتنی پارەی کتێبەکان و نەبوونی متمانە بەخۆبوون، بووەتە هۆی کەم نرخاندنی ئاستی داهێنانی ژنان و لە ئەنجامدا بووەتە هۆی ئەوەی بڵاوکراوەکانی ژنان هەمان گرنگیان پێنەدرێ کە بە بڵاوکراوەکانی نووسەرانی پیاو دەدرێ. ژنان بەگشتی کەمتر باسی کارو بەرهەم و خزمەتەکانی خۆیان دەکەن. شنەید مەککوول (Sinéad McCoole) مێژوونووس و لێکۆڵەری ئیرلەندی کە چەندین بەرهەمی لە سەر ژنان لە مێژووی ئێرلەندا نووسیوە و هەوڵی داوە خەباتی ژنانی شۆڕشگێڕی ئێرلەندا تۆماربکات باس لەوەدەکات کە نۆرمە جێندەرییەکان هۆکاربوون لەوەی ژنان باسی دەوری خۆیان لە خەباتی ڕزگاری نەکەن و ئەوە یەکێکە لە هۆکارەکانی پەراوێزخستنیان لە مێژووی شۆڕشی ئێرلەندا (٢٠٠٣)

سەبارەت بە نووسینی ژنان لە دەیەکانی سەرەتای سەدەی بیستەمدا، سەروتاری ڕۆژنامەی ژیان لە ٨ی شوباتی ١٩٢٦دا جێگەی سەرنجە: «بێینە جەمال و کەمال ئەو ئێلاهەی جەمالانە کە لە ژێر قەید و بەندی جێنسی خەشندا فورسەتێکیان دەست کەوتووە و تا مریشکە ڕەشەیان خوێندووە بەو نەختە خوێندەوارییەوە بوونە ئاتەش پارەی شیعرو ئەدەب؛ هەندێ شیعری ژنان هەیە کەس ناتوانێ ئینکاری بکا کە لە شیعری پیاوان باڵاترە. بەڵام ڕوویان نەهاتووە تا ئێستا بیانخەنە مەیدانەوە.»

بێگومـان شـەرمکردن لـە هاتنـە نـاو مەیدانـی ئەدەبـی بـۆ ژن ڕەگ و ڕیشـەیەکی قووڵـی لـە بارودۆخـی کۆمەڵایەتـی دا هەیـە و بەرەنگاربوونـەوەی زۆر قـورسترە لـە قەدەغـە فەرمییـەکان.

ئـەم هۆکارانـەی لەسـەرەوە باسـم کـرد هـۆکارە سـەرەکییەکانی پەراوێزخسـتنی ژنـان لـە مێـژووی هـزر و هونـەری کوردیـن، بـەڵام هەمـوو هـۆکارەکان نیـن. دەبێـت لێـرە ئاماژەش بـەوە بـدەم کـە لەسـەدەی بیستەمدا پرسـی ڕزگاری ژن و پێگەیاندنیـان لـە کۆمەڵگـە یەکێـک لـە پرسـە گرنگـەکان بـوو کـە نووسـەران و ڕۆشـنبیرانی کـورد لەسـەریان نووسـی و هەوڵیـان بـۆ دا. هاندانـی ژنـان بـۆ خوێنـدن بـۆ نموونـە گرێـدراوی پرسـی نەتەوەسـازی بـوو و زۆربـەی شـاعیران لـە سـەریان نووسـیوە. لـە چالاکتریـن شـاعیران دەتوانیـن ئاماژە بـە شـێخ نـووری شـێخ سـاڵح، پیرەمێـرد، فایـەق بێکـەس، و هێمـن موکریانـی بدەیـن کـە شـیعرەکانیان ئیلهامبەخشـی خەباتـی ژنـان بـوون.

بـە تێگەیـشتن لـە میکانیزمەکانـی سـڕینەوە کـە ژنانـی نووسـەری کـورد ڕووبـەڕووی بوونەتـەوە، ئێسـتا پرسـیار ئەوەیـە کـە چـۆن تەحـەدای ئـەم پشـتگوێ خسـتنە بکرێـت و لـە کوێـدا بگەڕێـن بـۆ ئاشـکراکردنی دەنگـی ژنانـی کـورد. ئـەم پرسـانە لـە بەشـی خـوارەوەدا بـاس دەکـەم کـە لەسـەر بنەمـای کاری مەیدانـی و لێکۆڵینـەوە ئەرشـیفییەکانم دامـەزراوە.

دۆزینەوەی دەنگی ژنانی کورد

٣.١. ئەرشیفەکان

لـە کاتێکـدا بەشـێکی بەرچـاو لـە دەسـتنووس و بەڵگەنامـە کوردییـەکان وون بوونـە یـان فەوتـاون، بـەڵام بەشـێکی بەرچـاوی هێشـتا مـاون. ئەمـە ئـەو ڕاستییە کـە مـاوەی چەنـد سـاڵی کارکردنـم لـە سـەر ئەرشـیفی کـوردی بـۆم ئاشـکرابووە. لـە مـاوەی دوو دەیـەی ڕابـردوودا دەسـتپێشـخەری گرنـگ بـۆ دۆزینـەوە و کۆکردنـەوە و پاراسـتنی دەسـتنووس و تۆمـارە کوردییـەکان دەسـتی پێکـردوە. لـە غیابـی ئەرشـیفێکی نەتەوەیـی کوردیـدا، ئـەم دەسـتپێشـخەرییانە کۆمەڵێکـی زۆر ئەرشـیفیان کۆکردۆتـەوە، بـە پلـەی یەکـەم لـە باشـوور بـەڵام هەوڵـی زۆر گرنگیـش دراوە لـە بەشـەکانی کـەی کوردسـتان و هەروەهـا لـە دیاسـپۆرا. ئـەم ئارشـیفانە زۆربەیـان دەسـتپێشـخەریی شەخسـین و لـە سـەر هەوڵـی شەخسـی دامـەزراون

بـاس کردنـی ئەرشـیفەکانی کوردسـتان خـۆی بابەتـی وتارێکـی دوورودرێـژە و لێـرەدا ناگونجێـت بـەڵام دەکـرێ ئامـاژە بـە دەزگا سـەرەکییەکان لـە باشـوور بدەیـن لەوانـە بنکـەی ژیـن بـۆ بەڵگەنامـە و لێکۆڵینـەوە، ئینیسـتیتووتی کەلەپـووری کـورد، و مۆزەخانـەی نیشـتمانی ئەمنـە سـوورەکە. هەروەهـا ژمارەیەکـی بەرچـاو لـە ئەرشـیفی تایبەتـی و شەخسـی لـە کوردسـتاندا هـەن. ئـەوە جگـە لـە دەسـتنووسـە کوردییـەکان لـە کتێبخانەکانـی ئێـران، عێـراق، تورکیـا، شانشـینی یەکگرتـوو بریتانیـا، ئەڵمانیـا، ڕووسـیا و چەندیـن وڵاتـی دیکەیـە. تەنانـەت هەنـدێ لێکۆڵینـەوە سـنووردار لەسـەر ئـەم ئەرشـیفانە بوونـە هـۆی ئاشـکراکردنی دەنگـە ونبـووەکان، لەنێویانـدا دەنگـی ژنـان. لەڕاسـتیدا کاملتریـن دیوانـی مەسـتورەی ئەردەلان (٢٠١١)، وەک لـە سـەرەوە ئاماژەمـان پێـدا، لەسـەر بنەمـای دۆزینـەوەی دەسـتنووسـێک لـە کتێبخانەیەکـی بەرلیـن بـوو. بـە دڵنیاییـەوە ئەگـەری زۆرە لێکۆڵینـەوەی زیاتـر لەسـەر ئـەو ئەرشـیفانە ببنـە هـۆی دۆزینـەوەی دەنگـی زیاتـری ژنانـی کـورد

قەرەداغـی لـە چاپـی دیوانـی مەسـتوورە (٢٠١١) ئاماژەی بـەوە کـردووە کـە دەسـتنووسـەکە سـێ سەدوبیسـت وسـێ لاپـەڕە بـووە. شـیعری فارسـی شـاعیرانی کـورد و فارسـی، سـەدونەوەدودوو لاپـەڕەی دەسـتنووسـەکە پێکدەهێنێـت، لـە پاشـاندا شـیعری مەولـەوی و مەسـتوورە هاتـووە. قەرەداغـی ئـەو بەشـەی دەسـتنووسـەکەی چاپکـردەوە کـە شـیعرە کوردییەکانـی مەسـتوورەی تێدایـە. ئـەوەی لـەو بەشـە سـەرنجی ڕاکێشـام شـیعرێکی شـاعیرێکە بـە نـاوی سـوڵتان خانـم. شـیعرەکە لاواندنەوەیەکـە بـۆ خوسروخـان، هاوسـەری مەسـتوورە و والـی ئـەردەڵان و شـاعیرەکەش بـە نازنـاوی (عیـزەت) کۆتایـی بـە لاواندنەوەکـە هێنـاوە. هەروەهـا دیوانـی مەسـتوورە لاوانەوەیـەک بـۆ سـوڵتان خانـم لەخۆدەگرێـت بـەم عینوانـە: (کـەلام مەسـتوره در فـوت مەرحـوم سـوڵتان خانـم) (٢٠١١، ل. ٦٥-٧٤). لـە پشـکنینی ئـەو دوو شـیعرەدا ئـەوەم بـۆ ڕوون بـوو کـە سـوڵتان خانـم خوشـکی خوسـرەو خانـی ئـەردەڵان و دوشـی مەسـتوورە بـووە. تاکـە سـەرچاوەیەکی تـر کـە باسـی شـاعیرێک دەکات بـە نـاوی سـوڵتان خانـم، سـدیق بۆرەکەیـی (١٩٩١)ە، کـە پێـی وایـە لـە سـاڵانی ١٧٨٩ تـا ١٨٤٠ ژیـاوە، بـەڵام زانیـاری زیاتـر لەسـەر ئـەو ژنـە شـاعیرە و چۆنیەتـی گەیـشتن بـەو بەروارانـە ناخاتـەڕوو. ئێمـە دەزانیـن کـە مەسـتوورە لـە سـاڵی ١٨٤٨ کۆچـی دوایـی کـردووە و بـەو پێیـەی کـە لاوانەوەکـەی بـۆ سـوڵتان خانـم نووسـیوە، ئەگـەری ئـەوە هەیـە ئـەو سـوڵتان خانمـەی کـە بۆرەکەیـی باسـی دەکات، هەمـان ئـەو سـوڵتان خانیمـە بێـت کـە لـە دەسـتنووسـی بەرلینـدا نـاو و شـیعرێکی هاتـووە. هەرچەنـدە هێشـتا شـیعری زیاتـری سـوڵتان خـانمان نەدۆزیوەتـەوە، بـەڵام ئاسـتی ئەدەبـی ئـەو تاکـە شـیعرە شـایەدی ئـەوە دەدات کـە شـاعیرێکی لێهاتـوو بـووە و گریمانـەی ئـەوەش هەیـە شـیعری دیکـەی نووسـیبێت و وون بووبێـت و ڕەنگـە لـە ئاینـدە بدۆزرێنـەوە

نموونەیەکی دیکەی سەرنجڕاکێش بڵاوبوونەوەی دیوانی جیهان ئارا خانم (١٨٥٩-١٩١١)ە لە ساڵی ٢٠١٩ کە یەکێک بووە لەو سێ شاعیرەی مارف خەزنەدار لە مێژووی ئەدەبییەکەیدا ئاماژەی پێکردووە، هەروەها لە سەرچاوە ئەدەبییەکاندا بە شیعری لاوانەوە و خۆشەویستیی ناسراوە. بەڵام شیعرەکانی پەرش و بڵاو بوون و تا ساڵی ٢٠١٩ بە شێوەی کتێب چاپ نەکرابوون (جیهان ئارا پاوەیی، ٢٠١٩). بەگەڕان لە ناو دەستنووس و ئەرشیفە گشتی و تایبەتییەکاندا ئەگەری زۆرە دەنگی زیاتری ژنان بدۆزرێتەوە. لە لێکۆڵینەوە لە ئەرشیفەکاندا، ڕێبازێکی هەمەلایەنە و فرەزمان بۆ دۆزینەوە و ئاشکراکردنی تۆمارە کوردییەکان زۆر گرنگە

٢.٣. ڕۆژنامە و گۆڤارە کوردییەکان

لە کاتێکدا کە کۆمەڵێک لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی باش لە سەر گۆڤار و ڕۆژنامە یەکەمەکانی کرمانجی (Tejel, ٢٠١٤; Ekici, ٢٠٢١) کراوە، ڕۆژنامەو و گۆڤارە یەکەمەکانی سۆرانی تا ڕادەیەکی زۆر پشتگوێ خراون و لێکۆڵینەوەی کەمیان لەسەر کراوە. ئەم بڵاوکراوە دەورەییانە فەزایێکی باشیان بۆ نووسەر و شاعیرانی تازەپێگەیشتوو ڕەخساند تا بەرهەمەکانیان بڵاوبکەنەوە. دەرفەت و ئیمکانیاتی چاپ لە ناوەڕاستی سەدەی بیستەم زۆر کەم بوو بۆیە ئەم ڕۆژنامە و گۆڤارانە دەورێکی باشیان بوو لە پێگەیاندنی شاعیران و نووسەران و ڕەخنەگران. هەروەها ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی وەک (ژیان) (١٩٢٦-١٩٣٨) و گەلاوێژ (١٩٣٩-١٩٤٩) دەورێکی بەرچاویان لە پەرەپێدانی ژانرە ئەدەبییە کوردییەکاندا بووە. بەدواداچوون بۆ ئەو گۆڤار و ڕۆژنامە دەورەیی کوردییانەی کە لە سەدەی بیستەمدا دەرچوون، بەشداریی ژنی کوردمان لە ئەدەبدا بۆ ئاشکرا دەکات، بەڵام ئەم نووسینانە بە گشتی پشتگوێ خراون و یەکێک لە هۆکارەکان ئەوەیە کە زۆرجار ژنان بە ناوی خۆیان نەیاننووسیوە و ناوی خوازراویان بەکارهێناوە وەک (کچە کورد) یان (دایکێکی کورد). ناسنامەی شاعیرێک کە لە ژێر ناوی (کچە کورد) لە گەلاوێژ شیعری بڵاوکردووەتەوە، لە ساڵی ٢٠١٨ لە لایەن نووسەر و ڕەخنەگری کورد عەبدوڵڵا زنگەنەوە ئاشکرا کرا کاتێک گۆڤاری گەلاوێژ لە لایەن بنکەی ژین ئامادە دەکرا بۆ دووبارە بڵاوکردنەوەی. زنگەنەنە ناسنامەی نووسەرەکەی دەستنیشان کرد کە زەینەب خان مەلا ڕەئوف خادم سوجادە (١٩٠٠-١٩٦٣) خوشکی گەورەی دڵدار (یونس ڕەئوف) (١٩١٨-١٩٤٨)، شاعیری شۆڕشگێڕی کوردە.

بەکارهێنانی ناوی خوازراو بەهۆی هۆکاری سیاسی یان کۆمەڵایەتی دیارەدەیەکە لە ئەدەبیاتی جیهاندا دەبینرێت. لە ئەدەبی ئینگلیزی نموونەی زۆرە و یەکێک لە سەرنجڕاکێشترین نموونەکان جێین ئاستێنە (Jane Austen)، ڕۆماننووسی بەناوبانگ کە ڕۆمانەکانی بەشێکن لە پرۆگرامی خوێندنی ئەدەبیاتی ئینگلیزی، بەڵام ئەم نووسەرە هەتا لە ژیاندا مابوو ناوی ڕاستەقینەی ئاشکرانەبوو و یەکەم ڕۆمانی بە ناو "لە لایەن خاتوونێکەوە" (By a Lady) بڵاوکردەوە (Johnson and Tuite, ٢٠٢٠).

بە درێژایی چەندین ساڵی ڕابردوودا بنکەی ژین لە سلێمانی ئەرشیفێکی گەورەی ڕۆژنامە و گۆڤارە سەرەتاییەکانی کۆکردۆتەوە و پارێزگاریی لێکردوون. لە غیابی نوسخەی دیجیتاڵی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانە، لێکۆڵینەوە لێیان کارێکی سەخت و دژوارە، بەڵام وەک سەرچاوەیەکی زۆر دەوڵەمەند دەمێننەوە بۆ لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی نوێ بۆ مێژووی ئەدەبی کوردی و ڕێکاری ئاشکراکردنی دەنگی ژنانی کورد

٣.٣. کتێب و چامەنییەکانی کوردی

دەستڕاگەیشتن بە کتێبە کوردییەکان، تەنانەت ئەوانەی کە تازە چاپکراون، زۆرجار ئاسان نییە. سیاسەت یەکێکە لە هۆکارەکانە، بەڵام ژمارەی کەمی چاپەمەنی و نەبوونی سیستەمێکی بەهێزی پەخشی کتێبە هۆکارەکانی دیکەن. ناوەندە ئەرشیفییەکانی وەک بنکەی ژین بڵاوکراوە کوردییەکانیان لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە و بە هەموو شێوەزارە کوردییەکانەوە کۆکردۆتەوە و پاراستوویانە. بەدواداچوون بۆ ئەرشیفی بڵاوکراوە کوردییەکان دەتوانێ نووسینی لەبیرکراوی ژنان ئاشکرا بکات و لێرەدا نموونەیەکتان بۆ دەخەمەڕوو

ساڵی ٢٠٢٠ لە بنکەی ژین کۆمەڵە شیعرێک کەوتە بەرچاوم بە ناوی (بیری چەسپاو،١٩٧٣) لە نووسینی سامیە شاکر. ناوی سامیە شاکرم لە کتێبی (هۆنراوی ئافرەتی کورد)ی کوردستان موکریانیدا دیبوو کە وەک شاعیر و مامۆستا و ئەندامی ئەنجومەنی تەشریعی باسی لێوە کراوە (١٩٨٣، ل.٩٢-٩٩). شیعرەکانی لە یەکەم دیوانیدا لە ڕووی بابەتەوە جۆراوجۆرن، بەڵام ئایدیۆلۆژیای چەپگەرایی شاعیر بەڕوونی دیارە. من کونجکاو بووم زیاتر دەربارەی سامیە شاکر بزانم، بەڵام زانیاری لەسەری یەکجار کەم بوو. دوای گەڕان بابەتێکی ڕۆژنامەوانیم بەناونیشانی "دکتۆر سامیە شاکر سدیق گەنجینەیەک لە هەڵوێست و زانست" لە نووسینی شەماڵ عادل سەلیم بەرچاوکەوت و پەیوەندیم بەو نووسەرەوە کرد و ئەو لە بڵاوکراوەکانی دیکەی شاکر ئاگاداری کردمەوە و هاوکاری کردم پەیوەندی بە سامیەوە بکەم. ساڵی ٢٠٢١ پەیوەندیم بە سامییەوە کرد و وردە وردە هاوڕێیەتیی لە نێوانماندا گەشەی کرد. لە مانگی ئایاری ٢٠٢٣ لە هەولێر بە شێوەی ڕووبەڕوو یەکترمان بینی. شاکر کە لە ١٩٤١ لە دایک بووە دەرچووی پەیمانگای مامۆستایان

بووە لە بەغدا و لە ساڵانی شەست و حەفتاکانی سەدەی ڕابردوودا وەک مامۆستا لە شاری هەولێر کاری کردووە. هەروەها ئەندامێکی کارای حزبی شیوعی عێراق بوو و لە ساڵی ١٩٧٤ تا ١٩٧٩ ئەندامی ئەنجومەنی تەشریعی بوو لە کوردستان. دوای تێکچوونی نێوانی حزبی شیوعی و حیزبی بەعس بۆ ئەوەی دەستگیر نەکرێ ناچار بووە عێراق بەجێبهێڵێت. ڕووی لە ئەڵمانیا کردووە و دوای ساڵێک خوێندنی لە زانکۆی لایپزیگ دەستپێکرد و لەوێ کۆمەڵناسی خوێند و بڕوانامەی بەکالۆریۆس و ماستەر و دکتۆرای تەواو کرد. هەرلە زانکۆی لایپزیگ وەک مامۆستا وەرگیرا و بۆ ماوەی حەڤدە ساڵ لە زانکۆ وانەبێژ بووە. سامیە شاکر دووەم کۆمەڵە شیعری خۆی بە ناوی (بەهەرەی دوور) لە ساڵی ١٩٨٣دا بڵاوکردەوە. هەروەها چەندین وتار و کتێبی بە ئاڵمانی نووسیوە وەکوو

٧٠er Jahren) (Al-Tschauschli ٦٠er und Die Gesellschaftliche Stellung der Kurdischen Frau in der Republik Irak in den(
Heuler: Einführung ins Kurdische Alphabet für Studenten und Studennen Universitat Leipzig (Al-Tschauschli و ١٩٨٦)
١٩٩١)

لە بڵاوکراوە ئەڵمانییەکانیدا پاشناوی الچاوشلی بەکارهێناوە و لە بڵاوکراوە کوردییەکانیدا شاکر سدیق و هەندێکجاریش (مەشخەڵ)ی بەکارهێناوە. بیرەوەرییەکانی بە ناوی (سێ بێ: بەستە پیازە، بەغدا، بەرلین) لە ساڵی ٢٠١٩دا بڵاوکردەوە. بیرەوەرییەکانی دەست نەدەکەوت و من کاتێک ڕاستەوخۆ یەکترمان بینی کۆپییەکم دەستکەوت. شاکر سەرەڕای بەرهەمە بەرچاوەکانی و بەشدارییەکانی لە ئەدەبیات و سیاسەت و کۆمەڵگای کوردیدا، تاڕادەیەک بە نادیاری ماوەتەوە کە جێگەی تێڕامانە

٤.٣. مێژووی زارەکی

سەرچاوەیەکی دیکەی گرنگی ئاشکراکردنی بەشداری ژنان لە مێژووی فیکری کورددا، مێژووی زارەکییە. کتێبی ڕوخۆش عەلی بە ناونیشانی (خەباتی مێژوویی مێینەی کورد لە مەلەکییەتەوە تا دواوی ڕاپەڕین: بەشک لە مێژووی فەرامۆشکراو، ٢٠١٥) و چاوپێکەوتنەکانی نەرمین عوسمان کە لە دوو بەرگدا بە ناوی گوڵدانی ژن (٢٠٢٠، ٢٠٢٣) چاپ بوونە دەستپێشخەرییەکی ڕچەشکێنن کە ڕۆشناییان خستۆتە سەر بەشدارییەکانی ژنان لە گۆڕەپانی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئەدەبیدا و بەڵگاندنی دەنگی ژنان لە ڕێگەی چاوپێکەوتنەوە. زۆربەی ئەو ژنانەی لەم بەرگانەدا هاتووە بۆ یەکەمجار چاوپێکەوتنیان لەگەڵدا کراوە. لە چاوپێکەوتنێکم لە گەڵ نەرمین عوسمان لە حوزەیرانی ٢٠٢٣ ئاماژەی بەوەدا کە کات و ماندووبوونی ویست قەناعەت بکا بە زۆربەی ئەو ژنانەی چاوپێکەوتنی لەگەڵدا کردووە بۆ ئەوەی چیرۆکەکانیان باس بکەن لەبەر ئەوەی بۆ ماوەیەکی زۆر پشتگوێ خرابوون و پێیان وا نەبووە هیچ شتێکی سەرنجڕاکێشیان هەبێت بۆ ئەوەی هاوبەشی بکەن. بەم پێیە، دروستکردنی متمانە زۆر گرنگ بوو (چاوپێکەوتن لەگەڵ نەرمین عوسمان، حوزەیرانی ٢٠٢٣)

ئەنجام

پشتگوێخستن و دوورخستنەوەی نووسینی داهێنەرانەی ژنان لە ئەدەبیاتی کوردیدا بە هیچ شێوەیەک کارێکی ئاوارتە (استثناء) نییە. بۆ نموونە پشتگوێخستن و پەراوێزخستنی ژنان لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا بە باشی لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە و دیکۆمێنت کراوە و ئیلهامبەخش بووە بۆ هەڵسەنگاندنەوەی مێژووی ئەدەبیاتی ئینگلیزی (Lauter, ١٩٨٣, p. ١٩٩١) بەڵام بۆ ژنانی کورد، جگە لە پیاوسالاری کە دیاردەیەکی جیهانییە، تۆڕێکی ئاڵۆزی پەراوێزخستن کە بریتییە لە بێدەوڵەتی، سەرکوتکردنی کولتووری و زمانەوانی، هەژموونی زمانەکانی دەسەڵاتی دەوڵەتانی ناوچە (فارسی، عەرەبی و تورکی)، پارچەپارچەبوونی جوگرافی و سیاسی و زمانی کوردی، پەیوەندیی دەسەڵاتی نێوان زاراوە کوردییەکان و پەراوێزخستنی زاراوە بچووکەکان، تەجرووبەی پەراوێز خستنی ژنانی کوردیی ئاڵۆزتر کردووە.

کورد وەک نەتەوەیەکی بێدەوڵەت و کەمینە، ئینکاری ناسنامەی کراوە و زمانەکەی قەدەغەکراوە و جۆرها سیاسەتی ئاسیمیلاسیۆنیزمی بەسەردا جێبەجێکراوە کە زمان و میراتی کولتوورییەکەی خستووەتە مەترسییەوە. لەو هەلومەرجە ستەمکارانەیەدا بەشێکی بەرچاو لە میراتی ئەدەبی کوردی بە نووسینەکانی ژنانی کوردیشەوە فەوتاوون. هەروەها بە هۆکاری سیاسی و ئابووریشەوە بەشێکی بەرچاوی دەستنووس و ئەرشیفی گشتی و تایبەتیەکان بڵاونەکراونەتەوە و پەرش و بڵاو ماونەتەوە. جگە لەوەش، لە ئەنجامی دینامیزمی دەسەڵات لە نێوان جۆرەکانی زمانی کوردی، ئەو ژنانەی بە شێوەزارە پەراوێزخراوەکانی وەک بادینانی، هەورامی/ گۆڕانی، و زازاکی دەنووسن، ڕووبەڕووی دوو جار پەراوێزخستن و دوورخستنەوە بوونەتەوە. هەروەها پیاوسالاری لە فۆرمەکانی بێهیواکردن و بچووککردنەوەی بەرهەمەکانی ژنان و گومانکردن لە تایبەتمەندییە ئەدەبییەکان و سزای کۆمەڵایەتی و چەندانی دیکەدا هۆکاربووە لە پەراوێزخستنی بەرهەمی ژنان. وەسفکردنی بەرهەمی ژنان وەک ”لاواز“ و “تەقلیدکردنێک نووسینی پیاوان“ لەلایەن

ڕەخنەگرانەوە بۆ دابەزاندنی ئاستی بەرهەمەکانی ژنان بەکارهێنراون

دەستنیشانکردنی جۆرەکانی پەراوێزخستنی دەنگی ژنانی کورد و میکانیزمەکانی ئەم پەراوێزخستنانە کارێکی زۆر گرنگە بۆ ئاڵنگاری و ڕووبەڕووبونەوەی ئەو پەراوێزخستنە مێژووییە، بەڵام تا ئەو کاتەی بەرهەمی ژنان بە شاراوەیی بمێننەوە، بێ ئەنجام دەبێت. بۆ ئاشکراکردنی دەنگی ونبووی ژنان، لێکۆڵینەوە لە ئەرشیفی کوردی و لێکۆڵینەوە لە دەستنووس و بەڵگەنامەکان زۆر گرنگە. هەروەها گۆڤار و ڕۆژنامە دەورەییە کوردییەکان سەرچاوەیەکی گرنگن بۆ گەڕان و دۆزینەوەی بەشداریی لەبیرکراوی ژنان لە ئەدەبیاتی کوردیدا. بڵاوکراوە سەرەتاییەکانی کوردی و مێژووی زارەکی سەرچاوەکانی دیکەی جێی سەرنجن بۆ لێکۆڵینەوە

سەرچاوەکان

ئامێدی، س. ب. (١٩٨٠). هۆزانڤانت کورد. بەغداد: چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

ئەردلان، م. (١٩٢٦). دیوان مستوره. تدوین: حاجی شیخ یحیی معرفت. تهران: مطبعه شوروی.

______. ١٩٤٦. تاریخ اردلان. تدوین: ناصر ازادپور. سنندج: چاپخانه بهرامی.

______. ١٩٩٨. دیوان مستوره. تدوین: صدیق صفی زاده. تهران: انتشارات امیربهادر.

______. ٢٠٠٥. دیوانی مەستوورە. ماجد مەردووخ ڕوحانی. هەولێر: ئاراس.

______. ٢٠٠٨. دیوانی مەستوورە: ماهشرف خانم خەنسای کورد. موحەممەد عەلی قەرەداغی. هەولێر: ئاراس.

بۆرکەیی، س. س. (١٩٩١). مێژووی وێژەی کوردی. بانە: ناجی.

عەبدوڵا، ع. س. (٢٠٠٩). ڤێمێنیزم لە شیعری کوردیدا: کرمانجی خواروو. سلێمانی: بینایی.

عەلی، ر. (٢٠١٥). مێژووی تێکۆشانی مێینەی کورد لە مەلەکیەتەوە تا دوای ڕاپەڕین: بەشێک لە مێژوویەکی فەرامۆشکراو. سلێمانی: ؟

فەیزی، ئ. (١٩٢٠). ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد. ئێستانبول: ترجمان حقیقت.

حەسەنپوور، ئ. (٢٠١٤). دەنگ و ڕەنگی ژنان لە هونەری زارەکیدا. ئەدەبیاتی زارەکی موکریان، بەشی ژنان. کۆکردن و ئامادەکردن سەلاح پایانیانی. تاران. ل. ٧-٥١.

حیلمی، ر. (١٩٨٨). شیعر و ئەدەبیاتی کوردی. هەولێر: چاپخانەی تەعلیم و تەعالی.

ژیان. (١٩٢٦). بڕەوی جینسی لەتیف. ژمارەی ٤٦٧.

کاکەی فەلاح. (١٩٧٨). کاروانی شیعری نوێی کوردی. بەرگی یەک. بەغداد: چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان، حکومەتی هەرێمی کوردستان. (٢٠١٩). ژن ژیان دەنووسێتەوە: هەڵبژاردەیەک لە شیعری ژنانی کوردستان. هەولێر: وەزارەتی ڕۆشنبیری و لاوان و ماڵی کتێب.

محەمەدپوور، ع. (٢٠٠٦). مەستوورە و بادانەوە بۆ لیریکای ئەریستۆکراتییانەی فارسی. لە بیرئانینی مەستوورەی ئەردەڵان. ١٥٩-١٧٦. هەولێر: ئاراس.

موحەممەدی، س. (٢٠٠٦). هەسارەی گەشی شیعر و ئەدەبی کوردەواری. لە بیرئانینی مەستوورەی ئەردەڵان. ١٠٧-١١٣. هەولێر: ئاراس.

موکریانی، کوردستان. (١٩٨٣). هۆنراوەی ئافرەتی کورد. هەولێر: چاپخانەی کوردستان.

عوسمان، ن. (٢٠٢٠). گوڵدانی ژن. بەرگی یەک. سێمانی: ئینستتیوتی نارین.

______. ٢٠٢٣. گوڵدانی ژن. بەرگی یەک. سێمانی: ئینستتیوتی نارین.

پاوەیی، ج. (٢٠١٩). دیوانی جیهان ئارا خاتوونی پاوەیی. ئامادەکردنی عادل مۆرادی. پاوە: نەشر ئارۆ.

پایانیانی، س. (٢٠١٤). ئەدەبیاتی زارەکی موکریان، بەشی ژنان. تاران.

روحانی، ب. م. (١٩٨٥). تاریخ مشاهیر کرد. دو جلد. تهران: سروش.

سەجادی، ع. (٢٠١٢). مێژوووی ئەدەبی کوردی. سنە: ئینتشاراتی کوردستان.

سجادی، ب. (٢٠٠٦). کلیات تاریخ شعر کردی. سنندج: انتشارات دانشگاه کردستان.

سەلیم، ش. ع. (٢٠١٩). دوکتۆرە سامیە شاکر سادق گەنجینەیەک لە هەڵوێست و زانست. ئاوێنە. ٩ ئاگۆست.

شاکر، س. (١٩٧٣). بیری چەسپاو. هەولێر: چاپخانەی کوردستان.

_______. (٢٠١٩). سێ بێ: بەستەپیازە، بەغدا، بەرلین. هەولێر: ن.پ.

شێخموس، ع. (٢٠٢٠). پێشەکی و دەروازە. گوڵدانی ژن. بەرگی یەک. نەرمین عوسمان. سلێمانی: ئینستیتوتی نارین.

خادم سوجادە، ز. (٢٠١٨). دیوانی زەینەب خان، کچە کورد. عەبدوڵا زەنگەنە. هەولێر: چاپخانەی رۆژهەڵات.

خەزنەدار، م. (٢٠٠١). مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی یەک. هەولێر: ئاراس.

_______. (٢٠٠٢). مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی دوو. هەولێر: ئاراس.

_______. (٢٠٠٣). مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی سێ. هەولێر: ئاراس.

References/Serçavekan

Alhamid, L. (2017). "You Can't Burty Them All:" The Presentation of Women in the Contemporary Iraqi Kurdish Novel in Bahdinan." PhD Dissertation. University of Kent.

Al-Tschauschli, S. Sh. S. (1986). *Die gesellschaftliche Stellung der kurdischen Frau in der Republik Irak in den 60er und 70er Jahren.* Dissertation. Leipzig Universität, Fakultät für Philosophie u Geschichtswiss.

———. (1991). *Heuler: Einführung ins Kurdische Alphabet für Studenten und Studeninnen Universitat Leipzig*. Leipzig: Leipziger Universität Verl.

———. (1994). Frauen in Kurdistan—Kurdinnen im europaischen Exil. In Huber, S. (Ed.) *Frauen auf der Flucht* (pp. 30–34). N.p.: Terre des Femmes.

———. (1995). Kurdistan und die Lage der Kurdinnen. In *Frauenforscherinnen stellen sich vor: Ringvorlesung* (pp. 197–206). Leipzig: Leipziger Universität Verl.

Balî, A. (1992). *Antolojîya Helbestvanên Kurd*. İstanbul: Pelê Sor.

Celîl, C. (2004). *Keşkûla Kurmancî*. Wîen: Verein zur Erforschung und Förderung der Kurdischen Sprache, Kultur und Geschichte.

Dehqan, M. (2019). Some Gūrānī Gleanings from Persian Codices. *Journal of Mesopotamian Studies* 4(1), 91–104.

De Fouchécour, Ch. (2006). "Iran viii. Persian Literature (2) Classical." *Encyclopædia Iranica,* 13(4), 414–32. www.iranicaonline.org/articles/iran-viii2-classical-persian-literature.

Diyarbekirli, S. (2005). *Diyarbekirli Şair Sırrı Hanım'ın Divanı*. Edited by Sefik Korkusuz. İstanbul: Kent yayinlari.

Ekici, D. (2021). *Kurdish Identity, Islamism, and Ottomanism: The Making of a Nation in Kurdish Journalistic Discourse (1898–1914)*. Lanham, MA: Lexington.

Ghaderi, F. (2015). The Challenges of Writing Kurdish Literary History: Representation, Classification, and Periodisation. *Kurdish Studies Journal,* 3(1), 101–120.

———. (2017). The Literary Legacy of the Ardalans. *Kurdish Studies Journal*, 5(1), 32–55.

Ghaderi, F, and Scalbert-Yücel, C. (2021). An Etat Présent of the Kurdish Literature in English Translation. *The Translator,* 27(2), 150–66.

Hamelink, W. (2016). *The Sung Home: Narrative, Morality, and the Kurdish Nation*. Leiden: Brill.

Hassan, S. S. (2013). *Women and Literature: A Feminist Reading of Kurdish Women's Poetry*. PhD Dissertation. University of Exeter.

Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918–1985*. San Francisco, CA: Mellen Research University Press.

Kreyenbroek, P. (2010). Orality and Religion in Kurdistan: The Yezidi and Ahl-e Haqq. In Yarshater (Ed.), *A History of Persian Literature*, vol. 18, (pp. 70–89). New York: I.B. Tauris.

Kurdo, Q. (1992). *Tarixa Edebyeta Kurdi* (The history of Kurdish literature). Ankara: Özge.

Johnson, C. L. and Tuite, C. (2020). *30 Great Myths About Jane Austen*. John Wiley&Sons, Inc.

Lauter, P. (1983). Race and Gender in Shaping of the American Literary Canon: A Case Study from the Twenties. *Feminist Studies,* 9(3), 435–63.

———. (1991). Caste, Class, and Canon. In Warhol, R. R. & Herndl, D. P. (Eds.) *Feminism: An Anthology of Literary Theory and Criticism* (pp. 227–48). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

McCoole, S. (2015). *No Ordinary Women: Irish Female Activists in the Revolutionary Years*. Dublin: The O'Brien Press.

Mojab, Sh. (1997). Crossing Boundaries of Nationalism, Patriarchy, and Eurocentrism: The Struggle for a Kurdish Women Studies Network. *Canadian Woman Studies,* 17(2), 68–72.

———. (2021). The State of Knowledge About Kurdish Women. In Mojab, Sh, & Hassanpour, A. (Eds.) *Women of Kurdistan: A Historical and Bibliographic Study*, (pp. 17–19). London: Transnational.

Mojab, Sh, and Hassanpour, A. (2021). *Women of Kurdistan: A Historical and Bibliographic Study.* London: Transnational.

Russ, J. (1983). *How to Suppress Women's Writing*. Austin, TX: University of Texas Press.

Schäfers, M. (2018). 'It Used to Be Forbidden:' Kurdish Women and the Limits of Gaining Voice. *Journal of Middle East Women's Studies,* 14(1), 3–24.

———. (2022). *Voices that Matter: Kurdish Women at the Limits of Representation in Contemporary Turkey*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Sheyholislami, J. (2015). Language Varieties of the Kurds. In Taucher, W., Vogl, M., & Webinger, P. (Eds.) *The Kurds: History, Religion, Language, Politics*, (pp. 30–51). Vienna: Austrian Federal Ministry of the Interior.

———. (2017). Language Status and Party Politics in Kurdistan–Iraq: The Case of Badini and Hawrami Varieties. In *Zazaki—Yesterday, Today and Tomorrow: Survival and Standardization of a Threatened Language* (pp. 55–76). Graz: Wien Kultur.

Soltani, A. (1998). *Anthology of Gurani Kurdish Poetry*. London: Soane Trust for Kurdistan.

Skutnabb-Kangas, T, and Bucak Sertac. (1994). Killing a Mother Tongue—How the Kurds are Deprived of Linguistic Human Rights. In Skutnabb-Kangas, T & Philipson, R. (Eds), *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination* (pp. 347–70). Berlin: Mouton de Gruyter.

Tejel, J. (2014). The Kurdish Cultural Movement in Mandatory Syria and Lebanon: An Unfinished Project of 'National Renaissance' 1932–46. In Bajalan, D. & Zandi Karimi, S. (Eds.), *Studies in Kurdish History: Empire, Ethnicity and Identity* (pp. 158–174). London: Routledge.

Temo, S. (2007). *Kürt Şiiri Antolojisi*. İstanbul: Weşanên Pirtukxaneya Agora.

Tîroj [Hana Mohamed]. (2002). *Şiyan û Leylan* (Ability and mirage). Dohuk: Dohuk University Press.

———. (2007). *Wakr al-Khawāter* (Nest of thoughts). Dohuk: Çapxana Hawar.

———. (2012). *Perê Spî* (White Paper). Dohuk: Çapxana Hawar.

———. (2020). *Areej al-Banafsaj* (Fragrant violets). Tehran: Tehran Publishing.

———. (2020). *Thawrat al-Matar* (Rain of revolution). Dohuk: Mektebe Gazî.

Uzun, M. (2003). *Antolojiya Edebiyata Kurdî*. İstanbul: Weşanên Aram.

EXTENDED SUMMARY

Research on Kurdish women and their contributions to Kurdish society, history, and culture has been historically limited because of systematic obstacles that include statelessness, the criminalization of the Kurdish issue, and a lack of funding and institutional support.

Consequently, women have been highly marginalised and to some extent even erased from the Kurdish political, cultural and intellectual history. A glance at Kurdish literary historiography, anthologies, primary sources on Kurdish literature reveals this exclusion. Examining anthologies of classical Kurdish poetry, we find no female voice. Literary ritics have discussed the emergence of women's writings as a late phenomenon and ntociebale only from the last decades of the twentieth century. Indeed, the male-dominated image of Kurdish literature hardly changes until the late 1980s. This omission has been further reinforced by scarcity of academic studies on Kurdish women writing in both Kurdish or non-Kurdish languages. Women are also highly marginalised in translations of Kurdish literature. Nevertheless, over the last decades archival research and discovery of manuscripts has challenged the long-held belief of women's non-existence in the Kurdish literary arena. The most celebrated discovery has been the publication of the Kurdish poems of Mestûre Erdelan (1805-1848), previously known to have only written in Persian. This was following uncovering a manuscript in Berlin Library that included some of her Kurdish poems.

The exclusion of Kurdish women's creative and intellectual writing in history is by no means an exception. For Kurdish women however, as well as patriarchy, a complex web of exclusions including statelessness, political, and linguistic suppression, the hegemony of state languages, Kurdish political, geographical, and linguistic fragmentation, and the power relation between Kurdish dialects and marginalization of smaller dialect groups have compounded their dominated status. The article examines these contributing factors in details. It illustrates that under repressive conditions in Turkey, Syria, and Iran a significant part of Kurdish literary heritage was destroyed, among them Kurdish women's writing. A case in point is Diya Ciwan (1953–2025). Patriarchy has played out in the Kurdish context through stigma and social punishment for daring to writer, publish, and to be in the public eyes.

After detailed discussion on the underlying reasons for the erasure and exclusion of women, the article discusses strategies to uncover women's voices by examining archives, early Kurdish periodicals and publications, manuscripts, and oral history. It notes that while a substantial portion of Kurdish records and documents are lost or destroyed, a significant part has survived. Over the past decades, initiatives have been founded to uncover, collect, and preserve Kurdish records. In the absence of a national Kurdish Archive, these initiatives that are primarily personal and voluntary have amassed dispersed archival repositories. To challenge women's erasure excavating archives is essential and it is vital to adopt a multilingual and comprehensive approach in locating and uncovering Kurdish archives. Also, private and family archives are significant sources that should not be overlooked. Furthermore, since a significant portion of Kurdish written literature has remained as unpublished manuscripts, studying manuscripts is highly likely to lead to uncovering women's writings. This is illustrated by an example from the author's research. Exploring early Kurdish periodicals also reveals the forgotten contribution of Kurdish women to literature. Examining early Kurdish publications is also instrumental. Access to Kurdish books, even recently published ones, is often not easy, due to political constraints, the small print runs of publications and the lack of an effective circulation system. As such, women writings and publication are sometimes rendered invisible to scholars and literary historians. Oral history is also a significant source especially for voices that are not easily traceable in archives. There have been significant intervention on this that are highlighted in the article.

Identifying patterns of suppression of Kurdish women's voices and the mechanisms of their exclusions are crucial for challenging their historical omission, however, the article argues, it is not

enough as long as women's works and contributions remain hidden. As Joana Russ rightly pointed out, "when the memory of one's predecessors is buried, the assumption persists that there were none and each generation of women believes itself to be faced with the burden of doing everything for the first time" (1983, 93). To uncover women's lost voices, it is vital to investigate archives and identify and examine manuscripts, early periodicals and publications, and oral history.

Artuklu Kurdology
e-ISSN: 3062-0236
(19) March 2025

ڕەنگڤەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی دناڤ کوردادا

The Reflection of Zembilfiroş Epic Among the Kurds

Zembilfiroş Destanı’nın Kürtler Arasındaki Yansıması

Karwan Salih WAISY

https://orcid.org/0000-0001-9116-1843 | salih.waisy@uoz.edu.krd
Zankoya Zaxoyê, Fakulteya Zanistên Mirovî, Beşa Dîrokê, Zaxo- HKI- Iraq
ROR ID: https://ror.org/05sd1pz50

Jêgir *Citation* Atıf	Waisy, K. S. ڕەنگڤەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی دناڤ کوردادا *Artuklu Kurdology* (19). 78-103 DOI: 10.35859/artuklukurdology.1628694
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	22.12.2024
Dîroka Qebûlê *Acceptance Date* Kabul Tarihi	03.02.2025
Dîroka Weşandinê *Publication Date* Yayın tarihi	30.03.2025
Cureyê Gotarê *Article Type* Makale Türü	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemtî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk *Ethical Statement* Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.* Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola Întihalê *Plagiarism Checks* Benzerlik Kontrolü	Belê – İntihal.net *Yes – İntihal.net* Evet – İntihal.net
Nakokiyên Berjewendiyan *Conflicts of Interest* Çikar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. *There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.* Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî *Grant Support* Maddi Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. *The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.* Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telîfê & Destûr *Copyright & License* Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. *Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.* Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.
Agahîyên Îndeksan *Dizinleme Bilgisi* Indexing	DOAJ, ErihPlus, MLA, ProQuest, Linguistic Bibliography

پۆختە

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆش ئێک ژ ناڤودەنگترین جیرۆکێن سوفیگەرێن ئایینی یە دەربرینێ ژ کەتوارێ ژیارا جڤاکێ کوردی دکەت و ڕەنگڤەدانەکا باش دناڤ مێژوویا کوردیدا هەیە و بوویە ئەگەرێ هندێ چەندین بوچوونێن جودا جودا لدۆر ڕوودانێن ئەوێ بهێنە دیارکرن، چەندین دەقێن ئەفسانەیا زەمبیل فرۆشی ژلایێ نڤێسەرێن کورد ڤە هاتینە نڤێسین، ب مەرەما ڕونکرنا ڕاستی و کاریگەرییا ئەڤێ ئەفسانێ دناڤ ڕوودانێن دیرۆکا کوردیدا ئەڤ بابەتە هاتیە هەلبژاردن داکۆ ب شێوەیەکێ زانستی ئەڤ ئەفسانەیا دیرۆکی بهێتە شرۆڤەکرن.ئارمانجا سەرەکی ژ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینی ئەوە ڕاستییا مژارێن گرێدایی ب ئەڤێ ئەفسانێ ڤە و دەقێن ئەوێ ب شێوەیەکێ زانستی بهێنە خۆیاکرن، داکۆ هەبوونا ئەڤێ ئەفسانێ ب ڕۆن بهێتە خۆیاکرن، ژبەرکۆ گەلەک لایەنێن ئەڤێ ئەفسانێ هێشتا ب شێوەیێن زارەکی دهێنە گوتن. دگەل نڤێسینا خۆ ئەڤ ڤەکۆلینە هەولددەت بەرسڤا چەندین مژارێن گرێدایی ب ئەڤێ ئەفسانێ ڤە مینا زەمبیل فرۆش کی بوو و سەرهاتیا ئەوی ل کیڤە هاتیە ڕوودان؟ هزروبیرێن کوردناسان ل دۆر ئەوی چاوان؟ مەزارێ زەمبیل فرۆشی دکەڤیتە کیڤە؟ چەوا زانایان بەرێخۆدایە کاریگەرییا ئەڤێ ئەفسانەیا کوردی دناڤ کورداندا؟چەند دەقێن سەرهاتییا ئەفسانەیا زەمبیل فرۆشی هەنە؟ کەڤترین دەقێن جیرۆکا زەمبیل فرۆشی چنە ؟ بدەت. دیسان ژ ئەنجامێن ئەڤێ ڤەکۆلینێ خۆیا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بناخەیەکێ سوفیگەری بخۆڤەگرتیە و کارڤەدانەکا زۆر دناڤ کورداندا کرییە و بوویە چەقەکێ گرنگێ سۆفیگەریێ دمێژوویا کوردیدا

پەیڤێن سەرەکی: ئەفسانەیا زەمبیل فرۆشی، کورد، مەزار، دەق و کوردناس.

خالێن سەرەکی:

بناخێن دیرۆکی نیشانددەن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یا سۆفیگەری بوو.

ددیتنێن خۆدا کوردناسان دیارکرییە ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بڕێکا فۆلکۆرێ زارەکی گەلەک دناڤ کورداندا ڕەنگڤەدایە.

گەلەک دەقێن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هەنە، بەلێ یا فەقیێ تەیران گەلەک دناڤ کورداندا بەلاڤبوویە.

گەلەک بۆچوون دەربارەی مرنا زەمبیلفرۆشی هاتینە دیارکرن و دئەڤێ ڤەکۆلێندا مرنا ئەوی ل باتیفا هاتیە پشت ڕاستکرن.

Abstract

The Epic of Zembilforş is one of the most well-known religion spiritual epic, which revealed the reality of Kurdish society life and it has a great reflection in the Kurdish history, as a result it has some different points regarding to its events, there are different manuscripts of Zembilforş epic wrote by Kurdish scholars. With the aim of showing the reality and influence of this epic among the Kurdish history events, this subject is being chosen to explore this historical epic scientifically. The main objective of this study is to depict the relevant events of this epic and its manuscripts in a scientific approach in order to show its reality, as many epacts of this epic are remained verbally. Within its writing this study attempts to answer some relevant questions relating to its events such as who was Zembilforş? Where its epic happened? What were the Kurdologist viewpoints on it? Where is its grave situated? How did the scholars look at this Kurdish epic reflection among the Kurds? There are how many manuscripts of Zembilforş epic? What are the oldest manuscripts of Zembilforş epic? Also from Results of this article appears that Zembilforş epic had religious structure and reflected among Kurdish greatly likewise it became a significance religious aspect in the Kurdish history.

Keywords: Zembilfiroş epic, Kurds, grave, manuscripts, Kurdologists.

Highlights

Historical structure showed that the Zembilfiroş epic is a mysticism.

In their viewpoints the Kurdologists explored the Zembilforş epic reflected among the Kurds through oral folklore.

There are some manuscripts on the Zembilfiroş epic, that of Feqi Teyran reflected among the Kurds greatly.

There are many viewpoints on the Zembilfiroş death, in this study it has been presented he was certainly died in Batifa.

Öz

Zembilfiroş Destanı, Kürt toplum yaşamının gerçekliğini ortaya koyan en bilinen dinsel manevi destanlardan biridir ve Kürt tarihinde büyük bir yansıması vardır. Kürt bilginleri tarafından yazılmış Zembilfiroş destanının farklı el yazmaları vardır. Bu konu destan ve Kürt tarihi olayları arasındaki gerçekliğini ve etkisini göstermeyi amaçlayarak, bu tarihi destanı bilimsel olarak incelemek için seçilmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, bu destanın ilgili olaylarını ve el yazmalarını bilimsel bir yaklaşımla tasvir ederek gerçekliğini göstermektir, çünkü bu destanın birçok tarafı sözlü olarak kalmıştır. Bu çalışmada Zembilfiroş kimdir? Destan nerede yaşandı? Kürdologların bu destan hakkındaki görüşleri nelerdir? Mezarı neredir? Bilginler bu Kürt destanının Kürtler arasındaki yansımasına nasıl bakmaktadır? Zembilfiroş destanının kaç el yazması bulunmaktadır? Zembilfiroş destanının en eski el yazmaları hangileridir? Araştırmanın sonuçları Zembilfiroş efsanesinin tasavvufi kökenlere dayandığını ve Kürtler arasında geniş yankı uyandırdığını, dolayısıyla Kürt tarihinde tasavvufun önemli kaynaklarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zembilfiroş destanı, Kürtler, mezar, el yazmaları ve bilginler.

Öne Çıkanlar

Tarihsel yapı, Zembilfiroş destanının bir tasavvuf olduğunu gösterdi.

Kürdologlar, kendi bakış açılarına göre, sözlü folklore aracılığıyla Kürtler arasında yansıyan Zembilfiroş destanını araştırdılar.

Zembilforş destanı hakkında bazı el yazmaları var, Feqi Teyran'ın destanı Kürtler arasında büyük ölçüde yansımıştır.

Zembilforş ölümü hakkında birçok bakış açısı vardır, bu çalışmada kesinlikle Batifa'da öldüğü sunulmuştur.

پێشەکی

ئەفسانە ئێک ژ ئەوان مژارێن گرنگە یێن ل دیرۆکێدا هاتینە باسکرن، ئەڤ مژارە گەلەک بابەتێن دیرۆکی، کولتۆری و فۆلکۆری بخۆڤەدگریت، پتریا جاران ئەفسانە دەربرینێ ژ بوویەرێن گرێدایی ب جڤاکی و ئایینی ڤە دکەت، دبیت ئەو ڕوودانا دئەفسانەێدا دەربرینێ ژ ڕویدانەکا ڕاستەقینە یان ئاشوپی بکەت و مژارێن ئەوێ برێکا پێشهات و پێشڤەچوونێن دیاردەیێن جڤاکی دناڤ میللەتاندا بەلاڤ ببەن، ئەڤ چەندە برێکا ستران، دیاردێن جڤاکی و ڕویدانێن مێژووی دناڤ خەلکێ دا بەڵاڤ دبن و ڕەنگڤەدانەکا ئاشکەرا دکەن سەر ڕەوشا جڤاکی و برێکا دیاردێن جڤاکی بوویەرێن ئەوێ ژ جیلەکێ بۆ جیلەکێ دهێنە ڤەگوهاستن. مژارێن ئەڤێ ئەفسانەیا لژێر ڤەکۆلینێدا ب هەمان شێوە برێکێن زارەکی، سترانێن فۆلکۆری، بەیتێن ئایینی ژلایێ دەروێشانڤە ل سەرانسەری کوردستانێ بەڵاڤ بوویە.

گرنگیا ئەفسانە زەمبیلفرۆشی دزفریت بۆ بەڵاڤبوونا ئەوێ دچوارچووڤەکێ ئایینی، جڤاکی و مێژوویدا، کو کارەکتەرێ ئەوێ یێ سەرەکی هەوڵدایە ب برێکا ڕەوشت پاکی و کەدا ملێ خۆ پێدڤیێن ژیانێ بۆ خۆ پەیدابکەت و دئەڤێ ڕێدا تووشی سەرەدەرییەکا نەپاڤژ ژلایێ خاتوونەکێ ڤە دبیت و ژبەر ترسا خۆدێ هەولدەت خۆ ژێ ڕزگار بکەت، ئەڤجا هەلۆیستێ ئەوی ڕەنگڤەدانەکا باش ل پشت خۆ هێلایە.

ئارمانجا سەرەکی یا ئەڤێ خواندنێ ڕونکرنا بوویەرێن ئەڤێ ئەفسانێیە دچوارچووڤەکێ دیرۆکیدا داکو بدروستی ڕوودانێن ئەڤێ ئەفسانەیێ دیار بکەن و ڕاستیا ئەڤێ ئەفسانێ بهێتە دیارکرن، ژبەرکۆ ب ڕەنگەکێ دیار ئارمانجا سەرەکی یا ئەفسانەیێ وەرگرتنا سەربۆرانە ژ خەلەتیێن دیرۆکی.

ب شێوەیەکێ گشتی یا ئاشکەرایە پتریا مژارێن ئەڤێ ئەفسانەیێ دبیاڤێ ئەدەبی و فۆلکۆریدا هاتینە ڕونکرن و ئەڤ چەندە تا ڕادەیەکێ بزەحمەت بوو، هەوڵ بهێنە دان مژارێن ئەوێ دچوارچووڤەکێ دیرۆکیدا بهێتە شرۆڤەکرن، بەلێ پشتی گەلەک بزاڤ هاتینە هاڤێتن ژبۆ شرۆڤەکرنا ڕودانێن ئەڤێ ئەفسانەیێ دچوارچووڤەکێ مێژوویدا، دەرفەتەک باش هاتە پێش، کۆ مفا ژ هندەک ژێدەرێن ئەدەبی و کوردناسان بهێتە وەرگرتن. ب ئەڤێ چەندێ هندەک ژێدەرێن باش یێن گرێدایی ب مژارێن ئەڤێ ئەفسانێڤە بدەستڤەهاتن.

گرنگترین ژێدەرێن بۆ شرۆڤەکرنا ئەڤێ خواندنێ پشت بەستن ل سەر هاتیەکرن دەستنڤێسێ (مراد خانێ بایەزیدی، چیرۆکی زەمبیل فروش یادگاری مرادخانی بایەزیدی بە شێوەیی سۆرانی و کرمانجی)، (سەعید دێرەشی -دیوانا فەقیێ تەیران) و(م. ڕۆدێنکۆی وتارگەلی ئەدەبی کوردیی سەدەکانی ناوەڕاست و پاشکۆیەک) و (Samur Destana ZembilfroŞû Gulxatû*n*) و لەیلا کەپلان (Li Gorî Çar Epîzotan Berawirdkirina Çar Varyantên Destana ZembîlfiroŞ) ..هتدتر. دئەڤان ژێدەران ڕویدانێن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شێوەیەکێ گشتی دچوارچووڤەیێن هۆزانێدا هاتینە شرۆڤەکرن، لبەر ڕوناهیا ئەڤان دەقان ڕوودانێن ئەوێ یێن هاتین شرۆڤەکرن.

ڕێبازا بۆ ئەنجامدانا ئەڤێ ڤەکۆلینێ هاتیە بکارهینان ڕێبازا (چەندایەتی و بەراوردکارییا مێژوویی)یە، چونکی مژارێن ئەڤێ ئەفسانێ لدۆیڤ ڕویدانێن ئەڤێ ئەفسانێ دگونجن و دێ ب ئەڤێ ڕێبازێ شێوازێ ڕویدانێن ئەوێ ب شێوەیەکێ دروست و زانستی هێێن شرۆڤەکرن.

١.دەستپێک: بناخێ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی

ئەفسانە کەرەستەیەک بۆ ساخکرنا هندەک بیروباوەرێن ئایینی یێن کەڤن و نوی یە و هندەک کوردناسان مینا (ڤلا دیمێر مینۆرسکی١٨٧٧-١٩٦٦ Vladimir Minorsky)، (نیکۆڵا مار Nikola Mar) و (بازیل نیکیتین١٨٨٥- ١٩٦٠ Basil Nikitin)ی ئەفسانە بۆ ساخکرنا هندەک بیروباوەرێن ئایینی یێن کوردان یێن کەڤن و نوی یا بکارهینای((p١١,١٩٧٠,Resûl ، ئەڤ ئەفسانەیا زۆر دناڤ کورداندا بەڵاڤە و ڕۆژهەلاتناسان زۆر بەیاخە پێدایە، ب چاپکرن و کۆمکرنا ئەوێ ڤە مژوویلبوون، دئەڤێ ئەفسانەێدا زۆر دیمەنێن ژیانا کوردان هاتینە دیارکرن و دشێن ب خالەکا وەرچەرخانێ یا گرێدانا داستانا قارەمانی ب داستانا ئەڤینداری ڤە دانین. ئەڤ ئەفسانەیە برِیار، خواست و سووربوونا ئافرەتا کورد نیشانددەت (. (Resûl, ٢٠١٠,٥٧-٥٨

لژێر سیبەرا ئەڤێ چەندێ ب ئاشکەرایی خۆیا دبیت چیرۆکێن ئەفسانەی ژ مەژییەکێ هزرڤان و ڕاستیێن سەردەمەکێ پەیدابووینە، واتە چو چیرۆک ژ دەرڤەی هۆش و ژیوارێ مرۆڤی نینن، لژێر ڤەرێژا ئەڤێ مژارێ پێدڤییە بهێتە هزرکرن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بناخەیەکێ مادی و هزری هەبوویە لدۆر هەبوونا دیاردەیەکا ڕاست دناڤ جڤاکێ کوردیدا هاتیە ڤەگێران، پێدڤییە ئەڤێ ئەفسانەیێ هندەک سەربۆر تێدا هەبن و ئەڤ لایەنە بووینە ئەگەرێ پاراستن و ڤەگوهاستنا ئەوێ تا بوویە ئەگەرێ ڕەنگڤەدانا

ئـەوێ دنـاڤ کوردانـدا، ب ئەڤـی ڕەنگـی خۆیـا دبیـت زەمبیلفـرۆش گرێدایـی وژدان و کەلتـۆرێ گشـتی یـێ کـوردان بـوو ژبـەر هنـدێ ب ڕەنگەکـێ بەرفـرە بەربەڵاڤبوویـە و ڕەنگڤەدانـا خـۆ دنـاڤ زانایـێـن کوردانـدا کرییـە(Tarduş, ٢٠١٨, ٦٠) .

یـا ئاشـکەراییە ئـەڤ نێزیکـی (٤٠٠) سـاڵایە زەمبیلفـرۆش وەک بەیتـەکا ئەفسـانەی هاتیـە نڤێسـین، دانەیێـن فولکلـۆری، چ کەڤـنتر بـن و ژێـدەرێ بەیتـان بـن یـان نڤێسـەرەکێ دارشـتبیت و دانەیێـن فۆلکلـۆری ژێ هاتبنـە گوتـن، بـۆ دیتنـا سـەرەداڤا هەڤبەندیێـن زەمبیلفـرۆشی ب مێـژووێ ڤـە پێدڤیـوو، ل گەلـەک سـەمت و ئاسـتان بنێڕیـن و لێبگەریـن، داکـو بزانیـن کانـێ زەمبیلفـرۆش بەرهەمەکـێ ئافراندییـە و نڤێسـەر هەبوویـە یـان ڕوودانـەکا مێـژووی یـە یـان داهێنانـەکا هـزرا کوردانـە و بوویـە هێڤێنـێ دەقەکـێ نڤێسـای یـان ژ کەلتۆرەکـێ دی هاتیـە وەرگرتـن؟ پـاشی چیـرۆکا زەمبیلفـرۆشی دڤێـت چ بێژتـە کـوردان؟ بۆچـی کـوردان هنـدە گرنگیپێدایـە و هنـدە چـەق ژێ برینـە؟ بـۆ لێگەرینـا ئەڤـان پرسـیارێن گونجایـی پێدڤییـە ل سـەر چـوار بـواران بەرێخـۆ بدەیـن ڕەنگڤەدانـا ئەڤـێ ئەفسـانەیێ وەک:

ڕەنگڤەدانا ژێدەرێن مێژوویی و مادی .

ڕەنگڤەدانا ژێدەرێن چیرۆک نڤێسای.

ڕەنگڤەدانا فولکلۆرێ زاردەڤ.

ڕەنگڤەدانا هەڤبەندییێن بیانی(Omer, ٢٠١٧, ٣١-٣٢).

ڕەنگڤەدانـا **ژێدەرێـن مێژوویـی و مـادی**: ژبـەر گرنگـی و بەڵاڤبوونـا ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی دنـاڤ هەمـی کوردانـدا و کرمانجـان ب تایبـەتی، گەلـەک چـەڤ و تـر ژێ چۆینـە و هـەر دەڤەرەکـێ پارچەیـەکا ئـەوێ یـان دیمەنەکـێ ئـەوێ یـێ گونجـای دگـەل هزروسـەردەمی پاراسـتییە، ژبـەر هنـدێ ب دەهـان شـێوازێن چیـرۆک و گۆتـن و سترانـێ هەنـە. ژێدەرێـن کـوردی یێـن چیرۆکـێ دابـەشی چەندیـن خـاڵان دبـن.

لدۆیـڤ ژێدەرێـن زاردەڤ ب کێمـی دوو تـا سـێ جـه هەنـە و تێـدا گـۆڕا زەمبیلفـرۆشی یـان جهـێ چیرۆکـێ دیـار دکـەن، کەلهـا فارقینـێ (سـلیڤا نۆکـە) و کەلهـا شـابانییێ ل باتیفـا گولیـان و کەلهـا مێردینـێ دگـەل یـا ئامـەدێ (دیاربەکـرێ) (Tarduş, ٢٠١٨,p٦١). یـا ئاشـکەرایە دوویراتییـا ئەڤـان جهـان ژ ئێـک گۆمـان پـێ دکەفیتـە سـەر هەمیـان، ژبلی هـەر ئێـک وەلاتـێ ئـەوی بیـت و یـێ دی جهـێ مشـەخبوونا ئـەوی بیـت، بـۆ وێنـە، مـراد خـانی زەمبیلفـرۆش کرییـە کـوڕێ پاشـایێ ئامـەدێ و جهـێ چیرۆکـێ کرییـە مێردیـن، دبیـت کەسـەکێ دی، زەمبیلفـرۆشی بکەتـە کـوڕێ میـرێ ئامێدیـێ و جهـێ چیرۆکـێ بکـەت کەلهـا شـابانییێ، ئەڤـێ چەنـدێ ڕەنگـە ژیـوارەک تێـدا هەبیـت(Atlı, ٢٠٢٤,٤٩٤)

هەر چەوا بیت ئەڤ هەرسێ جهە و هندەکێن دی وەک جهێن چیرۆکێ پێ ناڤداربووینە:

ئـەڤ چیرۆکـە ل کەلهـا فارقینـێ (سـلیڤا) پایتەختـا میرێـن مـەروانی و ئێکەمیـن دەولەتـا کـوردی ل سـەر دەمـێ دەولەتـا ئیسلامـێ ڕوودایـە و وەسـا هاتیـە نیشـان دا زەمبیلفـرۆشی خـۆ دیـوارێ کەلهێـدا هاڤێتییـە.

هنـدەک دبێـژن ل کەلهـا شـابانییێ ل باکـوورێ ڕۆژهەڵاتـێ زاخـۆ ڕوودایـە و نهـو گـۆڕەک ل سـەر ڕێیـا زاخـۆ- باتیفـا هەیـە، خەلکـێ دەڤـەرێ ب شـێوەیەکێ پیـرۆز بەرێخۆددەنـێ و وەسـا هزردکـەن گـۆڕا زەمبیلفرۆشـییە. ئـەو ژی هەمـان چیرۆکـێ ڤەدگێـڕن و دیـار دکـەن زەمبیلفـرۆشی خـۆ دکەلهـا شـابانییێدا هاڤێتییـە خـوارێ.

زەمبیلفـرۆش کـوڕێ پاشـایێ ئامـەدێ بـوو و وەک ل دەقـێ مراخانـێ بایەزیدیـدا هاتیـە دیارکـرن جهـێ چیرۆکـێ ل کەلهـا مێردینـێ بـوو و هنـدەک دبێـژن ل جزیـرێ ئـەڤ ئەفسـانە هاتیـە ڕوویـدان(Rdenî, ٢٠٠٨,p٣٠) .

ڕەنگڤەدانـا ژێدەرێـن فولکـۆرێ زاردەڤ سـەرهاتیا ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی چ وەک ستران، سـەرپێهاتی یـان تێکـەل ل جڤاتێـن شـەڤبێریاندا دهاتـە گوتـن، دەرویشـان ب دەف و عەرەبانێـن خـۆ ل گەریانێـن خـۆدا ل نـاڤ گونـد و باژێـران یـان مزگەفتـان بـۆ خەلکـێ دگـوت یـان ب شـێوازێ سترانـێ دگـوت و ئەڤـە هەمـی بوونـە ڕەنگڤەدانـا ساخکرنا ژێدەرەکـێ زاردەڤ بـۆ دەقەکـێ کەڤـن بـۆ جیلەکـێ نـوی، سـەرەڕای هنـدێ هەتـا نهـا ڕوونەبوویـە، ئایـا فۆلکـۆر ژێـدەرێ ئەفسـانەیا سـەرهاتیا زەمبیلفـرۆشی یـە یـان سـەرهاتییەکا سـوفیگەری بوویـە دەقەکـێ ئـەدەبی و پـاشی بوویـە فۆلکـۆرێ خەلکـێ و برێـکا پێشـهاتێن مێـژووی دنـاڤ کوردانـدا ڕەنگڤەدایـە، دگـەل هندێـدا گومـان دهندێـدا نینـە ب ڤەگوهاسـتنا زاردەڤ و گوهۆڕینێـن کێـم و زێـدە ژ جهەکـێ بـۆ جهـەک دی هاتیـە ڤەگوهـاستن(Omer, ٢٠١٧,p٣٤)

هـەر چەوابیـت، هەمـی چەڤێـن ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی نۆکـە دچوارڤەیەکـێ سـوفیگەری و فۆلکۆریـدا دهێنـە ڤەگوهـاستن ب شـێوەیەکێ زۆر گرێدایـی هـەر دوو دەقێـن (فەقیـێ تەیـران) و (مـراد خـان بایەزیدی)نـە(Rdenî, ٢٠٠٨,٢٢). چونکـی دەقـێ ب ناڤـێ فەقـی و بـەری

هینگێ بناڤێ (مەلا حەسەن باتەیی ١٤١٧- ١٤٩١) بەڵاڤبووین، کەڤنترین دەقێ بەردەستێ نڤێسایە (p٧, ١٩٨٢,Amedî). ب ڕەنگەکێ ڕوون خۆیا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شێوازێ سۆفیگەرێ دناڤ کورداندا بەڵاڤبوویە و ڕەنگڤەدانەکا ئایینی یا ئاشکەرا لسەر شێوازێ ڤەگەراندنا ئەوێ هەیە و بوویە دیاردەکا جڤاکی یا بالگێش داکۆ بەرێ خەلکێ بدەت دینداریێ و خۆ دوویرکرنا ژ سەرداچوونێن دونیایێ

دیتنەکا دیرۆکی ل دۆر ڕەنگڤەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی وەک بابەتەکێ گرنگ دناڤ جڤاکێ کوردیدا سەرنجا گەلەک هۆزانڤان، نڤێسەرێن کورد و کوردناسان ڕاکێشایە، سەر ژنوی بوویەرێن ئەوێ ب ڕەنگ و ڕویەکێ دی ئاڤاکرییە ڤە دچوارچووڤەیێ ڕێبازێن سۆفیگەری، دیرۆکی و ئەدەبیدا، ئەگەر ژی بێگومان سەنگ و بهایێ ئەوێ ئەفسانێ یە(Ebdulrezaq, ٢٨-٢٩ Gulan ٢٠٢٢,٣٣). ل ئەڤێ ئەفسانەێدا وێنەیێ خۆبۆرینێ و ئازایەتێ تێدا دیارە، دیسان ژلایێ کۆمەڵایەتیڤە روخسارەکا تایبەت یا ڕەنجکێشانێ ب ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ڤە دیارە و ب شیانێن خۆ نانێ زارۆکێن خۆ پەیدا بکەت و ب سەر بلندیڤە بەرێخۆددا کارکرنێ و زەحمەتکێشانێ، یا دیارە ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی پەسەندا ڕەوشتێ خۆ، پاقژییا زەلامێ هەژار. دئەڤێ ئەفسانێدا دەقێن فولکۆری وێنەیەکێ ڕەنگینێ ژیانا کۆمەڵایەتی کوردیدا دیارە، پەیوەندیێن دناڤبەرا دەستهەڵات و جڤاکیدا نیشان ددەت، ژلایەکێڤە ژیانا ئافرەتێ دژیانا دناڤ کۆچک و کەلهێن سەردەمێ کەڤنێ دەرەبەگایەتیێ دیار دکەت و ژلایێ ئێشانێڤە پێنگاڤەکە بەرەڤ ئەفسانەیەکا ئەڤینداری یا ڕاستەقینە. (Resûl, ٢٠١٠,p٥٨ -٥٩)

هندەک دبێژن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نەهندا درێژە و نابیت بهێتە بناڤکرن بناڤێ (داستانا زەمبیلفرۆش)، دیسان نەئەفسانە، چونکی زۆربەیا ئەوێ هۆزانە و یا دروستر ئەوە ب (بەیتا زەمبیلفرۆش) بهێتە وەسفکرن، بێگۆمان ئەڤ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یا ل کوردستانێ هاتیە ڕوودان(Hesen,٢٠١٧)، ب شێوەیەکێ ڕون و ئاشکەرا یا پری ئەڤینە، ئەڤ ئەڤینە ژلایێ (گولخاتوون و زەمبیلفرۆشی) ڤە پەیدابوویە، خۆ پاشڤەبرنا زەمبیلفرۆشێ هەژار و بێ هێز لبەر حەزا دژۆار ژلایێ گولخاتوونا جوان و خوشکوک، کو شیابوو ب فەندو فێلێن خۆ ئەوی ب کێشتە قەسرێ و ب فێلبازی دگەل ئەوی بتنێ ل قەسرێ ل دیوانا زەلامێ ئەوێ یێ نە ل مال ل ئێڤارەکا دڕەنگدا بمینت(. (Atlı, ٢٠٢٤,٤٩٤

دکەڤندا دروستکرن و فرۆتنا سەلکان ل کوردستانێ بەربەڵاڤبوو، ئەڤ ئەفسانەیە ژی وەک گەلەک لایەنێن دی یێن کولتۆر و فۆلکۆرێ کوردی زۆر گوهۆڕین و تێکڤەدان، کێم و زێدەکرن ژلایێ کۆمکرن و زاردەڤانڤە تێدا هاتینەکرن، دگەل هندێدا ئەڤ دەقێن هاتین گوهۆڕین و ژ ئێک جودا گەلەک ژ یێن دروستێن کەڤن دوویرنین، گۆرستانێن ئەڤی کەسێ دیندار (زەمبیلفرۆشی) یێن ل گەلەک دەڤەرێن کوردستانێ هەین، ژبەرکو ئەڤ کەسێ پاقژ یێ خۆ پارێز ژ گونەهو ڕێکا خەلەت یێ بوویە نیشانا پاقژیێ و بژینییێ ل دەڤ خەلکێ، ئەو کرییە نموونە بۆ ئەڤێ چەندێ و دهێنە سەر مەزارێن ئەوی ژ هەر چوار پارچەێن کوردستانێ، ژبەر چاکی، پیرۆزی، ناڤو دەنگییا ئەوی بۆ چارەسەرکرنا نەخۆشی، ئێش و ئازاران، بجهـهینانا هێڤی، مراد، ئومێد و دعایێن خۆ((Resûl,١٩٧٠,p١١.

هندەک دبێژن کنێتا ئەوی لاوی (زەمبیلفرۆشی) ژ ئویجاخەکا بەرز و بلندە دناڤ جڤاکێ کوردیدا، کورێ میرەکێ یان پاشایەکێ کەلها دیاربەکر بوویە، ژ دڵ خۆ ژ ئەوێ ژیانا خۆش و بەختەوەر ل کۆچکا بابێ خۆ یێ دەولەمەند دابۆ پاش(. (Kizil, ٢٠٢١,٣٥٠-٣٥٤

ناڤێ زەمبیلفرۆشی یێ دروست (میر سەعید کوڕێ میر حەسەن)یە، خەلکێ باژێرێ فارقینێ یە ل دیاربەکر، ل چەرخێ دەهێ زانینی ژیایە و ل باژێرێ (باتیفا) یێ ب سەر زاخۆڤە ل پارێزگەها دهۆکێ مرییە، ل ئەوێرێ ب (محەمەد ئەمین) بەرنیاس بوو، بەلێ پتر ب ناڤێ (زەمبیلفرۆش) بەرنیاس بوو، چونکی ئەوی ئەڤ کارە (زەمبیلفرۆشی) بخۆ هەلبژاردبوو، ڕێکا زاهدیێ و دینداریێ بخۆ هەلبژاردبوو، ژیانا خۆ تەرخانکربوو دابشێت خێزان و زارۆکێن خۆ ب نانێ حەڵال خۆدان بکەت(. (Mecîd, ٢٠١٣,p١٦ -١٧ دەربارەی ساڵا رویدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤێسەر کورد (عەبدولڕەقیب یوسف) دپەرتووکا خۆدا (دەولەتا دۆستەکی) دایە ڕونکرن هندەک ژێدەرێن دیرۆکی ڕون دکەن سەرهاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ل ساڵا (٩٩٤) ل سەردەمێ دەولەتا دۆستەکی ڕویدایە. ب ئەڤی ڕەنگی خۆیا دبیت زەمبیلفرۆش مرۆڤەکێ کوردە و ژمێرێن دیاربەرکرە و چیرۆکا ئەفسانەیا ئەوی ل ساڵا (٩٩٤) ل باژێرێ فارقین ڕویدایە(Yûsif, ١٩٩٨) . ئەڤێ ڕەنگڤەدانێ کاریگەرییەکا ڕاستەوخۆ کرییە سەر کوردان و بوویە ئەگەرێ هندێ ب شێوەیێ ڕوویدانەکا ڕاستەقینە بۆ خەلکێ بهێتە ڤەگوهاستن و ب شێوەیەکێ ئایینی دهەلکەفت و بیرەوەرییاندا سەربۆرا زەمبیلفرۆشی دگەل دەستهەڵاتا ماڵباتا ئەوی هاتیە ڤەگوهاستن

ئەڤ چەندە هات پشتی ئەوی نەرازیبوونا خۆ بەرامبەری حوکمێ بابێ خۆ ئەوێ زۆردار دا دەربری، سەرەڕای هندێ هندەکێن دی دبێژن ئەڤ کەسە بخۆ یێ هەژار و بەڵنگاز بوو و بکوتەکێ دشیا خۆ و زارۆکێن خۆ خودان بکەت، دگەڵ هندێدا هەمی

لدۆر هندێ هەڤبوچوونن، کو زەمبیلفرۆش مرۆڤەکێ خودێ ناس و ژ خودێ بترس بوو و بەردەوام ڕۆژا ئاخرەتێ ل بیرا ئەوی بوو، دیسان زەمبیلفرۆش لاوەکێ جەحێلێ بەرکەفتی و جوان و ڕێکوپێک بوو و زۆرێ کەیف خۆش و دەهمەن پاقژ بوو، ژبەر هندێ گوولخاتوون کەڤتبوو دبن بەند و ڤیانا ئەویدا، چونکی گوولخاتوون ژی بخۆ زۆرا جوان و ڕێکوپێک بوو و ئەوێ دڤیا زەمبیلفرۆشی بکەت هەڤپشکێ ژیانا خوو(. (Kizil, ٢٠٢١,٣٥٠-٣٥٤

ڕۆژەک ژ ڕۆژان زەمبیلێن خۆ کولان کولان دگێرینیت هەتا بوویە ئێڤارەکا درەنگ دا پێدڤیێن ڕۆژانە بۆ زارۆکێن خۆ بۆ پەیدا بکەت، زۆرێ وەستیایی و ماندبوو دبەر قەسرا گولخاتوونێرا دبۆریت و ب دەنگەکێ بلند گازی سەلکان دفرۆشین، ژ نیشکەکیڤە دەنگێ ئەوی دگەهیتە گوڵخاتوونێ ، لەوڕا گوڵخاتوون دهێتە سەر حەوالێ قەسرێ و داخواز ژێکر بهێتە دناڤ قەسرێدا و ب سەرکەڤیت دا میر سەلکان ژێبکریت(Resûl,٢٠١٠,p٥٨-٥٩)، ل ئەوی دەمیدا ڤیانا زەمبیلفرۆشی خۆ ل دلێ ئەوێدابوو، چونکی پێش وەخت لدەمێ ئەو لبەر قەسرێرا دهات و چوو چاڤێن ئەوێ ڤێکەفتبوون، گوڵخاتوون ل ئەوێ هێڤیێ بوو دێ دەمەکێ خۆش دگەل زەمبیلفرۆشی ل سەر تەختێ میری بۆرینیت(Çifçi,٢٠١٩,p٣٨٨) ، لدەمێ گوڵخاتوونێ ب فەندو فێلێن خۆ زەمبیلفرۆشێ ژار خاپاندی و ب بهانەیا کڕینا سەلکان بریيە دقەسرێدا، ل دەمێ زەمبیلفرۆشی ددیتی ئینیەتا گوڵخاتوونێ خرابە و داخوازا کڕیارەکا خراب ژ ئەوی دکەت، ژبەر ترسا خۆدێ مەزن دا نەکەفیتە دخانەیا گونەهان دا و ژ ڕێیا خۆدێ دەرنەکەڤیت، زەمبیلفرۆشی ب هەمی هێز و شیانێن خۆ هەولدا خۆ ژ لەپێن گوڵخاتوونێ رزگار بکەت (Omer, ٢٠١٧, p.٣٣).

لەوڕا لدەمێ زەمبیلفرۆش خۆ دیتی یێ مایە بتنێ ل ئەوی جهێی دناڤ قەسرێدا و زانی کا ئنیەتا گوڵخاتوونێ چییە و چ ژ ئەوی دڤێت، لەوڕا زەمبیلفرۆشی گەلەک هەولدا خۆ زرگار بکەت، هندی هزرێن خۆکرن نەشیا چ بکەت و چ ژێ نەدهات بکەت ژبەر فێلبازێن گوڵخاتوونێ، پشتی بۆرینا وەختەکێ کورت گەلەک تشت هاتنە بیرا ئەوی مینا هەڤژین، زارۆک، ترسا ژ خۆدێ و باش دزانی کا ب چ پیلان ئەوێ ژنێ (گوڵخاتوونێ)، ئەڤ پیلانا نهێنی بۆ ئەوی ڤەدابوو دا بکەڤیتێ(Samur, ٢٠١٢).

ژبەر هندێ بۆ خۆ ل دەرفەتان گەریيا، داکو خۆ بێ شەرمەزاری ل دین و دونیایێ رزگارکەت، ل دووماهیێ زەمبیلفرۆشی وەسا خۆ دیارکر، کو لبەر ئەوی تشتێ گوڵخاتوونێ دڤێت ئەنجامبدەت ڕازیبوویە، ب مەرجەکێ دڤێت بچیت سەربانی دا دەستئاڤاخۆ خۆشکەت و نڤێژەکێ بکەت، هەر لدەمێ گوڵخاتوونێ دەستویری دایێ، ئەوی کرە نەمەردی و خۆ دبانێ قەسرا دوو نهۆمیدا هاڤێت خوارێ پشتی دوعایێن گوڵخاتوونێ چ جهێن موکم لدەڤ ئەوی نەدیتین، ل ئەڤێرێ دوو بۆچوونێن هەین هندەک دبێژن لدەمێ زەمبیلفرۆشی خۆ هاڤێتی ڕاستەوخۆ مر، هندەک دبێژن ژبەر بەڵنگازییا ئەوی، زارۆک و ئینیەتا ئەوی یا پاقژ و باوەرییا ئەوی ب خودێ و ئایینی خودێ ئەو ژ ئەوێ تەنگاڤییێ رزگارکر و ب سلامەتی ڤەگەرییا دناڤ مالا خۆدا(Kizil, ٢٠٢١,٣٥٠-٣٥٤).

پشتی ئەڤێ ڕووданێ پەیوەندی دناڤبەرا زەمبیلفرۆشی و گوڵخاتوونێدا برێکا دانوستاندنێ پەیدابوون، ئەڤ دانووستاندنە ب ڕێکا هۆزانێ ب شێوەیەکێ فولکۆری یێ جوان و ڕێکوپێک ل هەمی دەڤەرێن کوردستانێ هاتە گوتن. هۆزانێن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شێوەیەکێ جیاواز دناڤ نڤیسەر و هۆزانڤانێن کەڤن، سترانبێژێن فولکۆری هەتا نۆکە بەردەوامە. ب ئەڤی ڕەنگی خۆیا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ڕەنگڤەدانەکا باش ل سەردەمێ خۆدا دناڤ کوردان دا هەبوو و ئەڤ ڕەنگڤەدانە تا سەردەمێ نۆکە ژی بەردەوامە.

دیتنا کوردناسان لدۆر ڕەنگڤەدانا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی

کوردناسێن ڕووسی (م.ب. ڕودێنکۆ N.M. Rudenko) و (أ.م.مینتیشا شیفیلی A. M. Mintisha Schieffely) دایە دیارکرن هەتا ئەڤێ دووماهیێ وەسا دهاتە هزرکرن، کو زەمبیلفرۆش بتنێ دفۆلکۆرێ کوردیدا هەیە، ڤەکۆلەرێن کورد تێبینییا هندێ نەکرییە، کو دئەدەبێ نڤیسینێ کوردیدا بەرفرەییەک ل سەر ئەڤی بنەمایی هاتیە دیارکرن، لدەمێ ڕودێنکوی ل سەر کۆمەکا دەستنڤیسێن

(ئەلکسەندەر ژاپا **Alexandre JABA**١٨٠٢-١٨٩٤) کاردکر شەش دەستنڤیسێن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هەنە. ئەڤ ئەفسانە وەک بەرهەمەکێ تایبەتێ فۆلکۆرێ کوردی دناڤ بەرهەمێن دیدا وەک شێخێ سەنعان، لەیل و مەجنوون، یووسف و زلیخا دهێتە دانان، چونکی ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ل سەر بنەمایەکێ ئەڤینداریيا ڕەسەنێ فۆلکۆرێ کوردی هاتیە دارشتن وەک لەیل و مەجنوون و یوسف و زلیخایێ دناڤ گەلێن دی ژیدا بەلاڤبوویە، سەرەڕای هندێ ئەڤ ئەفسانە تاکە نموونەیا ئەدەبێ باژێرێ هۆزانا کوردی یا چەرخێن ناڤینە(. (Rudenko, ٢٠٢٠,.٩٩; Schieffely, ٢٠١٩,.٨٢; Pîrbal, ٢٠٠٠,١-٢٠

ژلایەکێ دیڤە کوردناس (ژاکلین موسەیلیان) ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب تشتەکێ تایبەت دزانیت (Xezînedar,٢٠١٠ , b٢,p.٢٢٨-٢٢٩)

و خۆیا دکەت ئەگەر زەمبیلفرۆش دگەل بەرهەمێن دی یێن کوردی مینا مەموزین، شێخێ سەنعایێ، خەج و سیابەند و لەیلا و مەجنوون بهێتە بەراوردکرن ژلایێ ناڤەرۆکێ ڤە(Subaşı, ۲۰۲٤,p.۱۰)، دێ ب ڕەنگەکێ ئاشکەرا خۆیا بیت زەمبیلفرۆش ئێکەمین بەرهەمێ فولکۆری یێ باژێری (شارستانی بەرۆڤاژی یێ گوندان) یێ کوردی خۆ دبینیت و دناڤ بەرهەمێن ئەفسانە و هوزاناندا جهێ خۆ کرییە (Xezînedar, ۲۰۱۰ , b۲,p.۲۲۸-۲۲۹)

دیسان ڕۆدێنکۆ خۆیا دکەت پشتی زەمبیلفرۆشی خۆ ژبانێ قەسرێ هاڤێتی خوارێ بلەز بەرەڤ مالێ، ژن و زارۆکێن خۆ یێن برسی ئەوێن چاڤەڕێ هاتنا ئەوی دکر، لدەمێ هەڤژینا ئەوی ب دەستێ بەتاڵ دیتی و زانی چ ب سەرێ ئەوی هاتیە و هەڤژینا خۆ ئارامکر و گوتێ:

شوکر و مننەت ئەو لاو دخوەست دیسان ب مال رابوو ب قەست

میری سەلک ستاندن ژ دەست کێشا برین ب ظولمەتێ

ژنێ هەبوو عەقلەک ل دۆر هەرچی سەلک ستاندن ب زۆر

مەسپارە پادشاهێ ل ژۆر ئەدا بکت دقیامەتێ(Deraşî, ۲۰۰۵,p.۲۲۱-۲۲۲) .

دیمەنەکێ کەتواری و کویرێ پری هەست زۆر بهێز دەردکەفیت، هەڤژینا زەمبیلفرۆشی ژلایەکێ ڤە هەولددەت جیران نزانن کا چ ب سەرێ ئەوی هاتییە، ژلایەکێ دیڤە هەولددەت زارۆکێن خۆ یێن برسی بخلافینیت و بخەوینیت، ئاگری کوچکی خۆش دکەت و مەنجەلێ ددانیت سەر و هندەک بەران دکەت تێدا تا ئاگرێ دڕاوەستیت، زارۆکێن خۆ یێن برسی پالددەت زیکا شیڤێ بخۆن دا بنڤن، ب ئەڤی ڕەنگی پەنایێ بۆ خۆدێ دبەت و ب رەحم و دلۆڤانیا خۆدێ بەرێن دناڤ مەنجەلێدا دبن خوارن، خێزانا زەمبیلفرۆشی ئەوێ ئێڤارێ ب برسی نامینن. ئەڤێ ئەفسانەیێ بەردەوام پەیاما شەرەف و دوویرنەکەفتن ژ خۆدێ و ب پاڤژی ب دووماهی دهێت و کەسێن ب ئەڤی ڕەنگی ل ئاخرەتێ دچنە بەهشتێ(. (Rudenko, ۲۰۲۰,p.۹۹

یا زانایە زەمبیلفرۆش ل دۆیڤ ئەوان پێزانینێن نۆکە لبەردەست تاکە ئەفسانەیا هۆزانا باژێرییە ل مێژوو و ئەدەبێ کوریدا، ل سەر بنەمایێ ئەڤیندارییا دناڤ فۆلکۆرێ کوردیدا هاتیە دارشتن، وەک نەریتێ بەرهەمێن باژێری قارەمانێ سەرەکی ژ هەژار و پێشەکارێن باژێرییە، کۆ بڕاستی هۆزانڤان سۆزدار و داکوکیکەر بوو(Schieffely, ۲۰۱۹,p۲۸).

دئەفسانەیێدا ڕاستەوخۆ ڕەخنە ل سیستەمێ دەستهەڵاتدارییا دەرەبەگاندا نەهاتینە کرن، دگەڵ هندێدا ب شێوەیەکێ ئاشکەرا ب دژی زۆلم و زۆرداری و نەدادپەروەرییا ددەرحەقێ خەلکێ ئاسایە، ئەو رەوشا خراب دحاڵەتەکێدا دەردکەفیت، کو هەژارەکێ زەمبیلفرۆشێ پاقژ، ب باوەر، دلسۆز، ژنا میری یا ب دەستهەڵات و خانمەکا فێلباز یا باوەری بهندێ هەی زەمبیلفرۆش نەشێت فەرمانا ئەوێ جێبەجێنەکەت و لدۆیڤ ئارەزۆیا ئەوێ نەچیت، چونکی ئەو زەنگینە و زەمبیلفرۆش هەژارە، ئەو خانمەکا دیارە و ژنا میرەکێ خودان دەستهەڵاتە و زەمبیلفرۆش پێشەکەرەکێ ئاسایە، ئەوێ هزرا هندێ نەکربوو کا زەمبیلفرۆشی خۆشی دڤێت یان نە، یان ئەڤە دێ چ نەهامەتییەکێ ب سەرێ ژن و خێزانا ئەوی هینیت، ئەڤ پرسارە لدەڤ گرنگ نەبوون، دفن بلندی و عەقل سڤکییا ب ئەڤی رەنگی لدەڤ دەولەمەندان هەیە، زێدەتر ئیلهمبەخشیی بوو بۆ پێشەگەرێ ئاسایی، کو بەرێ ئەوی ل ڕاستی، دلسۆز، باوەری، پاقژی، چاڤگرتی و خوشتڤی و ب وەفایی بۆ خێزان خۆ بوو(. (Omer, ۲۰۱۷,p۳۳

هندەک جاران ئەڤ نهێنییە ب شێوەیەکێ ئاشکەرا خۆیا دبیت و ڕون دیار دبیت و دئەڤی بواریدا هۆزانڤان دبێژیت:

اڤ نزانت بند و لیپە

چونا بال میران چبە

اوی نزانت هیئتی(Bayazîdî, ۱۹۷٥, ۱۳)

ل ئەڤان چەند دێرێن کورتدا هزرەکا بەرفرە و کویر هەیە، کو هەمی زۆلم و زۆردارییا میران تێدا دەردکەفیت، ل کۆچکا میراندا ڕاستی، دڵنەرمی و باشی نینە، بتنێ نەهامەتی زۆرداری و نەبەختەوەری هەیە، هەر ئەڤ چەندە دپەیوەندی و میراتێن میراندا بۆ دمینیت، ئەڤە هزرا سەرەکی یا ئەفسانەییە، بەلێ هۆزانڤان نەچاربوویە بەرگەکێ پیرۆز بکەت بەر ئەڤێ ئەفسانێ و ئەڤێ چەندێ نەهێلیت، ژبەر هندێ لدووماهیێ داخوازا ئارامی، دلسۆزی، ڤیانا خودێ و گوهدارییێ دکەت. هزرەکا دی دئەفسانەیێدا دیار دبیت ئەو ژی بەرەڤ ژناڤچوونا سۆزێ یە و تاڕادەیەکێ سەرکەفتنا ڕاستیێ یە ل سەر نەدادپەروەری و خێرا ب سەر شەڕیدایە(Xezînedar, ۲۰۱۰ , b۲, p.۲۲۸-۲۲۹)

ڕۆدێنکۆ دایە خۆیاکرن دبنەماێن ڤیانێدا ململانەیا جڤاکی ئەنجامێن هەین، کو ب ڕۆڵێ خەباتێ دپێناڤێ باوەری، پاقژی، ڕەوشت بلندی، دوویر ژبەرژەوەندی پەرستی و نەگوهۆڕینێ دژڤریت، ل سەر بناخەیێ ئەڤان هەمی هزروبیران هۆزانڤانی هەولدایە وێنەیێ تایبەتمەندیێن ژیانا واقیعی یا خەلکێ دگەل هەمی لاوازییان، خۆشی و لڤینا گیانی بلند ڤەدکێشیت، دبیت وێنەیێ قارەمانێ ئەفسانێ تارادەیەکێ خەیالی بیت، هۆزانڤان زەمبیلفرۆشی وەک کەسەکێ پاقژ، کرێکارەکێ ژ خودێ ترس، هیچ داهاتەکێ بهێنا نەحەلال ژێ بهێت ناخوت، هەتا ڕەوشا خێزانا ئەوی یا برسی ئەو پالنەدایە ژدەڤ خۆ کارەکێ خراب یێ بێ ڕەوشتی بکەت، ئەو هزرێ ل کریارێن خراب ناکەت و دلسۆزە بۆ خێزانا خۆ، جۆرە ڕەوشت بلندییەکا ب ئەڤی ڕەنگی چ گۆمانا دکەسایەتییا ئەویدا هەلناگریت، ئەو ب شێوەیەکێ باش بەڕێخۆددەت خەلکێ و هزرا کریارێن خراب ناکەت، ژبەر هندێ بێ ترس دچیتە کۆشکێ و نزانیت کا چ تشت دێ هێتە ڕوودان، لدەمێ داخوازا بێ ڕەوشتیێ ژێ هاتیە کرن، هینگێ زانی ب فێل یێ هینایی و دمەسەلێ گەهشت(. Rudenko, ٢٠٢٠, ٩٩.p)

زەمبیلفرۆش ب گیانێ نەرازیبوونێ وەک تێکۆشەرەکێ ب دژی زوڵم و زۆرداریێ ب دژی هەژاران ژلایێ دەستهەلاتێڤە و دپێناڤێ بهاێن مرۆڤایەتێدا دگەل خەلکێ سەرەدەری دکر، دئەڤێ ئەفسانەێدا وێنەیەکێ ئایینی یێ ئارام ب زەمبیلفرۆشی ڤە دیارە، کو وێنەیێ کاودانێن ئەوی سەردەمی پێڤە دیارن، دئەڤێ ئەفسانەێدا زەمبیلفرۆش دەربارەی هەمی خەلەتی و تاوانانڤدا ژ خودێ دترسیت(Schieffely, ٢٠١٩, ٨٢.p). دبەرامبەردا وێنەێ گوڵخاتوونێ یێ واقیعی وەسا هاتیە نیشاندان، کو ژنەکا جوان و خودان دەستهەڵاتە، دپێناڤێ بدەستڤەهینانا ئارەزۆیێن خۆدا خۆ ژ چ تشتان نادەتە پاش، ئامادەیە بەختەوەری و کەرامەتا کەسێن دیتر و نامووسا خۆ ژی ژناڤببەت، دبۆچوونەکا بەرتەنگا ب ئەڤی ڕەنگیدا بتنێ ئەوێ دڤیا ڕێکێ بدەت خۆ، کو زەنگینە و دەستهەڵاتدارە پێدڤییە کەسێن دیتر ئەرک و فەرمانێن ئەوێ جێبەجێبکەن و دبن خزمەتا ئەوێ دابن(. Rudenko, ٢٠٢٠, ٩٩.p)

وەسا دیارە دبیت وێنەیێ گوڵخاتوونێ ڕەنگەکێ دی ژی خۆیا دکەت، ئەوێ ژنێ دڤیا بڕاستی ئەڤیندار بیت و دپێناڤێ ئەڤێ چەندێدا دڤیا زەنگینی و دەستهەڵاتا خۆ بکەت قوربان و ئامادەیە ب هەژاری و برسی دگەڵ ئەڤینداری حۆ بژیت و هیچ هزرەک بۆ مێری خۆ ژی نەدکر، هندەکێن دی دبێژن گولخاتوون ژ کۆشکێ دەردکەفیت و بدویڤ زەمبیلفرۆشی دکەفیت و هندەکێن دی دبێژن هاریکارییا زەمبیلفرۆشی دکەت دا مێرێ ئەوێ بکوژیت. (Safîzade, ١٣٤٣, ٤.p)

ئێک ژ وێنەێن سەرنجراکێشێن ئەفسانەیێ ئەوە هەڤژینا زەمبیلفرۆشی(ئالێ)، کو ژنەکا خوینشرینە و هەڤژینێ خۆ گەلەک دڤێت، چ جاران گازندە لدۆر چارەنڤیسێ خۆ نەدکرن، سەرەڕای هندێ ئەو و زارۆکێن خۆ دڕەوشەکا خراب دا دژیان، دگەل هندێدا سەر فەراز و بلند بوو، ئەوێ هەولددا جیرانێن ئەوان ب هەژاری و برسایەتیا ئەوان ئاگەهدار نەبن، ژبەر هندێ مەنجەلەکێ ددانیتە سەر ئاگری داکو جیرانێن ئەوان دووکێلێ ئاگری ببین و بزانن ئەو نەبرسینە و خوارنا هەی. لدەمێ زانی زەلامێ ئەوێ زەمبیلفرۆشی یێ کەفتیە داڤێن گولخاتوونێ هیچ تۆرەیی و هەست تۆلڤەکرنێ لدەڤ پەیدانابیت، بەرۆڤاژی زەلامێ خۆ ئارام دکەت(Xezînedar, ٢٠١٠ , b٢, ٢٢٨-٢٢٩.p)

دئەفسانەێدا هەڤژینا زەمبیلفرۆشی نموونەیا ژنەکا کورد یا هەڤکار و هەڤژینکەکا دلسۆز و دلۆڤانا زەڵامێ خۆ بۆ، ب سەر بلندی و شانازیڤە پارێزەرا خێزانا خۆ و نامووس و ناڤودەنگیا ئەوێ بوو. دیسان دئەفسانەێدا وێنەی خزمەتکارەکێ هەیە، هەرچەندە دیمەنەکێ وەسا بهێز نینە، دگەل هندێدا هێلکارەکێ لاوەکی وێنەیەکێ بۆ ڕاکێشایە و وێنەیەکێ کەتواری و زیندییە، ئەڤە لدەمەکێدایە ب تەمامی دلۆڤانە و دخزمەتا گولخاتوونێ دایە و وەفادارێ ئەوێ یە، ب فێڵ و فەندا و ب سۆزێن درەو زەمبیلفرۆش ڕاکێشایە بۆ کۆشکێ، ب بهانەیا هندێ دێ خەڵات و پارەیەکێ باش ب دەستکەفیت، چونکی دزانی خێزانا زەمبیلفرۆشی دەستێ ژێ بەردایی و هندەک جاران زارۆکێن ئەوی ب برسی دنڤن(. Rudenko, ٢٠٢٠, ٩٩.p)

ژلایەکێ دیڤە ڕودێنکوی ڕونکرییە سەرەڕای هندێ ئەفسانەیە زەمبیلفرۆشی ڕەنگڤەدانەکا زۆر دناڤ کوردان دا هەبوویە و ژلایێ گەلەک هۆزانڤانێن کوردڤە ب شێوازێن جودا جودا هاتیە نڤێسین، چ جوداهی دناڤبەرا تێگەهێ ئەواندا نینە و تراژیدییا ئەفسانەیێ ئەوان ژ ئێکودوو وەرگرتییە(Safîzade, ١٣٤٣, ٤.p) ، دیسان کوردناسێ ڕووسی (أ.م.مینتیشا شیفیلی دایە خۆیاکرن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شێوەیەکێ زۆر بەرفرە دناڤ کوردان ڕەنگڤەدایە و ئەڤ ئەفسانەیە کەفتیە سەر زارێ کوردان (Schieffely, ٢٠١٩, ٨٢.p).

کورتیەک ل دۆر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی و مژارێن ئەوێ :

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب شێوازێ خۆ یێ سوفیگەرێ و ب ئەوی هەلۆیستێ پری جوان و پری هەست دەربارەی کەسایەتییا زەمبیلفرۆشی و گوڵخاتوونێ بوویە نموونە بۆ گەنج و لاوان، دڕاستیا ئەڤێ مژارا گرنگ و پری بهادا لدەڤ جیلێن کەڤن و نۆیدا،

وەسا دیار دبیت ڤیانا گوڵخاتوونێ نەیا ژ نیشکەکێڤە یان دەمل دەست بوو واتە نە ل ئەوێ ئێڤارا تایبەتدا بوو، بەرۆڤاژی ئەڤ هەستێ گوڵخاتوونێ گەلەک ڤەکێشایە، دیسان گەلەک جاران زەمبیلفرۆش دیتییە تا گەهیشتە ئەوی ڕادەیی و دەرفەت دیتییە دا مەرەما خۆ بجهبینیت، پشتی ئەڤینا ئەوێ بۆ زەمبیلفرۆشی زۆری لێکری دا لبەر ڕاوەستیت، لێبگەریت و داخوازێ ژێ بکەت و بینتە دناڤ قەسرێدا لدەمێ میر نە ل ماڵ(Özsoy, ٢٠١٤, ١٥.p). بەلێ کاریگەرییا ئایینی ل سەر زەمبیلفرۆشی ئەو پالدایە خۆ دوویری ئەڤێ چەندێ بکەت و ئەڤ سەرەدەرییا ئەوی بوویە ئەگەرێ هندێ سەرپێهاتیا ئەوی ب شێوازێ ئەفسانەیەکا سوفیگەری پتر جهێ خۆ دناڤ کورداندا بکەت و ڕەنگڤەدانەکا ئایینی یا ڕوون دناڤ بوویەرێ ئەوێدا خۆیا دبیت

دبیت زەمبیلفرۆشی بخۆ ژی ئاگەهـ ژ ئەڤێ چەندێ نەبیت، دبیت ئەو دانووستاندنا دناڤبەرا ئەواندا دروستبووی نەیا نوییبیت، ئەڤ چەندە دزڤریت بۆ ئەوێ دارشتنا لێکدای و ب جۆرەکێ هۆزانێ یێ پری هەست هاتیە ڤەهاندن، دبیت دانەرەکێ دی هەبیت بۆ ئەڤێ چەندێ، پشتی ئەڤ ئەفسانەیە دناڤ خەلکێدا ب ڕەنگەکێ هەژی و پری هەست بەڵاڤبووی، ئەگەر بەرێخۆبدەین ئەوی ماوەیێ کورت یێ زۆر نەڤەکێشایی ژ دیتنێ تا مرنێ، ئایا کەسەک ل ئەوێرێ بوو بشێت ئەوان مژارێن دناڤبەرا ئەواندا هاتینە باسکرن بۆ جڤاکی دیار بکەت و بێژیت، یان پشتی خۆ هاڤێتنا زەمبیلفرۆشی و چ ل ئەوی نەهاتی، ئەو ئەڤینە دناڤبەرا ئەواندا بۆ ماوەیەکێ بەردەوام بوو، ئەڤجا چ ژلایێ ئەوانڤە هاتبیت دارشتن یان ب سەر زار و زمانێ ئەوانڤە ژلایێ دانەرەکێ ڤە هاتبیت ڤەهاندن.

ل ئەڤان دێرێن ژێریدا ئەوێن بووینە پێشەکی بۆ دەستپێکا ئەڤێ ئەفسانەیێ دانەر دیرۆکا زەمبیلفرۆشی بۆ خواندەڤان دیار دکەت:

زەمبیلفرۆش کوڕێ میرە

کەسبا وی ڕاڤ و نێچیرە

چو هنداڤ قەبرەکێ کویرە

تێ دیتن هەستیکێن هویرە

ئاخرەت و مرن هاتنە بیرە (Bayazîdî, ١٩٧٥,١٣)

ب ڕەنگەکێ ئاشکەرا دیار دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆش دەقەکێ فلکۆرێ سوفیگەریێ کوردی یە ل کەلها زەمبیل فرۆش ل باژێرێ (فارقین) ل باژێرێ دیاربەکر هاتیە روودان، هەژی گوتنێ یە کەلها زەمبیلفرۆش پارچەکە ژ کوجکەکا مەزن، ئەڤ کەلهە بۆ جوانیێ ژلایێ مێرێن دەولەتا (مەروانی) ڤە ل باژێرێ میافارقین ل سەنتەرێ قەزا (سلێڤان) ژبۆ میرەکێ کورد هاتبوو ئاڤاکرن و ماڵا ئەوی میرێ کورد ل ئەوێ کوجکێ ڤە بوو، کەلها زەمبیلفرۆشی بۆ جوانی و کەشخێ دگەل کوجکا میری هاتبوو ئاڤاکرن(Yîgît, ٢٠١٠, ٣.p).

کەلها زەمبیلفرۆشی و کوجکا میافارقین ل ساڵا (١٠٠٧) ژلایێ میرێ مەروانی (ئەبو نەصر ئەحمەد دەولە کورێ مەروانی، هاتیە نۆژەنکرن و ئاڤاکرنڤە. هەروەسا لدەمێ گەرۆکێ عەرەب (یاقوت حەمەوی) ل ساڵا (١٢١٧) چوویە میافارقین کەلها زەمبیلفرۆش دیتبوو و باسێ جوانێ ئەوێ دپەرتووکا خۆ (معجم البلدان) دا کرییە(Rdenî, ٢٠٠٨, ٢٨.p).

ئەڤێ داستانێ زۆر دناڤ کوردان دا ڕەنگڤەدایە و ڕۆژهەڵاتناسان گرنگییەکا زۆرا یا پێدایی ب کۆمکرنا ئەوێ ڤە مژوویلبوون و چاپکرینە، دئەڤێ ئەفسانەییدا زۆر دیمەنێن ژیانا کوردەواری تێدا هاتینە دیارکرن و دشێن ب زنجیرەکێ دانین، کۆ تێدا ئەفسانەیا قارەمانی ب ئەفسانەیا دلدارو و ئەڤینێ ڤە هاتیە گرێدان. ئەڤ ئەفسانەیە بڕیار و هێڤی و ڕژدییا سەرکاری یا ژنا کورد نیشانددەت، دئەڤێ ئەفسانەێدا وێنەیێ باوەری ب خودێ و ئازایەتێ پێڤە دیارن، دیسان ژلایێ کۆمەڵایەتیڤە گرنگیپێدانا ب رژدیا ئەنجامدانا کاران پێڤە دیارە، تێدا ئاماژە بهندێ ددەت زەمبیلفرۆشی ب ملێن خۆ پێدڤیێن ژیانێ پەیداکرینە و ب شانازییڤە بەرێخۆددەت ئەنجامدانا کاران، دەستپێکا ئەفسانێ ڕەنج و جەوهەرێن پەسنا ڕەوشتی، باوەری و پاڤژییا زەلامێ هەژار پێڤە دیارە دئەفسانێدا وەسا دهێتە نیشاندان بەهشت بۆ ئەڤان جۆرە کەسایە.

دئەڤێ ئەفسانێدا ب تایبەتی د چاپێن فلکۆریدا وێنەیەکێ ڕەنگینێ ژیانا کۆمەڵایەتییا کوردان دیار دکەت و پەیوەندیێن خزمەتکار و چینێن خەلکێ دیار دکەت، ژلایەکێ ڤە ژیانا ئافرەتێ دژیانا دناڤ کۆشکێدا و کەلهێن سەردەمێ کەڤنێ دەرەبەگایەتێ نیشان ددەت، ژلایێ ژانا پێنگاڤێن بەرەڤ ئەفسانەیا ئەڤینێ ژی پێڤە دیارە((Resûl,١٩٧٠, ٤٩.p-٥٠

دناڤ مێژوویا فلکۆرێ کوریدا سێ ئەفسانەێن زەمبیلفرۆشی هەنە، ئێک ژ ئەوان یا (فەقیێ تەیران ١٥٤٩-١٦٤٢) هاتیە زانین

بـۆ جـارا ئێکـێ ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی ب شـێوەیێ هەلبەسـتێ ژلایـێ فەقیـێ تەیـران ڤـە هاتیـە نڤێسـین، یـا دی بەیتـا ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی یـا مەلایـێ باتەیـی و یـا سـێ ژی بەیتا زەمبیلفـرۆشی یـا (مرادخانـێ بایەزیـدی) یـا ئـەوی ل سـالا ١٧٧٦ نڤێسـای(Kaplan, ٢٠٢٣, ٣٧). بـۆ نموونـە ل هنـدەک دەقەیـان دا کارەکتـەرێ سـەرەکێ یـێ ئەفسـانەیێ زەمبیلفـرۆش وەک کوڕەکـێ هـەژار دەردکەڤیـت و کارێ فرۆتنـا زەمبـیلان دکـەت (Sadini, ٢٠١١, p.٣٩٩)

ل دەقەیەکێدا دی وەک کـوڕێ میـری هاتیە پێش و دەست ژ زەنگینـێ بەردایە و بەرێخۆدایە فرۆتنا زەمبـیلان و ئەگـەرێ ئەڤـێ چەنـدێ دزڤرینـن بـۆ هنـدێ لدەمـێ میری دڤیا بچیت نێچری درێکێدا دیت خەلکێ قەستا گوڕستانێ دکـەت و ل ئـەوی دەمیـدا ئـەوی پرسـیار کـر، ئەڤـە چییـە هاتیـە ڕوویدان؟ دبەرسـڤێدا هنـدەکان گوتـێ ئێکـێ مـری، دێ ل ئەڤێـرێ فەشـێرن. ئـەوی ژی گـوت دڤێـت بچـم بزانـم کا قەبـر چەوایـە؟، هنـدی زێرەڤانێـن ئـەوی هاتنـێ دا نەچیـت، ئـەوی گـوت دڤێـت هـەر بچـم گۆرسـتانێ دا بزانـم و هاتـە دنـاڤ گۆرسـتانێدا، دیت ئـەوێ مـری هینـا دنـاڤ گۆرسـتانێدا و کـرە دقەبریـدا، بـەر دانانـە سـەر کەلەخـێ ئـەوی و ئـاخ دانـا سـەر. دۆیڤـدا پرسیار ژ مەلایـی کـر، ئەڤـە جهـێ ئـەوی یـە و دێ ئەڤـە بیتـە جهـێ مـن ژی ؟، دبەرسـڤێدا مەلایـی گوتـێ بەلـێ ئەڤـە جهـێ ئـەوی یـە و جهـێ ئـەوی ژ یـێ تـە خـۆشترە، و دبیـت کەلەخـێ تەباڤێـژن و نەهێلـن تـۆ لڤێـرێ ژی بمینی؟ و. پـاشی میـر پرسـیارێ دکـەت ئـەز ژی دێ هـەر مـرم؟، دبەرسـڤێ دا مـەلا دبێژیتـێ، ئـەرێ دەیـک و بابـێ تـە مایـنە و هـەر تـۆ ژی دێ مرێ. پشـتی هینگـێ پرسـیارا مەلایی دکـەت، ئایا ئەگـەر ئـەز مـرم دێ بالیفـک و دۆشـەکا مـن بـۆ مـن هێنـە ڕاێخسـتن؟ دبەرسـڤێدا مەلایـی ئـەڤ چەنـدە گوتـێ:» نەباوەربکـە هیـچ بۆتـە ناهێـن ڕاێخیت

لژێـر ڤەڕێـژا ئەڤـێ چەنـدێ میـری دا دیارکرن ڤێجا بلا بچیـت و ئێـدی ئـەز میراتیـێ ناکـەن و زڤـری مالـێ و گـوتی بابـێ خـۆ، ئێـدی بلا کـەس نەبێژیـت مـن میـرا!! و پـاشی گازی هەڤژینـا خـۆ کـر و ئـەڤ چەنـدە گوتـێ:» مـن ئـەو میـراتی نەڤێـت یـا مـرن ل دۆیڤـدا بیـت، تـۆ ژی ب کەیڤـا خـۆ یـێ ئەگـەر مـن بهێلـێ؟ دبەرانبـەردا هەڤژینـا ئـەوی ئەڤـێ چەنـدێ دبێژیتـێ:» بابـێ مـن ژ بابـێ تـە ماقویلتر نینـە، تـۆ دەسـت ژ میراتیـێ بـەردێ، ئـەز ژی دێ دەسـت ژ خانماتیـێ بـەردەم و هـەر جهەکـێ تـۆ بچیـێ ئـەز ژی دێ دگـەل تەهێـم» ((Oscarman,٢٠١٦. ئـەڤ چەنـدە دبەیتـا هۆزانـێ ژیـدا ب ڕونی دیـار دبیـت لدەمـێ دبێژیـت:

دایک ڕابوو دلەزینیت جواب بۆ پادشا دگەهینیت

وەزیرا لخوە دچەمینیت کوڕێ گاز دکەت دبینیت

دبێژیتە ئەی کوڕێ من وەرە روونێ لجهێ من

ل سەر خوە دانێ تاجی من حکمی بکە ل میللەتی بۆش

وەرە روونێ جهێ من حکمی بکە لڤی خەلقی

بستینە تۆ خەرج و باجی دلی دوژمنان بسۆژ

ژ پاشی گۆتن و جوابان ژبەر خاترا دایک و بابان

سووار بوو بۆ کەیف و سەیران بدلێکی قەوی نەخۆش

بنیرنە حوکمێ خودێ سووار بوو ئۆ بچێنە کەیفێ

مری یەک دی لناڤ دار مەیتی ل سەر ملان دبەن بۆ قبرێ

پرسیار کر ئەڤ مریە کی یە؟ گۆتنێ کوری والی یە

جحێل بوو خورت و جوندی یە ڤێ سوبێ بێ دەرد مری یە

شازادە لهەسپی پەیا بوو دارە مەیت ل سەر ملا دانابوو

هەتا قەبران هەلینا بوو ژ چاڤان تێت روندکی بۆش

مەیت هەلینا هەتا قەبران ژبیر وی چوو کەیف و سەیران

نێچر و کوژتنا تەیران کەتبووە حالەکا پر نەخۆش

چاڤ بەقەبری کوڕی کەتیە گۆڕخانیەک تەنگ وی دیتیە

هەردەم دەکەتە قیریە شێت و شەیدا و مەندەهۆش

زەمبیل فرۆش کوڕی میرە چوو بووە سەر قەبرەکی کووڕە

بیرا مرنی هاتە بیرە چووە مالێ دلتەنگ و نەخۆش

چووە مال و گۆتە بابێ یە من ناڤێت مالێ دروکی یە

دەبم عەبدالی خودێ یە ئەز دەبمە سەللە فرۆش

باب ئازا کە گەردنا من بدە من عیال و ژن

مادامە هەر هەیە مرن من ناڤێت چوو حالی خۆش

باب بهیست و دزانی لە لاوکی دکەت پیرێ

بەناخۆش دگەل ئاخەفتی بە عاجزی و قسەی نەخۆش

باب دبێژیت ئەز بەخودێ نادەم تە مندالْ و ژنێ

بگیری وان لدەری خەلقی رووس و برسی عیش نەخۆش

زەمبیل فرۆش ماحیری بە هەردوو چاڤان دکەت گری

باب هیڤی دکەم لمن نەگری بەری تە ناکەم ئامری

هیڤی دکەم من ئازاکە عیال لمن نەجودا کە

ئەڤ ڕیا من قەوی چاکە ئەو شۆل باشە یا دل پێ خۆش

سوند دخۆم بەئەنیا بابێ ناڕونێم ئەز ل سەر تەختی

لکەس ناکەم غدر و زۆڵمێ دێ بم فقیرەک خەرقە پۆش

ل ڕیا خۆدێ دێ بم عبدال سەلا دبگیرم مال بە مال

داخۆ بکەم رزقەک حلال پێ بژینم ژن و مندال

خلق و عالەم پیر و وەزیر هەموو ڤێکرا دبێنە میر

بلا بچیت خۆ بکەت ژبیر دا تام بکەت حالی فقیر

میرم بدە دەستی ژنێ بلا بچێ بگەرێ لە دونێ

ئیرۆ نالیت ئاخەفتنێ زۆر دێتەوە بحالەک نەخۆش

پادشا دبێژیت ژنکا وی دی بی فقیر ل گەل مێری

یان دی ڕوونێ ل سەر تەختی خاتوون لناڤ ئەڤ قصرا خۆش(Bayazîdî, ١٩٧٥,p.١)

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ئێک ژ ئەوان ئەفسانەێن گەلەک بەربەڵاڤە دناڤ کورداندا، دئەڤێ ئەفسانەیێدا (ئیمان و ڤیان) وەک دوو تۆخمێن سەرەکی دهێنە پێش چاڤ، ئەڤ ئەفسانەیە برێکا سترانبێژ و دەروێشانڤە هاتیە گوتن، ب ئەڤێ چەندێ ل گەلەک دەڤەران بەلاڤبوویە و ب شێوەیەکێ بەردەوام تا ئەڤرۆ مایە. یا ڕونە گەلەک ڤەکۆلەران ل سەر ئەڤێ داستانێ تڤێسایە و گوهۆڕینێن ئەفسانەیێ تۆمارکرینە و نڤێسانە، ژبەرکۆ ئەڤ ئەفسانەیە بۆ ماوەیەکێ زۆر درێژ ب شێوەیێ زارەکی هاتیە گوتن و بەلاڤبوو، لەورا دێ بینن هندەک جیاوازێن بچوویک دجەوهەرێن ئەفسانەیێدا دیار دبن

ب ئەڤی رەنگی خۆیا دبیت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ئێک ژ ئەفسانەیێن ئایینی یێن سوفیگەرییە و ڕەنگڤەدانەکا باش دناڤ

کوردان‌دا هەر ژ کەڤن‌دا پەیداکرییە(Şêxanî, ١٩٨٦, ٧٩.p). ئێکەمین کەس سەرهاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی وەک تێکستەکێ هۆزانێ نڤێسایی (فەقیێ تەیران) بوو، کۆ دناڤبەرا سالێن (١٥٤٩- ١٦٤٢) ئەڤ ئەفسانەیە تۆمارکرییە. تەیران دئەفسانەیێ دا ب ئەڤی شێوەی دەست ب ڤەگێڕانا سەرهاتییا ئەفسانێ دکەت، زەمبیلفرۆش خورتەکێ جوان، فەقیر و خودان خێزانە، کارێ ئەوی یێ ڕۆژانە جێکرنا زەمبیلان و فرۆتنا ئەوان ل بازاڕی بوو، داکۆ پێدڤیێن ڕۆژانە یێن خێزانا پەیدابکەت، ڕۆژەکێ دەما زەمبیلفرۆش دپێش کۆچکا مێرێ باژێڕیدا دبووریت، چاڤێن هەڤژینا میری (گولخاتوون)ێ ب زەمبیلفرۆشی دکەڤیت و دلێ ئەوێ دکەڤیتێ و ڕاستەوخۆ هەستێن خۆ بۆ خزمەتکارا خۆ دەربارەی ئەوی ئاشکەرا دکەت و دبێژتێ هەرە ل گەل زەمبیلفرۆشی ب ئاخڤە و ڕازی بکە، خزمەتکار ژی ب شێوەیەکێ فەند و فێلان دبێژیت زەمبیلفرۆشی، میری زەمبیل دڤێن و پێدڤییە بهێیە کۆچکا ئەوی و ژبەر هندێ ل سەر تە پێدڤییە تۆ هندەک سەلکێن باش دروستکێ دێ میر حەقێ ئەوان دەت تە(Reşîd, ٢٠٢٣,٥٨.p)

ب ئەڤی ڕەنگی خۆیا دبیت خاتوونێ دڤیا بڕێکا خزمەتکارا خۆ بگەهینیت زەمبیلفرۆشی، لەوڕا زەمبیلفرۆشی ب هەمی شێوەیان هزرێن خۆ کربوون و لدەمێ دچیت دناڤ دکوچکا میریدا ب شێوەیەکێ هشیار سەرەدەریێ دکەت و دزانیت پلانەک بۆ ئەوی یا هاتیە دارشتن و خاتوونێ دڤێت ئەوی بخاپینیت

ژبەر هندێ پشتی زەمبیلفرۆشی زەمبیل هینایـن، جاری ژووردا هاتە خوارێ و گوتێ میری دڤێت دگەل تە ب ئاخڤیت، داکو تۆ بهایێ سەلکێن خۆ ببێژێ، ب ئەڤێ چەندێ زەمبیلفرۆش بێ هزرا خۆ بکەت چوو دکۆچکێدا و نەدزانی ئەڤ چەندە فێلە، بەلێ پشتی هەمی دەرگەه ل سەر هاتینە گرتن، شنی زانی ئەڤە فەندوفێلە لێهاتییە کرن، پشتی زەمبیلفرۆشی گەهشتیە دژۆرێ ڤە دیت هەڤژینا میری ل گەل دکەفیتە گەنگەشێ و بزاڤێ دکەت ب هەر شێوەیەکێ هەبیت هەولددەت زەمبیلفرۆشی ڕازی بکەت، داکۆ خۆ بدەستڤە بەردەت و پەیوەندیێ ل گەل دروست بکەت، چونکو زەمبیلفرۆش مرۆڤەکێ دیندار و خودێناس و ڕەوشت پاقژ بوو، ژترسا خۆدێ و شەرمزاربوونا خۆ ل ڕۆژا قیامەتێ داخوازا خاتوونێ ب تۆندی ڕەت دکەت(Reşîd, ٢٠٢٣,٥٨.p)

ب مەرەما ڕزگاربوونێ ژ داڤێن خاتوونێ و داکو بشێت ل سەر شەهوەتا خۆ زاڵ بیت و داخوازێ ژ ژنا میری دکەت، دەستویریێ بدەتێ دا دەستنڤێژا خۆ بگریت، پشتی هینگێ دچیت سەربانێ کوشکێ و ل ئەوێرێ دەست ب موناجات و لاڤایان دکەت و ب شێوەیەکێ ل سەر خۆ و بهێز دعایان ژ خۆدێ دکەت ئەوی ژ ئەڤێ بەڵایا بزەحمەت ڕزگار بکەت هەروەک ئیبراهیم و موسی و یونسی ...هتدتر ڕزگار کرین، پشتی هینگێ زەمبیلفرۆش خۆ ژ سەربانێ کۆشکێ دهاڤێتە خوارێ، بەلێ هەر ل ئەوی دەمیدا خۆدێ جبرائیلی دهنێریت و دکەڤیتە سەر ملێن ئەوی ب سڤکی دهێتە خوار، ژ داڤێن خاتوونێ ڕزگار دبیت، ل ئەوێ ڕۆژێدا لدەمێ زەمبیلفرۆش ب دەستێن خالی دزڤریت مالێ ڤە دبێژیت هەڤژینا خۆ، کو میری سەلک ب زۆری ژێ وەرگرتن، ژن هەڤژینێ خۆ ب ئەوێ چەندێ ڕازی دکەت، کو هەر کەسێ سەلک ب زۆری برین دێ ڕاسپاردەی خودێ کەین، ژنێ وەک عەدەتێ هەر ڕۆژ تەنوور هەلکر بێکۆ تشتەکێ بکەت دناڤدا داکو هەڤسو (جیران) شکا نەبن کو بێخوارن، بەلێ خودێ نعمەت ل گەل ئەوان کر تەنوور ژ خوارنێن بەهشتێ پر کر (Teyiran, ٢٠٠٥, ٢٣١.p) .

ب ئەڤی ڕەنگی خۆیا دبیت زەمبیلفرۆش دبنیاتدا ئەفسانەکا فۆلکۆریە و وەک کەڤنە ڤەهینونەکێ بوویە هێڤینێ پەیدابوونا بەرهەمێن نوی، گرنگییا ئەڤێ ئەفسانێ بۆ ئەگەر زەمبیلفرۆش ببیتە هێمایێ خودێ ناسی، دانایی و پاقژی و ڕەوشتی یێ دناڤ جڤاکێ کوردیدا ب گشتی(Ebdulrezaq, p.٢٨-Gulan٢٩ ٢٠٢٢,p.٣٣)

٥. دەقێن زەمبیلفرۆشی

د ڕاپۆرتەکێدا لژێرناڤونیشانێن (ڕەخنە دەربارەی بنجینەیێ مێژوویا جیرۆکا زەمبیلفرۆشی) ڕۆژنامەیا هاوکاری ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ژ چیرۆکێن فۆلکۆری یێن ب ناڤودەنگە ل کوردستانێ و چەندین دەقێن نڤێسینێ ب کرمانجیا ژێری و ژۆری هاتینە نڤێساندن، دئەڤێ ئەفسانەێدا لایەنێ ڕەوشتێ پەسەند و بلند هاتیە نیشاندان، کێشەیا دناڤبەرا باشی و خرابیێدا دیار دکەت Hewkarî, ١٩٧٣, ١٤)). ئەڤ ئەفسانەیا کوردی بۆ سەر چەندین زمانێن بیانی وەک عەرەبی، تورکی، فارسی، ڕووسی، ئینگیلزی...هتدتر هاتیە وەرگێران. ئەو چەند دەقێن نڤێسینێ یێن ل سەر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هەین خۆیا دکەن ئێکەمین کەسێ سەرهاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤێسی و کرییە هۆزان هۆزانڤان فەقیێ تەیران بوو و پشتی ئەوی مراد خانێ بایەزیدی ل سالا ١٧٧٦ سەرهاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤێسایە. پشتی هینگێ چەندین جاران دەقێ ئەڤێ ئەفسانێ ژلایێ کوردناس، ڕەوشەنبیر، کەسایەتیێن ئایینی مینا دەروێش و فەقییان و سترانبێژێن فلکۆری هاتیە گوتن و ڤەگێران()

دەقێ فەقیێ تەیران

زەمبیلفـرۆش وەک دەقەکـێ فولکۆرییـە، بـەری فەقیـێ تەیـران (١٥٤٩- ١٦٤٣) بنڤێسـیت(Seyari, ٢٠٢٤,٢١)، دەقەکـێ فۆلکـۆری یـێ میـللی بـوو، ل گەلـەک دەڤـەر و باژێڕێـن کوردسـتانێ بەڵاڤبوویـە و کەفتییـە سـەر زارێ خەلکـێ فەقیـێ تەیـران هۆسـتایەکێ خـودان شـیان و زیـرەک بـوو، ب شـێوەیەکێ ژێرمەندانـە شـیایە ئەڤـی بەرهەمـێ پـڕ بهـا ژمرنـێ ڕزگار بکـەت و بئێخیتـە دنـاڤ کوردانـدا ب ڕەنـگ و ڕوخسـارەکێ جـودا، ئـەوی ب زیرەکانـە شـیایە بابەتێـن تەسـەوفا ئایینـێ ئیسلامـێ گرێـدەت ب مژارێـن ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی ڤـە، ژبەرکـۆ بەرهەمەکـێ پـری پەنـدـ ئامـۆژگاری، ڕەوشـت و خـودێ نیاسـییێ یـە(Beyter, ٢٠٢٤, ٣١-٦٢; Seyari& Aktaş, ٢٠٢٣,p.٣٧)، و گەلـەک ژێـدەر باسـێ دەقێـن ئەڤـی بەرهەمـی ب نڤێسـین و چاپکـری دکـەن. دەقـێ زەمبیلفـرۆشی یـێ فەقیـێ تەیـران ب ئەڤـی رەنگـی دەسـتپێدکەت:

زەمبیلفرۆش لاوێ رەواله ب کولفەت و ئەهل و عەیاله

حوسنا یووسفی ل باله حەق رزایێ قسمەتێ

زەمبیلفرۆش لاوێ فەقیره دصنعەتێ خۆدا ئەسیره

دائما یێ حەق ل بیره ڕاست ب کەرەستێ صنعەتێ

کەرەستێ صنعەت طەبەق بوو دائما ئێ ڕاست و حەق بوو

قیمەتا سەلکان وەرەق بوو پێ ددێرت کولفەتێ

کولفەتێ قسمەت ل وی بوو زێر و مال چو ب خوە نەدی بوو

قیمەتا سەلکان ب لەپی بوو هەر ب دەست مەشغەلەتێ(Deraşî, ٢٠٠٥, p.٢٠٩-٢١٣) .

زەمبیلفـرۆش کەسـەکێ خـودان بـاوەر و ژ خـودێ بترس، بـەردەوام خـودێ لبیـر و هـەژار بـوو، ڕۆژەکـێ زەمبـیلان بـۆ فرۆتنـێ دهینیـت و خاتوونـەک دبینیـت و ب دلوجـان دحەبینیـت و لـێ ئەڤینـدار دبیـت، کچکـێ موبتـەڵا دکـەت، کچـک ژنـا میرییـە و زەمبیلفـرۆشی دهینتـە دکۆشـکێڤە و گازی دکەتـێ بـۆ سـەر نڤینـا، چونکـی ئەڤینـدارا ئـەوی بـوو(Beyter, ٢٠٢٤, ٣١-٦٢)، گوڵخاتـوون ئەڤـێ چەنـدێ دبێژیـت زەمبیلفـرۆشی

کچ دبێ لاوێ بیانی لەو دبێم دا تو بزانی

من ژبوویا دل تو ئانی دابینین حەشمەتێ

بەلـێ لاوک (زەمبیلفـرۆش) ژ جەبـاری دترسـیت و حەرامیـێ ناکـەت و خـۆ دئاگریـدا وەرناکـەت. زەمبیلفـرۆش دێـرەکا زۆر گرنگـدا ئەڤـێ چەنـدێ دبێژیـت هەڤژینـا میـری:

لاو ژ خاتوونێ د بێته تۆ مەخاز یا دل دڤێته

دا ژ حەق نەبن فهێته رووسپی بن قیامەتێ

خاتوون دبێ چارە تونینە شەرم مەکە وەرە نڤینە

من ب تەدایە ئەڤینە دا ب بینم ژتە لەزەتێ

لاو دبێ ترسم ژ جەباری دو حەرام بێنە دیاری

ئاگرەک وێ ل مە بباری ئەز وتۆ بکن تەوبەتێ

کچ دبێ باڤێ خەیالان وەرە نێڤ دۆشەک و پالان

بێن بکە زلفان و خالان دووره ڕۆژا ئاخرەتێ

لاو دبێ یا بسک حەریره ئەو د پیرۆزبن ل میره

چ حەددێ لاوێ فەقیره دەست بەتە ڤێ سوحبەتێ

کچ دبێ لاوێ ڤەرێڤان وەرە ناف رەیحان سێڤان

شەکرێ ہمێژ ب لێڤان شبهی جاما شەربەتێ

لاو دبێ قەنجا تەمامێ سەر و بەژن ل من حرامێ

هەر وەکی خەمرا دجامێ ترسم ژ مەعنا ئایەتێ

کچ دبێ لاو ڕەواله ئەرته حاجەت زێڕ و ماله

چی تە خوەست من کر حەلاله بەس بگر ڤێ حوججەتێ

لاو دبێ ئەز نەی ئەخیرم زێڕ و مال چ ب خوە نەدیرم

ژترسا ئێ حەق نەوێرم دەست بەمە هلاکەتێ (Deraşî, ٢٠٠٥, p.٢٠٩-٢١٣) .

مژارێـن هـەق ئێـک ژ بابەتێـن گرنگـە لـدەڤ سـۆفییان و فەیلەسـووفێن ئیشراقـێ بایەخـەکا ئایینـی، کۆمەڵایـەتی، ڕەوشـتی و ئایینـی ددەنـێ، ل ئەڤێـرێ فەقییـێ تەیـران ب شـێوەیەکێ هونـەری یـێ ڕێکوپێـک ئەڤـی بابـەتی ڕون دکـەت و مـژارا هـەق دکەتـە ناڤەنـدەکا هـزری بـۆ بیرکـرن، سـەرەدەریکرن و ڕووسـپیبوونا مرۆڤـی هەمبـەری خـۆدێ، کـو هـەق ئێـک ژ ناڤێـن ئـەوی یـە(Yûsif, ٢٠٢٤, ٢٦-٢٧) .

ئەفسانەیا زەمبیلفـرۆشی ژلایەکێڤـە سـەرهاتییا ئەفسـانەیا ململانەیـا (ژن و زەلامـی، بهاێـن بازێـری، گونـد، دەسـتهەلات، نامـووس، سـەرجێی، بلـە و مالـێ دونیایـێ، ئاقـل، ئـیمان و کۆمـەک تێگەهێـن دیترە)، مـرۆڤ دشـێت ب درێـژی ڤەکۆلینـێ ل سـەر بکـەت، بەلـێ خـاڵا جەوهـەری ئەڤەیـە فەقییـێ تەیـران شـیایە ب شـێوەیەکێ سـۆفیگەرییانە بەرێخۆبـدەت مژارێـن ئەڤـێ ئەفسـانێ، پەیوەندییـەکا دروسـت دناڤبـەرا ئەڤینـداار و هەڤیـدا دروسـت یـان ئاشـکەرا بکـەت (Yûsif, ٢٠٢٤, p.٢٨-٢٩)

ئـەڤ دەقـێ زەمبیلفـرۆش یـێ هۆزانڤـان فەقیـێ تەیـران ئێکەمیـن و کەڤنتریـن دەقـێ نڤێسـێ یـە، ل سـاڵا (١٨٥٦) زانایـێ کـورد مـەلا مەحمـوودێ بایەزیـدی دەقـەک ژ ئەڤـێ ئەفسـانەیێ نڤێسـایە و ڕادەسـتی قونسـۆلێ ل ڕووسـیا قەیسـەری ل ئـەرزەروم و ئەزمیـر (ئەلکسـەندەر ژاپـای) کربـوو ئـەوی ژی ژلایـێ خۆڤـە گەهاندییـە پەرتووکخانەیـا (پترسـبۆگ) ل ڕووسـیا(Pîrbal, ٢٠٠٠, p.١-١٥).

د دەقێـن فەقـێ تەیرانـدا سـەر و بنێـن ئەفسانەیێ هاتینـە بڕیـن، دگـەل هندێـدا ئەڤـێ چەنـدێ گەلـەک زیـان ل ئەفسـانەیێ نەداینـە، ئەگـەر مرۆڤـی دانەیـا کاملان نەخواندبیـت، دگـەل دا لدەمـێ هـەردوو دانـە دهێنـە بەراوردکـرن ب ڕادەیەکـێ ڕون ئاشـکەرا دبیـت ئەفسـانە هاتیـە کۆپیکـرن، ژێکڤەکـرن و ڤاڕێکـرن ژ هـێلا ئـەوێ یا هـزری. ئـەڤ دانەیـە، پتر نێزیکـی ئەفسـانەیێیە ژ سـەرپێهاتیێ، چونکـی شـێوازەکێ ئایینـی یـێ خەیـالی کەفتییـە دنـاڤ دا و جبرائیـل زەمبیلفـرۆش ژ کەڤتنـێ رزگارکرییـە و خوارنـەکا خودایـی دایـە خێزانا ئـەوی یـا بـرسی، بهێڤییـا پارەیـێ فرۆتنـا سـەلکانڤە نەهێلایـە، هەروەسـا دانەیـا فەقـێ تەیـران هەمـی وەرگرتنـا سـەربۆرانە ژ وانەیێـن ڕەوشـتی لـدۆر سـەرەدەری و ڕەوشـتێ خاتوونەکـێ و یـێ ژارەکـێ زەمبیلفـرۆشی کا چـاوا چاڤدێرییـا خـودایێ، بەلنـگازێ ژار ژ دەسـتێ خاتوونـا دەسـتهەڵاتدار و کەیفـی رزگار دکـەت، ب تایبـەتی لدەمـێ کەسـێ بەلنـگاز پێگیـر و دەهەممەنپاکیـا خـۆ ژ ترسـا خـودێ دپارێزیـت((Yîgît, ٢٠٠٩; Rdenî, ٢٠٠٨

دانەیـا دقـێ فەقـێ تەیـران ژ (٦٥) بەیتێـن چوارینـە پێکدهێـت و ناڤـەرۆکا ئـەوێ لـدۆر بزاڤێـن گوولخاتوونـێ دزڤریـت، داکـۆ زەمبیلفرۆشـێ بەلنـگاز بـۆ خۆشـیا خـۆ بکاربینیـت، و بزاڤێـن زەمبیلفـرۆشی کـو ژ گونەهکارییـێ بڕەڤیـت و نەکەڤتـە داڤـا دسـەردابرنێ دا ب مـال و پـەرە و جـنسی و دەسـتپێک ب ئەڤـان ڕێـزان دەسـتپێدکەت :

دێ دێ هلۆن دیسان ب جۆش جارەک ژ جارێ مەی بنۆش

بێژم قصصا زەمبیلفرۆشی دا سەح بکین حیکایەتێ

و ب ئەڤان دووماهیی دهێت

خێر دا ئەوان کو بێ حساب ئینانە دەر نان و کەباب

شەفقەت ل وان کر ئەی وەهاب تێربوو ژ زاد و نعمەتێ

ئەر ب ڕۆژ ئەر ب شەڤە تاعەت بکن هوون ب خەڤە

هەرچی راستە جەزا ئەڤە دا هوون نەبن ژ ئاخرەتێ

یا محمد غەمخوارێ ئوممەتێ هەرچی ژ من باوەر نەتێ

نەموستەحققی شەفاعەتێ مەخرەج دووەرە رۆژا ئاخرەتێ

ئەی میم و حێ خوەش دەفتەرە هەرچی ژ من نەباوەرە

نە ژ ئوممەتا پێغەمبەرە نەلائقێ شەفاعەتێ(Deraşî, ٢٠٠٥, p.٢٠٩-٢١٣)

ئـەڤ دەقـێ ئەفسـانەیا ب ئـەوێ بەرتەنگیکرنـێ د پاقژییا ڕەنجبەرانـدا ژ ئالییـێ جـنسی ڤـە و نەپاقژییا جنسی لـدەڤ خودان دەسـتهەلاتاندا، چاڤدێرییا خـودێ ل سـەر بەلنگازانـدا، ب ئەڤـی ڕەنگـی دیـار دبیـت ئـەڤ ئەفسـانەیە وەک جیـرۆکا یووسـف و زولەیخاییێـە. دوویـر نینـە ئەوێـن بـەس ئەفـێ پارچەیـێ ژ جیرۆکـێ پێشـچاڤ دکـەن لبـەر کاریگەرییا ئایینـی و ئـەوێ جیرۆکـێ ئەڤـێ چەنـدێ دکـەن و نزانـن ئەوێـن کولتـۆر و هـزرا گەلەکـێ تێکدشـێلینن و بـەرەڤ ئاسـەوارەکێ دی دبـەن، پارچەیـەکا جیرۆکـێ قـەد دکـەن و هەمـی جیرۆکـێ پـێ دفەشـێرن. دگـەل هندێـدا شـێوازێ پـێ هاتیـە دارشتن پتر نێزیکـی شـێوازێ نڤێسینا ڤەقیـێ تەیرانـە نـەک یـێ مەلایـێ باتەیـی، بەلـێ ئەفسـانە گەلـەک هاتیـە کورتکـرن و بریـن تاکـو کەفتیـە د قالبەکـێ ئایینیـدا.

دەقێ مەلا حەسەنێ باتەیی

کەسـێ بـۆ جـارا دووێ ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی وەک هەلبەسـت نڤێسـایی مەلایـێ باتەییـە، وەک بەرهەمـێ فەقیـێ تەیـران و مرادخانـێ بایەزیـدی، بەرهەمـێ مەلایـێ باتەیـی ب دروسـتی نەگەهشـتییە دەسـتێ کـوردان، چ دەستنڤێسـن زەمبیلفرۆشـا مەلایـێ باتەیـی لبـەر دەسـت نینـە، ژبـەر هنـدێ ل ئەڤێـرێ نەشـێن بەیتێـن نڤێسـینا ئـەوی بنڤێسـین و شرۆڤـە بکـەن، ئـەو مژارێـن لـدۆر نڤێسـینا ئەفسـانەیا زەمبیلفـرۆشی یـا مەلایـێ باتەیـی هاتیـن نڤێسـین ژ بەرهەڤکرنێـن (ئـەلبرت سوسـنAlbe.t Sosin) و کوردناسـێ ڕووسی (قەناتـێ کلاشـۆڤیچ کوردۆییـڤ) یـێ ناڤـدار ب (قەناتـێ کـوردو)ی پێـک دهێـن، ژبەرکـۆ نڤێسـینا بەرهەمـێ مەلایـێ باتەیـی لبـەر دەسـت نینـە، ژبـەر هنـدێ دێ بتنـێ ئاماژەیـان ب ژیانـا مەلایـێ باتەیـی کیـن و باسـێ نڤێسـینێن هـەر دوو نڤێسـەران (و) کەیـن(Kup.doyev, ٢٠٠٦, p.٤٦-٤٧).

مەلایـێ باتەیـی ل سـالا (١٦٧٥) ل گونـدێ باتـێ هاتیـە دونیایـێ و باتـە دکەفیتـە دەڤـەرا ئێلکـێ (بەیتوشـەباب) و ئـەڤ دەڤـەرە ژلایـێ کارگێـری ڤـە ب سـەر دەڤـەرا هـەکاری ڤەیـە، ناڤـێ بابـێ ئـەوی (سـۆڤی مسـتەفا)یە و ژ هـۆزا (ئەرتوشـیانە)، مەلایـێ باتەیـی ل گونـدێ باتـێ لـدەڤ مامـێ خـۆ دەسـت ب خواندنـێ دکـەت، پاشی دچیتـە قۆتابخانەێـن (جولەمێرگـێ) و (مۆکسـێ) دخوینیـت، ل گوندێ (پیرۆسـا) دەسـت ب مەلایەتـێ دکـەت و بەرهەمـان دنڤێسـیت، مەلایـێ باتەیـی ل سـالا ١٧٦٠ دمریـت و ل گونـدێ باتـێ دهێتـە فەشـارتن(Duskî & Duskî, N.d, ١٠).

زەمبیلفرۆشـا مەلایـێ باتەیـی وەک بـەری نۆکـە ئامـاژە پێهاتیـە دان، ژلایـێ ئەلبێـرت سۆسـین و قەناتـێ کـوردۆی ڤـە هاتیـە بەرهەڤکـرن، دگـەل هندێـدا زمـان و شـێوازێ ئەفسـانەیێ ژ یـا مەلایـێ باتەیـی دوویـر نینـە، دئەڤـی بواریـدا ژێـدەر دیـار دکـەن دبەرهەمـێ ئەلبێـرت سۆسـینیدا دوو تشـت دهێنـە پێـش چـاڤ، ئێـک ژ جیرۆکـە و ب شـێوەیێ هەلبەسـتێ هاتیـە نڤێسـین، و چەقـەک ژیـێ یـا فەقییـێ تەیـران و بەراوردییـەک دناڤبـەرا یـا سۆسـینی و فەقییـێ تەیرانـدا هاتیەکـرن، وەک هەڤییـەک دناڤبـەرا ئـەوێ و یـا قەناتـێ کوردۆیـدا هەیە،بتنـێ دهنـدەک رێزانـدا هنـدەک پەیڤێـن ژ ئێـک جـودا کەفتینـە دناڤـدا و پترییـا ئـەوان ب خەلـەت تێگەهـشتن هاتینـە نڤێسـین و دهەمـان دەمیـدا لدەمـێ بەرهەمـێ قەناتـێ کـوردۆی ژی سـەر ژنـوی هاتیـە نڤێسـین ب خەلـەتی هاتیـە نڤێسـین، نەبتنـێ خەلـەتی بەلکـۆ پەیڤێـن بـێ ڕامـان ژی ب شـێوەیەکێ ئاشـکەرا دیـار دبـن، وەک نموونـە

دەقێ ئەلبێرت سۆسینی	دەقێ فەقیێ تەیران
Taw dibê tirsim ji xebere Dev hereme, têne rîyare Agirek bi wanda dibare Narî cama şerbetê Xatûn dibê çare tunîne Şerm meke were nivîne Min bi te daye evîne Da bibînim ji te lezzetê (Samur, 2012, R65).	Law dibê tirsim ji Cebbarî Du heram bêne diyarî Agirek wê li me bibarî Ez û te bikin tewbetê Xatûn dibê ev xeber tunîne Şerm meke, were nav nivîne Min bi te day evîne Da em bibînin heşmetê

لدۆیـڤ ئەڤـێ بەراوردکرنـێ ب ڕەنگەکـێ ئاشـکەرا خۆیـا دبیـت بەرهەمـێ ئەلبێـرت سۆسـین یـا ل سـەر ناڤـێ مەلایـێ باتەیـی هاتیـە

دیارکرن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یا فەقیێ تەیران بخۆیە، ئەگەر دەقێ ڕەسەنێ مەلایێ باتەیێ یا زەمبیلفرۆشی بهێتە دیتن دێ ئەڤ جوداهیە ب شێوەیەکێ ئاشکەرا هێتە دیارکرن، سەرەڕای هندێ ئەلکسەندەر ژاپا خۆیا دکەت زەمبیلفرۆش بەرهەمێ مەلایێ باتەییە، لدەمێ باسێ ژیاننامەیا باتەیی و بەرهەمێ ئەوی دکەت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب بەرهەمێ ئەوی نابینیت و زانایێن دی ژی ئەوێن باسێ مەلایێ باتەیی دکەن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب بەرهەمی ئەوی نادەن نیاسین. ئەوا ئەڤێ نهێنێ ئاشکەرا دکەت ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بخۆیە، ئەگەر جوداهیەکێ دناڤبەرا زەمبیلفرۆش و بەرهەمێن دی یێن مەلایێ باتەیێدا بکەین دێ بینن ب شێوازێ زمانی و هۆزانێ جیاوازییا هەی، زەمبیلفرۆش تشتەکە پتر ل سەر زمان و شێوازێ فولکۆرێ کوردایە، ژبەر هندێ ناگەهیت بەرهەمێن مەلایێ باتەیی(Xezînedar, ٢٠١٠, b٢, p.٢٣١)

ل دۆر دەقێ مەلایێ باتەیی شیفلی دایە دیارکرن مەلایێ باتەی دیوانا خۆ زەمبیلفرۆش ب شێوەیەکێ روومانسی نڤێسایە و بۆ ئێکەمین جار هەولدایە باسێ چارەسەرییا بابەتەکێ میللی ب شێوازێ هۆزانێ کرییەو خەلکێ ب ڕەنگەکێ زۆر ئاشکەرا حەژ ئەڤی بەرهەمی کرییە و کارڤەدانەکا باش ل سەر خەلکێ کرییە(Schieffely, ٢٠١٩, p.٨٢)

٦,٣. دەقێ مرادخانێ بایەزیدی

کەسێ پشتی مەلایێ بابەتێ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤێسایی، مرادخانێ بایەزیدی یە، پشتی دیاربوونا نڤێسینا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی، کەسێ ئەڤ ئەفسانەیە بەرفرە و درێژکری هەر مرادخانێ بایەزیدییە(Samur, ٢٠١٢, ٦٥). دەقێ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یێ هۆزانڤان مراد خانێ بایەزیدی، ل سالا ١٧٧٦ ژلایێ ئەوی ڤە ب (١٢٨) چوارینەیان هاتیە نڤێسین، ئەڤ دەقە بڕێکا کەسایەتێن ئایینی وەک مەلا، دەرۆێش، سوفیانڤە گەهشتیە باشوورێ کوردستانێ و (شێخ بەشیر شێخ مەحمەد تاهر بریفکانی ل سالا (١٩٦٧) ئەڤ دانەیە ڕادەستێ گیوی موکریانی کرییە و ئەوی ژی ل هەمان سالێ ل هەولێرێ چاپکرییە(Hewkarî, ١٩٧٣, p.١٤-١٥; Rdenî, ٢٠٠٨

مرادخان بایەزیدی هۆزانڤانەکێ کوردی و خەلکێ بایەزیدە، ئەڤ هۆزانڤانە هاتیە نیاسین پشتی ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی نڤێساندی، چونکی هەر هۆزانڤانەک ل ئەوی دەمی ب تشتەکێ دهاتە نیاسین ئەڤجا چ ئەفسانە یان هەڵبەست یان سەرهاتی و گوتنێن خۆش وەک ئەحمەدێ خانی ب «»مەموزینا «خۆ یان فەقیێ تەیران ب شێخێ سەنعانێ. ئەڤجا مراد خانی دەست ب ڤەهاندنا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی کری، چونکی ئەفسانەیەکا فۆلکۆرییە و دناڤ ئاخا کوردستانێدا ڕوودایە(Salih. N.D, p.٢٧).

لدۆر ژیاننامەیا مرادخانێ بایەزیدی چ پێزانێن بەرفرە لبەر دەست نین، هندەک ژێدەر دیار دکەن مراد خانێ بایەزیدی ل سالا ١٧٣٧ ژ دایکبوویە و ل سالا ١٧٩٤ مرییە. ل ئەوی دەمێ مرادخانی ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ڤەهاندی ژیێ ئەوی (٣٨) ساڵبوون(.Salih. N.D, p ٢٦-٢٧.)، لدەمێ مرۆڤ بەرێخۆددەت بەرهەمێ مرادخانێ بایەزیدی هەر ژ دەستپێکێ تا دووماهیێ وەک یا فەقیێ تەیرانە، هەمان مژارا ئەڤینا زەمبیلفرۆشی و گوڵخاتوونێ یە، بوویەرا دبەرهەمێ مرادخانێ بایەزیدی بوویە مژارا سەرەکی ل دووماهییا چەرخێ دەهێ ل دەڤەرا فارقین ل دیاربەکر هاتیە ڕوویدان(Samur, ٢٠١٢, p.٦٦)، دیسان هەمان سەرپێهاتییا ئەفسانەیێ (مەلا ئەحمەدێ شنۆیی) ب سۆرانی نڤێسایە و کیوی موکریانی هەر دوو پێکڤە ل هەولێرێ دبەرگەکێدا چاپکرینە، دانەیا کرمانجی پری کێماسییە، ئاماژە ب هندەکان هاتیە دان، دگەل هندێدا ئەفسانە بۆ کارێ ئەڤێ ڤەکۆلینێ گرنگە، ژبەر هندێ ئەو کێماسی نەگوهەرینە. ل دبنەرەتدا ئەفسانەیەکا فلکۆرییە و چەندین دەقێن ئەوێ یێن فلکۆری هاتینە نڤێسیت ە بەلاڤکرن و دەقێ مراد خانێ بایەزیدی نڤێسی ب ئەڤان بەیتان دەستپێدکەت:

ئەی مەجلسا پڕ زەوق و خۆش گوهـ بدەنە صحبەتەک خۆش

دێ کەین بەحسێ زەمبیلفرۆش کوڕی میرانە

لاوەکو بەژن ریحانە خوداناێ کوچک و دیوانە

ل کەیف و سەیران شەڤ و ڕۆژ شەڤ و ڕۆژ کەیف خۆشی یە

ب عیشق و ڕەقص و شاهی یە چوو عاجزی د دڵدا نیە

نەدیتیە ماعنک نەخۆش شەڤەک ژ شەڤان ئینی بوو

خەونەک عجائب دیتبوو دناڤ خەوێدا گری بوو

دڵ و هناڤ لێ هاتە جۆش ژنا وی لێ کرد پرسیار

بۆچی دە گری تۆ ئەی نازدار ژبەر چی ئەڤ ترس و هەوار

ژبەر چی دا بووی مەندەهۆش شازادە دبێژیت نازەنین

من دی خەونەک خۆش و شرین قصر و قصور هەموو زێرین

تو لناڤدا حوری پەردە پۆش (Bayazîdî, ١٩٧٥,p.١٥)

ل دۆر ڤەهاندنا ئەڤێ ئەفسانەیێ دمۆرکەکێ فولکۆری و تێکنەدانا ئەوێ زانایێ کورد (عزەدین مستەفا ڕەسول دایە دیارکرن ژلایێ پەیڤ و وێنەیڤە هەر دوو چاپێن هەولێرێ سادەیی و ساکارییا ڤە تێگەهێ ئەفێ ئەفسانەیا فولکۆری ڤە نەهاتیە تێکدان.

هەژییە بێژین سەرهاتیا ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ب ڕەنگەکێ گشتی ب شێوەیەکێ ڕێکوپێک هاتیە نڤێسین و روودانێن ئەفسانێ هەروەک ب سەرێ میری هاتین هاتینە ڤەگێران، دبەراهیا ئەفسانێدا وەک هەر هۆزانڤانەکێ کلاسیکی و ئەفسانەیا مرادخانی ژی پێگوتن ب خودێ و پێغەمبەری ئەوی (س.خ) دەستپێدکەت و پاشی باسێ دلپاقژییا میر سەعیدی بەرانبەری سەرەدەرییا خاتونێ دگەل دکەت و دچەند بەیتەکاندا دبێژیت:

ل خەو هاتم بێمە قەصران

ئەز و تو پێکڤە بکەین سەیران

لەو ئەز هوشیار بوم مەندەهۆش(Badî, ٢٠١٢, p.٢٨) .

چونکی ئەڤ ئەفسانە ب شێوەیەکێ زارەکی هاتیە وەرگرتن و چاپکرن، دگەلەک جهاندا کێشەیێن سەروا (قاڤیێ) یێن تێدا هەین، ب تایبەتی بەیتێن ئەوێ بەرۆڤاژی هاتینە نڤێسین، چ ژ وەرگرتنێ بیت یان ژی بەرهەڤکەرێن چاپێ شاشی دروستکرین بۆ نموونە :

ل دەست عەسکەر سەدهزار هـ

کەیفێ بکە وەکی هەر جار

ب عاجزی د دلێ نەخۆش

دلێ من سوت تە ئەی نازدار(Bayazîdî, ١٩٧٥,p.١٥)

ب شێوەیەکێ گشتی ئەو دانەێن بەربەلاڤ چ یێن هاتین نڤێسین یان یێن هێشتا ژ زاردەڤ دهێنە ڤەگوهاستن ئەفسانەیێ وەک یا مرادخان بایەزیدی یان فەقییێ تەیران دبێژن، سەرەڕای هندێ دەقێ مرادخانێ بایەزیدی پتر بەلاڤبوویە. هەر چەوابیت، ئێک ب کورە میرەکێ خودان پێگەهـ و سەرمایەداری دەستپێدکەت و یا دی ب ژارەکێ سەلک فرۆش ژ چینا ڕەنجبەران، ئێک وەک سەرهاتییەکا ئەفسانەیی یە و یا دی چیرۆکە.

مراد خانێ بایەزیدی زەمبیلفرۆشی ب کورە میرەکێ ددەت نیاسین، ژمیراتیێ بەر ب هەژارییڤە دچیت و پاشی جارەکا دی ژ هەژاریێ بەر ب میراتییڤە چوویە، ئەڤ چەندە ب مەرەما وەرگرتنا حکمە و زانینێ بوو بۆ کارێ خۆ یێ میراتیێ(Ebdulrezaq, ٢٠١٧,p.٣١) و دبێژیت:

زەمبیلفرۆش کوڕێ میرانە لاوەکێ بەژن ڕەیحانە

خودانێ کۆچک و دیوانە ل کەیف و سەیرانە شەڤ و ڕۆژ

شەڤ و ڕۆژ کەیف خۆشی یە بەعیشق و ڕەقص و شاهی یە

چوو عاجزی ددڵدا نیە نەدیتیە ساعتک نەخۆش (Bayazîdî, ١٩٧٥,p.١٥)

ئەڤ دەستپێکا جودا، دوو چیرۆکێن جودا پەیداکرینە، ئێک بوویە دەرسەکا جڤاکی لدۆر ڕەوشتێ جنسی، و ئێک بوویە ژ سیستەمێ فێرکرنا میران بۆ دەستهەلاتدارییا داد و دروست و جڤاکێ بەختەوەرە، بێگۆمان دگەل کولتورەکێ ئەفسانەیی بۆ ڤۆناغێن ژیانێ یان دەروونییا مرۆڤایەتی.

ب ئەڤی ڕەنگی خۆیا دبیت کارێکتەرێن سەرەکی یێن بوویەرا زەمبیلفرۆشی ئەڤە بوون:

١.زەمبیلفرۆش د ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی یا بایەزیدیدا مژارا سەرەکی بناڤێ سەلک فرۆش دەست پێدکەت. دیسان دبەرهەمێ بایەزیدیدا ئەڤ نڤیسینانە هاتینە بکارهینان زەنبیلفرۆش، زەمبیلفرۆش، لاوێ فەقیر، لاوک، کوڕ، نازدار، شازادە، پاشازادە، کوڕێ پادشایی، دەروێش، خودانێ سەلێ

٢. ژن، ل بەرهەمێ بایەزیدیدا گەلەک مژار بناڤێ ژنێ هاتینە ڤەهاندن، دیسان دگەلەک جهێن ئەفسانەێدا ناڤێ زەمبیلفرۆشی دهێتە دیارکرن، بەردەوام باسێ باشیا زەمبیلفرۆشی دکەت

٣. دەیک و باب ل ئەڤێرێ دەیک و بابێن زەمبیلفرۆشی دئەفسانەێدا دیار دبن، ئەو هەولددەن کوڕێ ئەوان لدەڤ ئەوان بمینیت و ژ قەسرێ دەرنەکەفیت، بەلێ ئەو سەرناکەفن و زەمبیلفرۆش رژدە ژ دەڤ ئەوان بچیت، لدووماهییا ئەفسانەیێ دیسان ڤەدگەریت دەڤ ئەوانڤە، دیسان ل هندەک جهێن ئەفسانێ ناڤێ بابێ ئەوی دهێتەگوتن

٤. وەزیر ل ئەفسانێدا لدەمێ زەمبیلفرۆش دخوازیت ژ قەسرێ دەرکەفیت داکۆ ب کەدو شیانێن خۆ ژیانەکا دەروێشانە دەستپێبکەت، هینگێ ڕێک لبەر میری بەرزە دبن و نزانیت دێ چ کەت، ل ئەوی دەمیدا کارێکتەرەکێ دی دئەفسانەێدا دەردکەفیت ئەو ژی وەزیرە، وەک د گەلەک ئەفسانەێن نەتەوەیدا ل ئەوی دەمیدا ڕۆلێ وەزیری دیار دبیت و وەسا دیارە کەسەکێ ژێرە و میر ئەوی دهێنتە دەڤ خۆ(Samur, ٢٠١٢, p.٨٣-٨٤)، دئەڤی بواریدا بایەزیدی دبێژیت:

خلق و علم و پیرو وەزیر هەموو ڤێکرا دبێنە میر

بلا بچێت خو بکەت ژبیر دا تام بکەت حالێ فقیر

میرم بدە دەستی ژنێ بلا بچێ بگەرێ ل دونێ

ئیرۆ نابێت ئاخەفتنێ زوو دێتەوە بحالەک نەخۆش (Bayazîdî, ١٩٧٥,p.٢٠)

٥. گوڵخاتوون دبەرهەمێ بایەزیدیدا خاتوون یان گوڵخاتوون ڕۆڵەکێ گەلەک گرنگ دگێریت، دیسان ل هەمان دەمیدا ب گەلەک رێکان هەولددەت پلان و داڤکان ڤەدەت داکو زەمبیلفرۆشی بخاپینیت و بێختە داڤێن خۆ دا بگەهیت مراد خوو، ل هەرسێ دەقێن هاتین دیارکرن مژارا ئەوان یا سەرەکی ل سەر ئەڤینا خاتوونێ و زەمبیلفرۆشی و بوویەرێن دناڤبەرا ئەواندا هاتین ڕویدان دبەرهەمێ بایەزیدیدا دیار دکەن، دیسان دهەمان بەرهەمدا ئەڤ نازسناڤە مینا خاتوون، گوڵخاتوون، خاتوونا گەردەن زێزین، ئەو گەردەن زێرین، خاتوونا گەردەن ب میر دارا زەیتۆنێ، خاتوونا شەنگ و شۆخ، چاڤ ڕەشا چاڤ غەزال، رویی ب سوور و گەردەن ب خاڵ بۆ گوڵخاتوونێ هاتیە بکارهینان

٦. خۆدام و خزمەتکار: دئەفسانەیا زەمبیلفرۆشیدا یا بایەزیدی، ل گەلەک جهان پەیڤا خودام، خزمەتکار هاتیە بکارهینان، ل ئەڤێرێ ڕۆڵێ ئەوان دیار دبیت لدەمێ خزمەتکار داخوازێ ژ زەمبیلفرۆشی دکەت بهێتە دقەسرێدا دا گوڵخاتوون ببینیت، ب ئەڤێ چەندێ دیار دبیت خزمەتکار و خۆدام ب مەرمێن گوڵخاتوونێ هاتینە بکارهینان

٧.خولام و بەند دیسان دهەمان قۆناغێن ئەفسانێدا و ل قەسرێدا چەندین کەسایەتیێن دی هەبوو، ئەو ژی خولام و بەند بوون، ئەڤان ژی ڕۆڵ دخاپاندن و دهینانا زەمبیلفرۆشیدا بۆ ناڤ قەسرێدا هەبوو (Samur, ٢٠١٢, p.٨٣-٨٤)

ل دووماهیا ئەفسانێ بایەزیدی دبێژیت:

سەدو نود سال بوری یە

پاشی هەزارا هیچری یە

مرادخان دبێت سەرهاتی یە

بشعر و بگوتنەکا خۆش

(Bayazîdî, ١٩٧٥; Hewkarî, ١٩٧٣)

ژ ئەڤان دەقێن بەردەست چەندین خاڵێن سەرەکی یێن هەڤبەش ژ ئەڤێ ئەفسانەیێ دیار دبن و هیچ گوهۆڕینەک تێدا نەهاتیە کرن:

بەری زەمبیلفرۆش گوهـ ل مرنێ بیت و تووشی گولخاتوونی ببینیت گەنجەک بۆ بتنێ هزرا ئەوی ل سەر خۆشیا ئەوی بوو،

بەردەوام ب نێچرا گیانەوەرانڤە مژوویل بوو، پشتی مرنا گەنجەکێ بچاڤێن خۆ دیتی و گوڵخاتوونێ هەولدایی بۆ نەخۆشیان دروست بکەت، ڕاستەوخۆ ل ڕامانا ئازارێن خۆشیا ژیانێ گەهیشت و بۆ دیار بۆ پێدڤییە بتنێ خۆ نێزیکی خودێ بکەت و خۆ ژ ئەنجامدانا کریارێن خەلەت بدەت پاش

زەمبیلفرۆش ژ ترسا مرنێ و بۆ خودێ پەرستیێ دەست ژ پاشایەتییێ هەڵگرتییە و بەڕێخۆددەت هەژاریێ بزەحمەتا ملێن خۆ ڕادبیت ب دابینکرنا پێدڤییێن ژیاریێ برێکا فرۆتنا زەمبیلان دا خۆ و خێزانا خۆ خودان بکەت.

ژ ترسا ئەنجامدانا تاوانان و ژ دەستدانا هەڤژینا خۆ ژ حوکمێ پاشایەتییێ دهێتە خوارێ، بێ کار و حال کەفتیە سەر ئەردی و ژ دەست گوڵخاتوونێ ب پشتەڤانیا خودێ رزگار بوویە.

بۆ جارا دووێ دناڤ جهێ خۆ یێ نڤستنێدا لدەمێ دەستێ خۆ ل ملێ خاتوونێ ددەت و ژ لدەمێ خرخالێ ل پێن خاتوونێ دبینیت دزانیت نەهەڤژینا ئەوی یە و ژ ژۆرا خۆ دەرڤیت و خۆ ڕزگار دکەت

پشتی ئەو ژ خەڤکێن گوڵخاتوونێ ڕزگار بوویی، ب شێوەیەکێ بهێز توبەکرییە و هەولدایە برێکا کەدا دەستێن خۆ پێدڤیێن ژیانا خۆ پەیدابکەت، خۆ ژ هەمی خۆشیێن ژیانێ دوویرکرییە، لسەرانسەری کوردستانێ گەریایە و جیرۆکا خۆ لدەڤەرێن کوردستانێ ڤەگەراندییە داکۆ خەلک ڕاستیا خۆشیا ژیانێ بزانیت کا چەند دبیتە ئەگەرێ سەرداچوونا مرۆڤی و دوویرکەفتنا مرۆڤی ژ خودێ

دیسان دەڤێن ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ڕەنگڤەدانەکا زۆر دناڤ نڤیسەرێن کوردانـدا کرییە و بوویە ئەگەرێ هندێ هەر ئێک بشێوەیەکێ جودا باسێ بوویەرێن ئەڤێ ئەفسانەیێ بکەن و دگەل هندێدا ئەوان هەولدایە ئێک پەیام دبیاڤێ پاراستنا ڕەوشتی و ئایینی دا بگەهینن کوردان و بۆ ئەوان دیار بکەن پێدڤییە هوین بەردەوام هزرێ ل پاراستنا ڕەوشت و دابوونەریتێن خۆ یێن ئایینی بکەن و لدۆیڤ بنەماێن ئایینی سەرەدەریێ دگەل ڕوویدانێن ژیانا خۆ بکەن دا هوین ل دووماهیا ژیانا خۆدا ب سەرفەرازی بژین

٧.هاتنا زەمبیلفرۆشی بۆ باتیفا

لدۆر هاتنا زەمبیلفرۆشی بۆ باتیفا بیروبوچوونێن جودا جودا هەنە، هندەک وەسا دیار دکەن برێکا فەقی، مەلا و سترانبێژ و دەرویشان دەقێ زەمبیلفرۆشی ل پتریا دەڤەرێن کوردستانێ بەڵاڤبوویە، ئەڤجا نەدوویرە ل سەردەمەکێدا مەلایەک یان دەرویشەک یان کەسایەتییەک ژ جەزیرا بۆتان یان دیاربەکر و فارقینێ هاتبیتە باتیفا و گوتبیت خەلکێ دەڤەرا باتیفا:» ئەز مرۆڤێ زەمبیلفرۆشی مە و چەند ساڵەکان ل ئەوێرێ ئاکنجیبیت و دوویرنینە ئەوی کەسی بۆ خەلکێ باتیفا باسێ ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی کربیت ئەو ژی ب گەرمی پێ داخبار بن و ڕەنگە ئەوی کەسی پێشنیاز کربیت مەزارەکێ بۆ زەمبیلفرۆشی ل باتیفا دابین بکەن وەک بیرەوەری و ڕێزگرتن، ب ئەڤی ڕەنگی مەزارگەهی جهێ خۆ ل ڕۆژئاڤایێ باتیفا مربیت و تا ئەڤرۆ مایە»((Rdenî, ٢٠٠٨

بەرۆڤاژی زەمبیلفرۆش ژبۆ فرۆتنا سەلکان ل سەرانسەری کوردستانێ دگەرییا و هاتنا ئەوی بۆ دەڤەرا باتیفا هندێ دگەهینیت ل ئەوی دەمیدا بازارێ زەمبیل فرۆتنێ ل باتیفا خۆش بوو و لەوڕا ل دەڤەرێ مایە تا چوویە کەلها شابانیێ و گوڵخاتوونێ ئەو ل ئەوێرێ دیتییە و هەولدایە دناڤ کەلهێدا ئەوی بئێخیتە داڤێن خوو. دبێژیت زێرەڤانێن کەلهێ نەهێلن ئەو دەرکەفیت و زەمبیلفرۆش کەسەکێ دیندار و ژ خودێ بترس بوو، لەوڕا دچیتە سەربانێ کەلهێ و دبێژیتە زێرەڤانێن کەلهێ هوین نێزیکی من بن دێ خۆ دکەلهێدا هاڤێژم، بەلێ زێرەڤان گوهێ خۆ نادەن و نێزیک دبن، دهەمبەردا زەمبیلفرۆش ژ ترسێن هندێدا دا تووشی چ گونەهان نەبیت خو دکەلهێدا دهاڤێژیت و دمریت

هندەک وەسا دیار دکەن ژناڤێ زەمبیلفرۆشی دیارە ئەو ژ باژێرێ فارقین جهێ باب و باپیرێن خۆ دەردکەفیت و دەست ب ژیانەکا نۆی دکەت و بۆ پەیداکرنا نانێ ژیانێ ل گوند و باژێرێن کوردستانێ دگەریت و کارێ جێکرنا سەلکان دکەت و بەردەوام ل دەڤەران دگەریت و چ جهێن ئاکنجیبوونێ نەبوو، بەرۆڤاژی هەر ڕۆژەکێ ل جهەکێ یان گوندەکێ دگەریا و دما، پشتی هینگێ بەرەڤ جهەکێ دی دچوو، ب هەر شێوەیەکێ هەبیت پشتی گەریانەکا دوویر و درێژ گەهشتییە باتیفا گولییا و لێ ئاکنجیبووی (Mecîd, ٢٠١٣, p.١٦-١٧; Hlorî, ٢٠١٧, p.١١)، دگەڵ هندێدا چ ژێدەران ماوەیێ مانا ئەوی ل باتیفا دیار نەکرییە، بەلێ بۆ سەلماندنا ئەڤێ چەندێ مەزارێ زەمبیلفرۆشی یێ ل باتیفا، دیسان ل فارقینێ بتنێ جهێ ژیانا ئەوی دیارە نەزێدەتر واتە چ مەزارێن تایبەتێن زەمبیلفرۆشی لێ نین، ناڤێ زەمبیلفرۆشی ل باتیفا (محەمەد ئەمین یان محەمەدێ زەمبیلفرۆش) بوو. (Mecîd, ٢٠١٣, p.١٦-١٧)

٨. ڕەنگڤەدانا مرنا زەمبیلفرۆشی:

زەمبیلفرۆش بەرەڤ کەلها شابانیێ دچیت دا زەمبیلێن خۆ ل ئەوێرێ بفرۆشیت، لدەمێ زەمبیلفرۆش چوویە دکەلها شابانیێ ڤە، کچا میری دبیت زەمبیلفرۆش لاوەکێ جوان و ژێهاتییە (Hlorî, ٢٠١٧, ١١.p) و ئەڤێ چەندێ دبێژیتێ:»خوەزییا ل ئەوێ کچێ ل پاشەڕۆژێ دبیتە هەڤپشک و هەڤژینا تە»(Safîzade, ١٣٤٣, ١٥.p). پشتی ئەڤێ گوتنێ ئێکسەر زەمبیلفرۆش دکەفیتە دلێ ئەوێ و گازیکرێ زەمبیلێن خۆ بینە و زەمبیلفرۆش چوو ئەوێرێ (Hlorî, ٢٠١٦) و نەزانی کچا میری یا لێبووی ئەڤیندار و هەتا هندەک رەفتار ژێ دیتین شنی زانی یا بووی ئەڤیندارا ئەوی وەک دئەڤێ پارچە هۆزانێدا دیار:

زەمبیلفرۆش زەمبیلا دئینیت کۆلان کۆلان دگێرینت

گولخان حەوارا دبهیست ئاقل دچیت سەودا نامینیت

زەمبیلفرۆش لاوکێ دەروێشە کەرەمکە تۆ وەرە پێشە

قیمەتا زەمبیلێن خۆ بێژە تۆ بۆ من زەمبیلان لبەر زێران بکێشە. (Hlorî, ٢٠١٦)

زەمبیلفرۆش دبێژتێ :

خاتوونێ ئەز توبەدارم دەلالێ ئەز توبەدارم

توبەدارێ خالقێ جەبارم بەر حوکمی وی نەکارم

خاتوونێ ئەز توبەدارم زەمبیلفرۆش لاوکێ بیانی

کەرەمکە تو وەرە خانی قیمەتا سەلکان دزانی

سەلکا نەفرۆشە ب ئەرزانی خاتوونێ ئەز توبەدارم . (Hlorî, ٢٠١٧, ١١.p)

زەمبیلفرۆش ڕابۆ داخو رزگاربکەت و چوو سەربانێ کەلهێ و لدەمێ زەمبیلفرۆشی خۆ ژ کەلها شابانیێ هاڤێتی دخوینێ وەر بوو، هینگێ سەرۆکێ زێرەڤانێن کەلهێ گوتێ :» ئەز دزانم زۆلما لتە هاتیەکرن و دێ تەبم دەڤ نۆژدارەکێ بەلکۆ ساخببێ ڤە»، دبەرامبەر دا زەمبیلفرۆشی گوتێ:» نەخێر ئەز ساخ نابمڤە و ئەزێ مرم، بەلێ من وەسیەتەکا هەی، ئەز حەزدکەم هووین بۆ من جێبەجێبکەن، ئەگەر ئەز مرم من لناڤ گۆرستانێ نەڤەشێرن، من ل سەر رێکەکا گشتی ڤەشێرن، لدەمێ خەلک گۆرێ من دبینن دا دعایان بۆ من بکەن»، ژبەر هندێ زەمبیلفرۆش ب دوویراتیا ٣٠٠ میتران ژ گۆرستانێ ل سەر ڕێکا گشتی یا زاخۆ-باتیفا هاتیە ڤەشارتن. ئەڤ هزرە پتر نێزیکی ڕاستیێ یە، چونکی پتر گرێدایی واقعێ ژیارا کوردانە

ژلایەکێ دیڤە هندەک خۆیا دکەن لدەمێ زەمبیلفرۆشی زانیی گوڵخاتوون یا چووی دناڤ جهێ ئەوی ڕا هینگێ ڕاستەوخۆ دبیتە تەیرکە و دکونەکێرا دفریت و دچیت، لدەمێ دچیت ئەڤێ چەندێ دبێژیت گوڵخاتوونێ:» جلەکێ ئاسنی و گۆپالەکێ ئاسنی راکر تۆ دێ پاشی من بینێ». گوڵخاتوون حەفت ساڵان لدۆیڤ زەمبیلفرۆشی دگەریت و لوەختەکێ دچیتە سەر چیایەکێ و ل ئەوێرێ دبینیت زەمبیلفرۆش دگەل سێ حۆرییان یێ دناڤ کولیکاندا دگەریت، ل ئەوێرێ هەمی دبن خوشک و براییێن ئێک و ژ سپێدێ هەتا ئێڤارێ دگەل ئێک دانووستاندنان دکەن، ل ڕۆژا دۆیڤدا گوڵخاتوون لدەڤ زەمبیلفرۆشی دکەفیتە خوارێ و ل ئەوێرێ دمریت، هەرسێ حۆری و زەمبیلفرۆش ئەوێ ل ئەوێرێ ڤەدشێرن. دئەڤێ چەندێدا چ تشت دەربارەی مرنا زەمبیلفرۆشی نەهاتیە گوتن(Kaplan, ٢٠٢٠, ٤٦.p-٤٧).

ژلایەکێ دیڤە هندەک دبێژن لدەمێ زەمبیلفرۆش هاتیە ئاگەهدارکرن گوڵخاتوونا چوویی دناڤ جهێ ئەویدا، هینگێ ئەوی هزرکر ئەو ئێدی نەشێت ب چ ڕێکان ژ داڤێن ئەوێ ڕزگاربیت، لەوڕا هەوار خۆ دگەهینتە خودێ و داخواز ژ خودێ دکەت رحێ ژ گیانێ ئەوی بستینیت(Özsoy, ٢٠١٨, p١٤)، ب ئەڤێ چەندێ خودێ داخوازا ئەوی بجه دهینیت و زەمبیلفرۆش دگەهیتە دەڤ خودێ، زەمبیلفرۆش ددڵێ گوڵخاتوونێدا دمینیت، گوڵخاتوون ددانیت خۆ و دکەت قێری و هەوار، ژبەر حەژێکرنا خۆ بۆ زەمبیلفرۆشی ل ئەوێرێ دمریت (Samur, ٢٠١٢, ٨٣.p-٨٤).

دیسان دمژارەکادیدا هاتیە دیارکرن لدەمێ تێگەهشتی ئەو ژنا چوویە دناڤ جهێن ئەویدا، ئەو گوڵخاتوون، ب تۆرەیڤە بەس دهێت و دچیت(Özsoy, ٢٠١٤, ١٥.p)، و پاشی بەرەڤ دارەکا مەزن یا چنارێ دچیت و ئەڤێ چەندێ دبێژتێ:» ئو چنار تۆ من ڤەشێرە، چارەکێ لمن بکە، دناڤ چنارێدا کونەک هەبوو، چنار دگەهیتە ئێک» Samur, ٢٠١٢, ٨٣.p-٨٤))، پاشی گوڵخاتوون دچیت لدەورووبەرێن چنارێ دگەریت زەمبیلفرۆشی نابینیت، ب ئەڤی رەنگی زەمبیلفرۆش ژ گوڵخاتوونێ ڕزگار دبیت، هەژیە بێژین لدۆر

مرنا ئەوان ژبلێ ئەڤان مژاران چ تشتێ دی نەهاتیە گوتن(Kaplan, ٢٠٢٠, p.٤٧-٤٨). ئەڤ بیروبۆچوونێن لدۆر مرنا زەمبیلفرۆشی ب شێوەیەکێ ئاشکەرا دیاردبیت ڕەنگڤەنا رەوشتێ پاڤژێ ئەوی و گرێدانا ئەوی ب ئایینی ڤەیە و دبیت ئەڤ چەندە بزڤریت بۆ ئەوێ شێوازێ ئەفسانە پێهاتیە ڤەهاندن

دەرئەنجام

پشتی ڤەکۆلین ل سەر پتریا مژارێن گرێدایی ب ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشیڤە هاتیە ئەنجامدان، هندەک ڤەدیتن ژێ خۆیا دبن ب ئەڤی ڕەنگێ لخوارێ دیارکری.

بشێوەیەکێ ئاشکەرا ژ ئەڤێ ئەفسانەیێ دیار دبیت کاریگەرییا سوفیگەریێ ل سەر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی بوویە و ئایینی کارڤەدانەکا بهێز ل سەر کەسایەتییا زەمبیلفرۆشی بخۆ هەبوویە و ئەڤ کاریگەرییە برێکا دیتنا کەلەخەکێ مرۆڤەکێ مری گەهشتییە ئەوی و دپەیاما خۆدا زەمبیلفرۆشی بزاڤ کرییە بالا خەلکێ بۆ ڕاستیا مرنێ بکێشیت و بەرێ ئەوان بدەت توبەکرن و نێزیکبوونا دگەل خودێدا داکو خۆشیێ ژ ژیانا پشتی مرنێ وەرگرن و نەکەفن بەر سزایێن خودێ

ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی ددیرۆکا کوردیدا کارڤەدانەکا باش ل پشت خۆ هێلایە و بوویە ئەگەرێ هندێ بوویەرێن ئەوێ بەردەوام ددیرۆکا کوردیدا بهێتە باسکرن و ئەڤ شرۆڤەکرنە پتریا جاران ب شێوەیێ زارەکی دناڤ خەلکێدا ڕەنگڤەدایە و بالا خەلکێ کێشەیا و بوویە ئەگەرێ هندێ ڕەهەندیێن دیرۆکی بخۆڤە بگریت و دچوارچووڤەیێ پێشهاتێن جڤاکیدا جهێ خۆ بگریت، چونکی ڕوویدانێن ئەڤێ ئەفسانەیێ دناڤ دیاردێن جڤاکێ کوردی یێ ئەوی سەردەمیدا سەرهلدایە و کارڤەدانا خۆ لسەر خەلکێ ب بەردەوامی هێلایە، ژبەرکۆ ئەو بوویەرێن دناڤ ڕوویدانێن ئەڤێ ئەفسانەییدا هاتینە باسکرن زۆر دناڤ کوردان‌دا بەربەلاڤبوون.

ڕوویدانێن ئەڤێ ئەفسانەیێ زۆر کارتێکرن ل سەر کوردناسان کرییە و ئەوان ب چاڤەکێ زۆر هەستیار بەرێخۆدایە بوویەرێن ئەوێ و ب بالکێشی ڤە باسێ پێشهاتێن ئەوێ کرییە و بۆ دیار بۆیە ئەڤ ئەفسانە ب شێوەیەکێ ڕاستەقینەیی دناڤ باژێرێن کوردان‌دا ڕوویدایە و ڕەنگڤەدانا خۆ لسەر جینێن جڤاکێ کوردیدا ل سەرانسەری کوردستانێ کرییە، چونکی ببۆرینا وەختی و گەریانا زەمبیلفرۆشی ل دەڤەرێن کوردستانێدا بوویە ئەگەرێ بەربەلاڤبوونا ئەوێ ب شێوەیەکێ زۆر بەرفرە و ڕەنگڤەدانەکا زۆرا دیار ل سەر کوردان کرییە

ئەڤ ئەفسانەیە ل سەر بناخێ سوفیگەرێ دفولکۆری و مێژوویا کوردان‌دا هاتیە نڤێساندن و ئەوێن ئەڤ ئەفسانەیە ڤەهاندی هەولدایە پەیامەکا ڕەوشتی و دەهمەن پاڤژیێ نیشان جڤاکێ کوردی بدەن و بۆ دیار بکەن کریارێن خەلەت دبنە ئەگەرێ پەیدابوونا ئاریشەیێن جڤاکی و دوویرکەفتنا مرۆڤی ژ خودێ و کەفتنا بەر سزایێ خودێ، لەورا ب ئەڤێ ڤەهینوکێ ڤییا جڤاکی فێری سەرەدەرییێن باش بکەن و بەرێ ئەوان بدەت کەدا حەلال و دوویر ژ توندۆتیژی و زۆلم و زۆرداریی خەلکێ هەژار. ژبەرهندێ بناخێ ئەفسانەیێ ل سەر شێوازێ سوفیگەرێ هاتیە دارشتن، ئەڤە ددەمەکێدایە هزرێن ئەفسانەیێ گرێدایی دیاردێن بەربەلاڤێن جڤاکێ کوردینە

دپەیاما ئەڤێ ئەفسانەیێدا ب شێوەیەکێ ئاشکەرا خۆیا دبیت زەمبیلفرۆشی ڕەنگڤەدانەکا باش دبیاڤێ سوفیگەرییێدا دناڤ جڤاکێ کوردیدا هەبوو، ئەوی دڤیا برێکا پەیاما خۆ یا ئایینی و سۆفیگەریێ بەرێ خەلکێ بدەت ئەنجامدانا کار و کریارێن قەنج و بۆ دیار بکەت قەنجی بەردەوام ڕێکا خێرێ و باشیێ بۆ مرۆڤان ڤەدکەت و نابیت مرۆڤ بتنێ لدویڤ ئارەزۆییا دلێ خۆ بچیت، ژبەرکۆ پتریا ئارەزۆیێن مرۆڤی دبنە ئەگەرێ سەردابرنا مرۆڤی و مرۆڤی پالددەت فێری ڕەوشت و کریارێن خراب بکەت و دبنە ئەگەرێ شکاندنا کەسایەتییا مرۆڤی. لەورا زەمبیلفرۆشی دپەیاما خۆدا هەولدایە بەرێ خەلکێ ب مژوویلبوونا دونیایێڤە وەرگێریت بۆ ئەوی رزقی یێ بەرێ مرۆڤی ددەت باشیێ ل ئاخرەتێ. ژبەر هندێ ئەڤێ ئەفسانەیێ ڕەنگڤەدانەکا باش دناڤ جڤاکێ کوردیدا ب درێژیا مێژوویێ هەبوویە و دناڤ دەڤەرێن کوردان دا ب شێوەیێ ئەفسانەیێ ب زارڤێن جیاواز دناڤ کوردان‌دا ڕەنگڤەدایە

ئەو ڤەهینوکێن لدۆر ئەفسانەیا زەمبیلفرۆشی هاتین ڤەهاندن ب شێوازێن جودا جودا هاتینە دارشتن دگەل هندێدا پەیاما هەمیان ئێکە و ئەوان دڤیا برێکا ئەڤێ ئەفسانەیێ میر و دەستهەلاتدارێن کورد هشیار بکەن و بێژنێ نابیت هوین ژبەر بەرژەوەندی و دەستهەلاتا خۆ ببنە ئەگەرێ خرابکرنا خێزانێن خۆ و پێدڤییە هوین بزانن خەلکێ هەژار چەند زەحمەتێ دبەت تا دشێت داهاتێ خۆ یێ ڕۆژانە کۆم دکەن و هوین ب شێوەیەکێ ب ساناهی دهێن و باجەیان ژێ وەردگرن و پێدڤییە هوین ژی بچن کارێ هەژاران ئەنجامبدەن دا هوین ژی تام کەن ژیانا ئەوان و نابیت بتنێ بەرێ هەوە ل خاتینێن جوان بیت و خۆشیێ بخۆ پەیدا کەن و ژیانا خەلکێ خۆ بۆ خۆشییێن خۆ وێران بکەن

دپەیاما خۆدا زەمبیلفرۆشی دڤێت بۆ میر و دەستهەڵاتداران ئاگەهدار بکەت و هوین ژی دێ مرن و پێدڤییە بەردەوام خۆدێ لبیرا هەوە بیت و پێدڤییە هوین بچن ناڤ گۆرستاناندا و بیرا خۆ ل خۆدێ بینن و بزانن هوین ژی دێ مرن، نابیت هوین بتنێ هزرێ ل خۆشیا دونیایێ بکەن و بدویڤ ئارمانجێن خۆ یێن دونیایێ بچن، بەرۆڤاژی پێدڤییە ل سەر دونیایێ هوین کارو کریارێن باش ئەنجامبدەن داکو ل ئاخرەتێ خۆدێ ل هەوە ببوریت و کریارێن هەوە یێن قەنج دێ بەرێ هەوە دەت خۆدێ.

پاشبەند:

وێنەیێ کەلها زەمبیلفرۆشی ل فارقین

مەزارێ زەمبیلفرۆشی ل باتیفا

لیستا ژێدەران

پەرتووک ب زمانێ کوردی (پیتێن عەرەبی)

ئامێدی، صادق بهاءالدین.(١٩٨٢). مەولویدا مەلایێ باتەیی، مطبعة سمیرامیس: بغداد

بادی، ئیسماعیل.(٢٠١٢). مراد خانێ بایەزیدی، گۆڤارا سیلاڤ، (١٢).

بایەزیدی، مرادخان.(١٩٧٥). چیرۆکی زەمبیل فروش یادگاری مرادخانی بایەزیدی بە شێوەیی سۆرانی و کرمانجی، چ٢، چاپخانەی کوردستان: هەولێر

بوا، تۆما.(١٩٧٩). ژیانی کوردەواری کورتە باسێکی ژیانی کومەلایەتی و ئەدەبی و ڕۆشنبیری و فۆلکۆری نەتەوەی کوردە، وەرگێران لە عەرەبی: ئاواز زەنگەنە، وەرگێران ژ عەرەبی بۆ کوردی: حمەسعید حمە کریم، سلێمانی

پیربال، فەرهاد.(٢٠٠٠). مەلا مەحموودێ بایەزیدی (١٧٩٩-١٨٦٠) یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننووسی کورد تویژینەوەیەک لەبارەی سەرهەڵدانی یەکەمین چیرۆکە کوردییەکان لەنێوان ساڵانی ١٨٥٦- ١٨٦٠ دا، دەنگی کورد

خەزنەدار، مارف.(٢٠١٠). مێژووی ئەدەبی کوردی، دەزگای چاپ و بڵاکردنەوەی ئاراس: هەولێر، ب٢.

دوسکی، تەحسین ئیبراهیم، دوسکی موحسین ئیبراهیم.(N.D). مەلایێ باتەیی ژیان و بەرهەم، چ٢.

دێرەشی، سەعید.(٢٠٠٥). دیوانا فەقیێ تەیران، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپا و وەشانێ: دهۆک.

ڕدێنی، وەصفی حەسەن.(٢٠٠٨). بەیتا زەمبیل فروش... دیروک- وارگەهـ و چەن دەق، چاپخانا حجی هاشم : هەولێر.

رشید، سولین حسنی.(٢٠٢٣). ڕۆلێ دیالۆگێ دبەرجەستەکرنا کارەکتەر و ڕویدانێن داستانێن «زەمبیلفرۆش و شێخێ سەنعانی» یێن (فەقیێ تەیران) دا، (نامەیا ماستەرێ، پشکا زمانێ کوردی، کۆلیژا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ)

ڕودێنکۆ، م.ب.(٢٠٢٠). وتارگەلی ئەدەبی کوردیی سەدەکانی ناوەڕاست و پاشکۆیەک، وەرگێران لە ڕووسییەوە: ئەنوەر قادر محەمەد، دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان: سلێمانی.

ڕەسووڵ، عیززەدین مستەفا.(١٩٧٠). ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی لێکۆڵینەوە، چاپخانەی دار الجاحظ: بەغدا.

ڕەسووڵ، عیززەدین مستەفا.(٢٠١٠). لێکۆڵینەوەی ئەدەبی فۆلکۆری کوردی، چ٣، دەزگای ئاراس : هەولێر.

سالح، ئیسماعیل ئیبراهیم محەمەد.(ب.م). مرادخانی بایەزیدی.

شێخانی، سعدالله اسماعیل.(١٩٨٦). چیرۆک و بەیتی (لاوس و خەزال) و (زەمبیلفرۆش)، چاپخانە ئەسعەدی.

شیفیلی، أ.م. مینیشا.(٢٠١٩). الأکراد، ترجمة عن الروسیة: منیر حوج، مراجعة و تدقیق: دار التنوع الثقافي، الإشراف العام: إبراهیم عیسی، دار التنوع الثقافي: دمشق

صفی زادە، صدیق بۆرەکەیی.(١٤٣٤). زەمبیل فروش، چاپخانە فروهر: تاران.

عبدالرزاق، ژێگر نجیب.(٢٠١٧). بنیاتێ هۆنەری د داستانا زەمبیلفرۆش یا «فەقیێ تەیران و مراد خانێ بایەزیدی» دا، (نامەیا ماستەرێ، مەکەزانستا زمان و چاندا کوردی، ئەنستیتویا زمانێن زندیێن ل ترکیەیێ، زانینگەها ماردین ئارتوکلۆییێ).

عبدالرزاق، ژێگر نجیب.(٢٨-٢٩ مایسی ٢٠٢٢). جوداهیا ئالیێ فۆرم و ناڤەرۆکا تێکستا زەمبیلفرۆشی دناڤبەرا فەقیێ تەیران و مراد خانێ بایەزیدی دا، ژ تیموورتاش و ئەوێن دیتر، فەقیناسی میراتا فەقیێ تەیران، زانکۆیا یوزونجیل، وان.

عمر، فاضل.(٢٠١٧). زەمبیلفرۆش وەکو یۆتۆپیایەکا کوردی، دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ: دهۆک.

کوردۆییێڤ، ق.ک.(٢٠٠٦). کوردناسی، وەرگێران: ڕەوف حەسەن، وەزارەتی رۆشنبیری بەڕێوبەرێتی خانەی وەرگێران: سلێمانەی.

مەجید، نزار.(٢٠١٣). زەمبیل فروش دناڤبەرا فارقینێ و دەڤەرا باتیفا دا، گۆڤارا سیلاڤ، (١٨).

هاوکاری.(١٩٧٣). ڕەخنە لەبارەی بنجی مێژویی چیرۆکی «زەمبیلفرۆش»وە، ڕۆژنامەی هاوکار، (١٨٨).

هلۆری، نەوزاد زادە.(٢٠١٧). هەتا نها مەزارگەهێ زەمبیل فرۆش نوویە جهەکێ گەشت و گوزاری، ڕۆژناما ئەڤرۆ، ژمارە (٢٠٣٠).

هلۆری، نەوزاد.(٢٠١٦). زەمبیلفرۆش کێیە و چۆن گەیشتە باتیفا، وشە، بەردەستە ل سەر: https://wishe.net/details. ٥=Jor&٢٢٢٢=aspx?=hewal&jmare (ڕۆژا سەڕەدانێ ٢٠٢٤\١١\١٧).

یوسف، عبدالرقیب. (١٩٩٨). دەوڵەتی دۆستەکی لە کوردستانی ناوەراستدا، وەرگێران و کورت کردنەوەی: ابوبکر علی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە: سلێمانی

یوسف، هۆشەنگ شێخ محەمەد.(٢٠٢٤). ئیشراقی فەقێ تەیران، چ١، چاپخانەی هێڤی: هەولێر.

ئوسکارمان.(٢٠١٦). بەیتی زەمبیل فرۆش ژ کتێبا شێوەزارێ کوردیی موکری، ڤەژینبوکس، بەردەستە ل سەر: https://books.vejin. ٩٩٦٥/net/ck/text (ڕۆژا سەڕەدانێ ١١/٥/ ٢٠٢٤).

References

Amedî, S. B. (1982). *Mewlûda melayê batayî*, Çapxaneya Smîramîs

Atlı, H. (2024). Destanên kurdî ji alîyê taybetmendîyên dirûvî ve. *Journal of Oriental Scientific Research/E-Sarkiyat Ilmi Arastirmalar Dergisi*, 16(1).

Badî, Î. (2012). *Murad xanê bayazîdî*, Kovara Silav, (12).

Bayazîdî, M.X.(1975). *Çirokî zambil froş yadgarî murad xanî bayazîdî bi soranî û kurdî*, Cild 2, Çapxaneya Kurdistanê.

Beyter, Ö. (2024). Çavkaniyên hizrî yên feqîyê teyran. *Nubihar Akademi*, (22), 31-62.

Bois, T.(1979). Jiyana kurdî- bi kurtî li ser jiyana neteweya kurd a civakî, edebî, çandî û folklorî ye.

Çifçi, T. (2019). Motîfa şertdanînê di kilamên dengbêjan de. *Şarkiyat*, 11(1).

Deraşî, S. (2005). Dîwana feqî teyran, Weşanxaneya Spîrêz

Duskî, T. Î. & Duskî, M. Î.(N.D). *Malaye Batayi Jiyan û Berham*, C2

Ebdulrezaq, C. N. (2017). *Di çîroka feqî teyran û mûrad xan bayezîdî de pêkhatina hunerî*. Teza masterê, Enstîtuya Zimanên Zindî li Tirkiyê, Zanîngeha Mêrdîn Artukluyê.

Ebdulrezaq, C. N. (2022). Cudahiyên Form û Naveroka Nivîsa Zambîlfroşî di navbera Feqî Teyran û Murad Xan Bayazîdî de, Dnd. Tîmûrtaş û yên din (Edt.), Faqinas^,- Mirasa Feqî Teyran, Peywend.

Hewkarî.(1973). Rexne li ser koka dîrokî ya çîroka “Zambilfrosh”, *Rojnameya Hawkar*, (188).

Hlorî, Newzad.(2016). Zambilfrosh kî ye û çawa çû Batifa?

Hlorî, Newzadzadeh.(2017). Heya nuha, perestgeha Zambil Froş bûye cîhek nû ya geştyarî, rojnameya Evro, hejmar (2030).

Kaplan, L. (2020). Li gorî çar epîzotan berawirdkirina çar varyantên destana zembîlfiroş. *Nubihar Akademi*, 4(13).

Kizil, H.(2021). Zembilfroş ile Budda'nın karşılaştırması (Zembîlfroş anlatısı ile budda hakkında anlatılan bir mitos'ta benzerlikler), Sultanlar Şehri Silvan Eğitim - Kültür – Medeniyet Sempozyumu.

Kurdoyev, Q. K. (2006). *Kurdnasî*, Wer. Reûf Hesen, Wezareta Rewşenbîrî, Navenda Wergerê.

Mecîd, N.(December 2013). Zambilfiroş di navbera Farqîn û herêma Batîfa de, *Kovara Silav*, (18).

Omer, F.(2017). *Zembîlfiroş wek utopyayeke kurdî*. Weşanxaneya Nalband.

Mann, O.(2016). *Bayte zembîlfiroş ji pirtûka zaravayê kurmancî ya mukrî*, Vejinbooks, li ser: https://books.vejin.net/ck/text/9965 (Dîrokê serdanê: 5/11/2024).

Özsoy, N. (2014). İlk dönem tasavvuf kültüründe horasan melâmîliği ve anadolu'da bir melâmî karakter: zembilfiroş. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2).

Özsoy, N. (2018). *Zembilfroş destanı*. İstanbul E-Books.

Pîrbal, F.(2000). *Mela Mehmûdê Bayezîdî (1799-1860) Çîroknûs û şanonivîsê yekem ê kurd - Lêkolînek li ser derketina çîrokên kurdî yên pêşîn di navbera salên 1856-1860 de*, Dengê Kurdî.

Rdenî, W. H.(2008). *Bayta zambilfiroş... Dîrok- wargah û çend nivîs*, Çapxaneya Hacî Haşim.

Reşîd, S. H.(2023). *Rola dîyalogê di teşegirtina karekter û bûyerên çîrokên "zambilfroş û şêx sananî" ya feqî teyran de*, Teza Masterê, Beşa Zimanê Kurdî, Kolîja Zanistên Mirovî, Zanîngeha Zaxo.

Resûl, E. M.(1970). *Lêkolînên edebiyata folklora kurdî*, Çapxaneya Dar El Cehz.

Resûl, E. M.(2010). Lêkolînên edebiyata folklora kurdî, B.3, Weşanxaneya Aras

Rudenko, M. B. (2020). *Gotarên li ser edebiyata kurdî ya serdema navîn û pêvek*, Wer. Enwer Omîd Mihemed, Enstîtuya Çandî ya Cemal Îrfan.

Safîzade, S. B. (1434). Zambilfiroş, Çapxaneya Frohr.

Samur, Aziz.(2012). ***Destana zembîlfiroş û gulxatûnê***, Teza Lîsansa Bilind**, Zanîngeha Mardîn Artukluyê,** Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkiyeyê. Mardin.

Schieffely, A.M. M.(2019). *El-ekrad*, Wer. Munîr Hoj, Dar el-Tenno' El-Theqafî.

Şêxanî, S. Î. (1986). Çîrok û beytên Laus û Xezal û Zambîlfiroşh, Çapxaneya Esedî.

Seyari, A. (2024). Pêşgira dariştinê ya "ra-" yê û fonksîyonên wê yên morfosemantîk di berhemên klasîk ên kurmancîya jorîn da. *Artuklu Kurdology* (17).

Seyari, A., & Aktaş, M. (2023). Pêşgira dariştinê ya 've-'yê û fonksîyonên wê yên morfosemantîk di berhemên klasîk ên kurmancîya jorîn da. *Kurdiname*, (9)

Subaşı, K. (2024). Ji mîtolojîyê ber bi tarîxê û ji lehengîyê ber bi evînê destan weku çemkeke sîwan di vegêrana gelî da. *Journal of Oriental Scientific Research/E-Sarkiyat Ilmi Arastirmalar Dergis*i, 16(1).

Tarduş, İ. (2018). Taybetîyên lehengên tradîsyonel dî vegotina kurdî de. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 3(1), 57-76.

Xeznedar, M.(2010). Dîroka wêjeya kurdî, Weşanxaneya Aras.

Yûsif, E. (1998). Dewleteke dost li kurdistana navîn, Wer. Ebûbekir Elî, Çapxaneya Wezareta Perwerdeyê.

Yûsif, H. Ş. M. (2024). Îşraq feqe teyran, B.1, Çapxaneya Hêvî.